

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

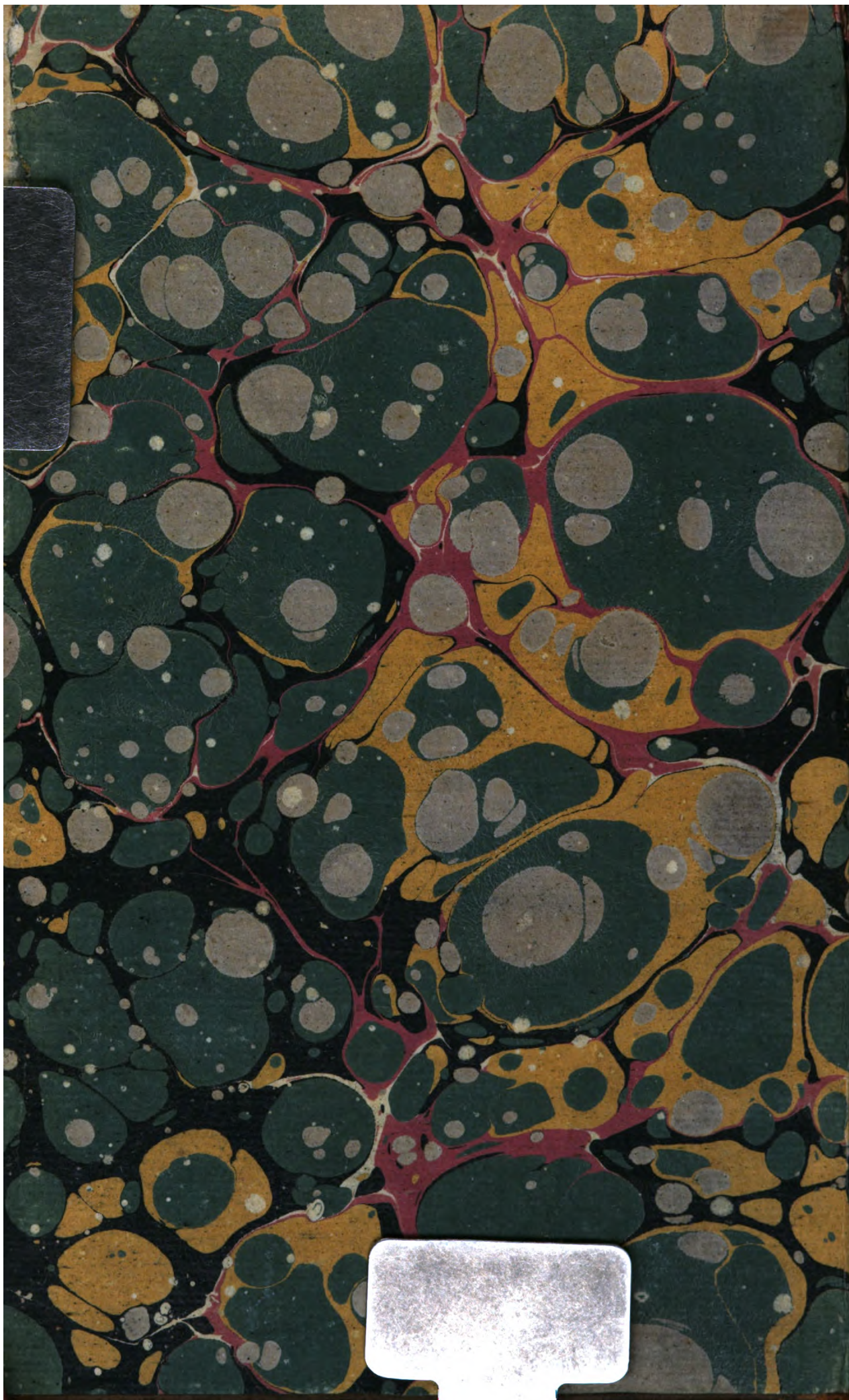
For more information see:

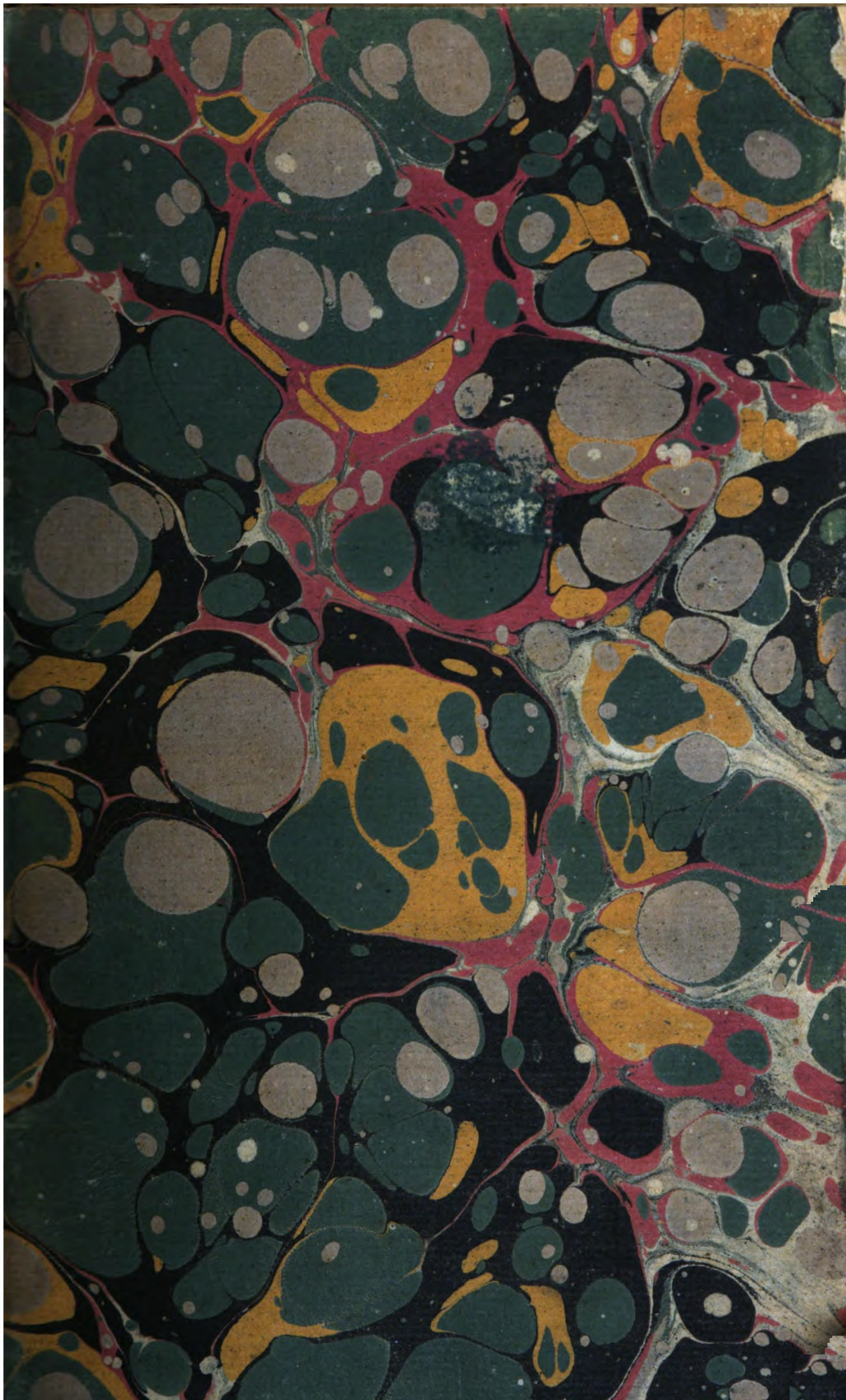
<http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

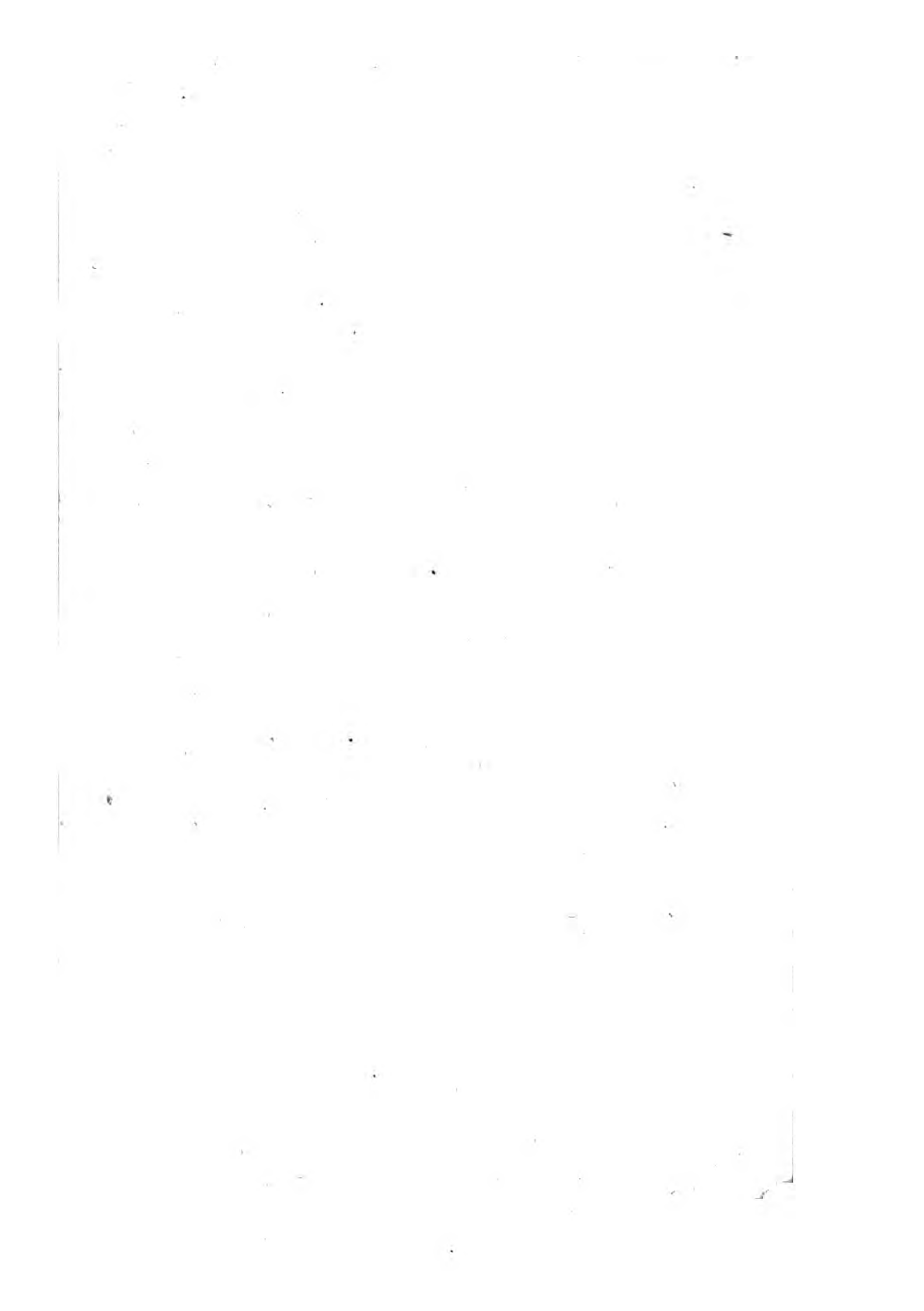

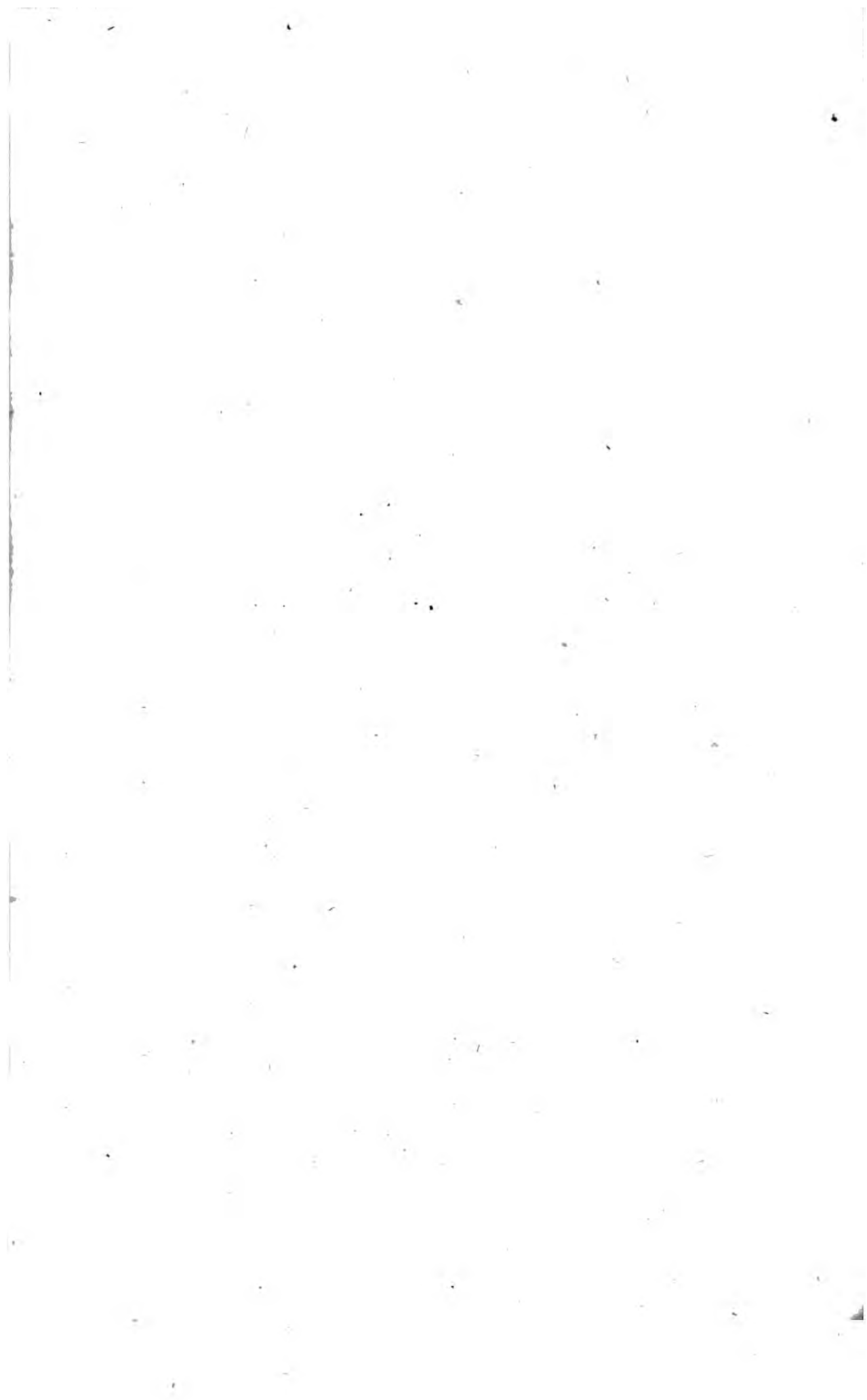

N.ii.39g

STACK

C A I I J U L I I
C Æ S A R I S

O P E R A O M N I A.

T O M U S S E C U N D U S.

S U M T I B U S E D I T O R I S E X C U D E B A N T

L O N D I N I

M. R I T C H I E & J. S A M M E L L S

M. D C C. X C.

V E N E U N T A P U D T. P A Y N E.

THE
LIBRARY

A R G U M E N T U M

LIBRI PRIMI

D E

B E L L O C I V I L I .

CAUSSÆ & origo civilis belli. VIII. *Cæsar totam Italiam, favore municipiorum celeriter occupat. XXV. Pompejum Brundisii obsidet. XXVIII. Ille tamen elabitur. Oppidum deditur. XXX. Ejecti a Cæsarianis, e Sardinia Cotta, e Sicilia Cato. XXXII. Cæsar ad Urbem proficiscitur. XXXIII. Sed, infectis iis, quæ agere destinaverat, in Galliam ulteriorem contendit. XXXVI. Massiliam terræ marique obsessurus, XXXVII. Fabium legatum in Hispaniam præmittit. XXXIX. Mox, relictis ad Massiliam C. Trebonio & D. Bruto, ipse subsequitur; XLI. ac cum Afranio & Petrejo bellum ad Ilerdam gerit. XLVIII. Subita coorta tempestate fractis pontibus inter duo flumina coartatur. LIV. Omnes nihilominus*

B

angustias perrumpit. LVI. Interea prælio navalī vincuntur Massilienses. LIX. Cæsar ex eo tempore rem prospere in Hispania gerit. LXIII. Euntes & redeuntes hostes passim insequitur, & equitatu a pabulatione prohibet. LXXXI. Tandem interceptos ad deditionem cogit.

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM

D E

B E L L O C I V I L I

L I B E R P R I M U S.

I. **L**ITTERIS a Fabio C. Cæsaris consulibus red-
ditis, ægre ab iis inpetratum est, summa tribuno-
rum plebis contentione, ut in senatu recitarentur :
ut vero ex litteris ad senatum referretur, inpetrari
non potuit. Referunt consules de republica (in
civitate.) L. Lentulus consul senatu reique pub-
licæ se non defuturum pollicetur, si audacter ac
fortiter sententias dicere velint : sin Cæsarem re-
spiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut supe-
rioribus fecerint temporibus, se sibi consilium cap-
tuum, neque senatus auctoritati obtemperatum :
habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque ami-
citiã receptum. In eandem sententiam loquitur
Scipio ; Pompejo esse in animo, reipublicæ non
deesse, si senatus sequatur : sin cunctetur, atque

agat lenius, nequidquam ejus auxilium, si postea velit, senatum inploraturum.

II. Hæc Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur, Pompejusque aderat, ex ipsius ore Pompeji mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam dilectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent: quo præsidio, tuto, & libere, senatus, quæ vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompejus in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: timere Cæsarem, abreptis ab eo II legionibus, ne ad ejus periculum reservare, & retinere eas ad urbem Pompejus videretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis rebus, sequebatur. Hi omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeji, plerique compulsi, invitati & coacti, Scipionis sententiam sequuntur; “ Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: “ si non faciat, eum adversus rempublicam facturum videri.” Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de inter-

cessione tribunorum : dicuntur sententiæ graves : ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris conlaudatur.

III. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, a Pompejo evocantur. Laudat Pompejus, atque in posterum confirmat; segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeji exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur : multi ex duabus legionibus, quæ sunt transditæ a Cæsare, arcessuntur. Completur urbs. Ad jus comitiorum Tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeji, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, in senatum coguntur : quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur; plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant : VI dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant.

IV. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis obponitur. Catonem veteres inimicitiae Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe

exercitus, ac provinciarum, & regum adpellandorum largitionibus movetur : seque alterum fore Sullam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum inpellit ; quos se pro necessitudine partituro cum Pompejo arbitratur ; simul judiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui, & potentium, qui in republica judiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompejus ab inimicis Cæsaribus incitatus, & quod neminem secum dignitate exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo adfinitatis tempore injunxerat Cæsaribus : simul infamia 11 legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

V. His de causis aguntur omnia ruptim, atque turbate ; nec docendi Cæsaribus propinquis ejus spatium datur ; nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur ; sed de sua salute VII die cogitare coguntur ; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis IIX denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum SC. quo,

nisi pæne in ipso urbis incendio, atque in desperatione omnium salutis, latorum audacia numquam ante discessum est, “Dent operam consules, prætores, tribuni plebis, quique consulares sunt ad urbem, ne quid respublica detrimenti capiat.” Hæc S. C. perscribuntur a. d. VIII Idus Januarias. Itaque v primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris, tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ, exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa; si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset.

VI. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompejus eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque conlaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas x. Præterea cognitum, compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, uti eum defendant, aut sequantur. Saltem de reliquis rebus ad senatum refertur, tota Italia dilectus habeantur; Faustus Sulla Proprætor in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex ærario Pompejo detur. Refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus. Mar-

cellus vero passurum se in præsentia negat. De Fausto inpedit Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus SC. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoris. Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia: Philippus & Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum fortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur, neque expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur; paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe proficiscuntur: lictoresque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniæ a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur; omnia divina humanaque jura permiscentur.

VII. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: “ omnium temporum injurias inimicorum in se commemorat, a quibus seductum ac depravatum Pompejum queritur, invidia atque obtrectatione laudis suæ, cujus ipse honori & dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. Novum in Republica introductum exemplum queritur, ut tribunitia intercessio armis notaretur, atque obprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta. Sullam, nudata omnibus

“ rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem
 “ liberam reliquisse : Pompejum, qui amissa resti-
 “ tuisse videatur, dona etiam, quæ ante habuerit,
 “ ademisse: quotiescumque fit decretum,” Da-
 rent magistratus operam, ne quid respublica detri-
 menti caperet; “ qua voce, & quo SC. populus
 “ Romanus ad arma sit vocatus; factum in per-
 “ niciosis legibus, in vi Tribunitia, in secessione
 “ populi, templis locisque editioribus occupatis;
 “ (atque hæc superioris ætatis exempla expiata
 “ Saturnini atque Gracchorum casibus docet :)
 “ quarum rerum illo tempore nihil factum, ne
 “ cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non
 “ cum populo agi cœptum, nulla secessio facta.”
 Hortatur, “ cujus Imperatoris ductu ix annis
 “ rempublicam felicissime gefferint, plurimaque
 “ prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Ger-
 “ maniamque pacaverint, ut ejus existimationem,
 “ dignitatemque ab inimicis defendant.” Con-
 clamant legionis XIII, quæ aderat, milites, (hanc
 enim initio tumultus evocaverat: reliquæ nondum
 convenerant,) sese paratos esse Imperatoris sui,
 Tribunorumque plebis injurias defendere.

VIII. Cognita militum voluntate, Ariminum
 cum ea legione proficiscitur, ibique Tribunos ple-
 bis, qui ad eum confugerant, convenit: reliquas
 legiones ex hibernis evocat, & subsequi jubet. Eo

L. Cæsar adolescens venit: cujus pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cujus rei causa venerat, habere se a Pompejo ad eum privati officii mandata demonstrat: “ velle Pompejum se Cæsari purgatum, ne ea, quæ reipublicæ causa egerit, in suam contumeliam vertat: “ semper se reipublicæ commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium & iracundiam suam reipublicæ dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne, quum illis nocere se speret, reipublicæ noceat.” Pauca ejusdem generis addit cum excusatione Pompeji conjuncta. Eadem fere, atque eisdem rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibi que Pompejum commemorasse, demonstrat.

IX. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur; tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeji mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possint, “ sibi semper reipublicæ primam fuisse dignitatem, vitæque potio-rem; doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptoque semestri

“ imperio, in urbem retraheretur, cujus absentis
“ rationem haberi proximis comitiis populus jus-
“ sisset; tamen hanc jacturam honoris sui, rei-
“ publicæ caussa, æquo animo tulisse: quum lit-
“ teras ad senatum miserit, ut omnes ab exerciti-
“ bus discederent, ne id quidem inpetravisse:
“ tota Italia dilectus haberi, retineri legiones II,
“ quæ ab se simulatione Parthici belli sint abduc-
“ tæ: civitatem esse in armis. Quonam hæc
“ omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? sed
“ tamen ad omnia se descendere paratum, atque
“ omnia pati reipublicæ caussa. Proficiscatur
“ Pompejus in suas provincias; ipsi exercitus di-
“ mittant: discedant in Italia omnes ab armis:
“ metus e civitate tollatur: libera comitia, atque
“ omnis respublica Senatui populoque Romano
“ permittatur. Hæc quo facilius, certisque con-
“ ditionibus fiant, & jurejurando sanciantur; aut
“ ipse propius accedat, aut se patiatur accedere:
“ fore, uti per colloquia omnes controversiæ
“ componantur.”

X. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules Pompejumque invenit. Postulata Cæsaris renunciat. Illi deliberata re respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa:
“ Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino exce-

“deret, exercitus dimitteret. Quæ si fecisset, Pompejum in Hispanias iturum. Interea, quoad fides effet data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros Confules Pompejumque dilectus.”

XI. Erat iniqua conditio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam revertetur; ipsum & provincias, & legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti; dilectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus sit, definire: ut si, peracto Cæsaris consulatu, Pompejus profectus non effet, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. Tempus vero conloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem adferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v Arretium mittit: ipse Arimini cum II legionibus subsistit, ibique dilectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

XII. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum III cohortibus, quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito, diffusus municipii voluntate Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites

in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII ex præfidiis deducit, Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat, dilectumque toto Piceno, circummissis fenatoribus, habebat.

XIII. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent “ sui iudicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem, Imperatorem bene de Republica meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui.” Quorum oratione permotus Varus, præfidium, quod introduxerat, ex oppido educit, ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commisso prælio deseritur a suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem conveniunt: atque una cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeji antea duxerat. At Cæsar milites Attianos conlaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

XIV. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompejo ex SC. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæsar enim adventare, jamjamque & adesse ejus equites falso nunciabantur. Hunc Marcellus conlega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompejus pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad lègiones habebat, quas a Cæsare acceptas in Apulia hibernorum caussa disposuerat. Dilectus intra urbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant, & conligunt, dilectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere institunt, gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, ad forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos adtribuit, & se sequi jussit: quos postea, monitus ab suis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, custodiæ caussa, distribuit.

XV. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati ve-

niunt; quæque imperaverit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his II Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompejo in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa: a quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex dilectibus Pompejanis: in iis Camerino fugientem Ulcillem Hirrum, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæsaremque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat.

XVI. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, dilectumque institui jubet: ipse unum diem ibi, rei frumentariæ causa, moratus, Corfinium contendit. Eo quum venisset, cohortes V, præmissæ

a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpabant, qui erat ab oppido milia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit.

XVII. Re cognita, Domitius ad Pompejum in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat: “ Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se, cohortesque amplius xxx, magnumque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum.” Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam urbis adtribuit; militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, & pro rata parte centurionibus evocatisque.

XVIII. Interim Cæsari nunciatur, Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed a Q. Lucretio senatore & Attio Peligno prohiberi; qui id oppidum VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis VIII cohortibus v.

Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, universique & oppidani & milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Attius de muro se dejecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, & Attio, eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ dilectibus XXI, equitesque ab rege Norico circiter ccc. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. His castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo, castellisque circumvenire instituit. Cujus operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompejum revertuntur.

XIX. Litteris perlectis, Domitius dissimulans in consilio pronunciat, Pompejum celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficient, quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis conloquitur, consiliumque fugæ capere, constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consen-

tiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus confueffet, multumque cum suis consiliandi causa, secreto, præter consuetudinem, conloqueretur; concilia conventusque hominum fugeret; res diutius tegi, dissimularique non potuit. Pompejus enim rescripserat, “ sese
 “ rem in summum periculum deducturum non
 “ esse; neque suo consilio, aut voluntate Domi-
 “ tium se in oppidum Corfinium contulisse. Pro-
 “ inde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus
 “ copiis veniret.” Id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat.

XX. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vesperi secessionem faciunt; atque ita inter se per tribunos militum centurionesque, atque honestissimos sui generis conloquuntur; “ obsideri se a Cæsare; opera, muni-
 “ tionisque prope esse perfectas; ducem suum
 “ Domitium, cujus spe atque fiducia perman-
 “ serint, projectis omnibus, fugæ consilium ca-
 “ pere: debere se suæ salutis rationem habere.” Ab his primo Marci dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantaque inter eos dissensio existit, ut manum conferere, atque armis dimicare conentur: post paullo tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga, cog-

noscent. Itaque omnes uno consilio Domitium, productum in publicum, circumfistunt, & custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt; sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit, facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem transfere.

XXI. Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis: quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, conlaudat, atque in oppidum dimittit; portas, murosque adservari jubet. Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum & præfectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant; sed etiam singulorum hominum occultos exitus adservent. Neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in aliam partem

mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperent.

XXII. Quarta circiter vigilia Lentulus Spinther de muro cum vigiliis, custodibusque nostris conloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. “ Cum eo de salute sua orat, atque obsecrat, sibi ut parcat; veteremque amicitiam commemorat; Cæsarisque in se beneficia exponit, quæ erant maxima: quod per eum in conlegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex prætura haberat; quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus.” Cujus orationem Cæsar interpellat: “ Se non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos plebis, ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se, & populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret.” Cujus oratione confirmatus Lentulus, uti in oppidum reverti liceat, petit: quod de sua salute inpetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit.

XXIII. Cæsar, ubi inluxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos militum, equitesque Romanos ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus Quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum, conviciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod advexerat Domitius, atque in publicum deposuerat, adlatum ad se ab Duumviris Corfiniensibus Domitio reddit; ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur; etsi, eam pecuniam publicam esse, constabat, datamque a Pompejo in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet, justumque iter conficit. VII omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit.

XXIV. Pompejus, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. Copias undique

omnes ex novis dilectibus ad se cogi jubet: servos, pastores armat, atque his equos adtribuit: ex iis circiter ccc equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus vi profugit: Rutilius Lupus prætor Tarracina cum iii, quæ procul equitatum Cæsaris conspiciatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrûm Cn. Pompeji: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: “ quoniam ad id tempus
 “ facultas conloquendi non fuerit, atque ad se
 “ Brundisium sit venturus, interesse Reipublicæ
 “ & communis salutis, se cum Pompejo conloqui:
 “ neque vero idem perfici longo itineris spatio,
 “ quum per alios conditiones ferantur, ac si coram
 “ de omnibus conditionibus disceptetur.”

XXV. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus vi pervenit, veteranis iii; reliquis, quas ex novo dilectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompejum remanere Brundisii cum cohortibus xx. Neque certum inveniri poterat, obtinendine Brun-

disii caussa ibi remansisset, quo facilius omne Adriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset; veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. “ Qua fauces
“ erant angustissimæ portus, moles atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his
“ locis erat vadofum mare. Longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum xxx, e regione molis conlocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis, conlocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terra atque aggere integebat, ne aditus, atque incurfus ad defendendum impediretur: a fronte, atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat; in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab inpetu navium, incendiisque defenderet.”

XXVI. Contra hæc Pompejus naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere te-

lorum completas, ad opera Cæsarís adpellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. Sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac, tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompejum cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata etsi inpetus ejus consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum conloquii causa. Mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompejo conloqueretur, postulat: magnopere sese confidere, demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo a conloquio Caninii digressus, ad Pompejum proficitur. Paulo post renunciat, “quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse.” Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicat, & de bello agendum.

XXVII. Prope dimidia parte operis a Cæsare effecta, diebusque in ea re consumtis IX, naves

a consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompejus, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectioem parare incipit: &, quo facilius inpetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectioe milites oppidum inrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas transversas viis præducit, atque ibi fudes, stipitesque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus, terraque inæquat: aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere jubet; expeditos autem ex evocatis sagittariis funditoribusque, raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

XXVIII. Brundisini Pompejanorum militum injuriis, atque ipsius Pompeji contumeliis permoti, Cæsaris rebus favēbant. Itaque, cognita Pompeji profectioe, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompejus sub noctem naves solvit. Qui

erant in muro custodiæ causâ conlocati, eo signo, quod convenerat, revocantur, notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scallis, muros adscendunt: sed moniti a Brundifinis, ut vallum cæcum fossasque caveant, subsistunt, & longo itinere ab his circumducti ad portum perveniunt, duasque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque deprehendunt, deprehensas excipiunt.

XXIX. Cæsar etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis navibus mare transire, & Pompejum sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen ejus rei moram, temporisque longinquitatem timebat: quod, omnibus coactis navibus, Pompejus præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiore regionibus Galliæ, Picenique, & a Freto naves essent expectandæ. Id, propter anni tempus, longum atque inpeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; quarum altera erat maximis beneficiis Pompejo devincta; auxilia, equitatum parari, Galliam, Italiamque tentari, se absente, nolebat.

XXX. Itaque in præsentia Pompeji insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: Duumviris municipiorum omnium impe-

rat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem propraetorem cum legionibus III. Eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam M. Cato; Africam forte Tubero obtinere debebat. Caralitani simul ad se Valerium mitti audierunt; nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intellexeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat. Hæc magno studio agebat: in Lucanis, Brutiisque, per legatos suos civium Romanorum dilectus habebat: equitum pedumque certum numerum a civitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus pæne perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione, “ sese pro-
“ jectum ac proditum a Cn. Pompejo; qui, om-
“ nibus rebus inparatissimus, non necessarium bel-
“ lum suscepisset; & ab se, reliquisque in Senatu
“ interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac
“ parata confirmavisset.” Hæc in concione questus, ex provincia fugit.

XXXI. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo per-

veniunt. Tubero quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat; atque eam sua sponte vacuam occupaverat; dilectuque habito, II legiones effecerat, hominum & locorum notitia, & usu ejus provinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. Hic, venientem Uticam navibus, Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque adfectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXXII. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad Urbem proficiscitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat: docet, “ se nullum extraordinarium
 “ honorem adpetisse, sed expectato legitimo tem-
 “ pore consulatus, eo fuisse contentum, quod om-
 “ nibus civibus pateret: latum ab X Tribunis ple-
 “ bis (contradicientibus inimicis, Catone vero a-
 “ cerrime repugnante, & pristina consuetudine
 “ dicendi mora dies extrahente) ut sui ratio ab-
 “ sentis haberetur, ipso consule Pompejo: qui si
 “ improbasset, cur ferri passus esset? si probasset,
 “ cur se uti populi beneficio prohibuisset? Pati-

“entiam proponit suam, quum de exercitibus di-
“mittendis ultro postulavisset; in quo jacturam
“dignitatis atque honoris ipse facturus esset. A-
“cerbitatem inimicorum docet; qui quod ab al-
“tero postularent, in se recusarent, atque omnia
“permisceri mallent, quam imperium exercitus-
“que dimittere. Injuriam in eripiendis legioni-
“bus prædicat; crudelitatem & insolentiam in
“circumscribendis Tribunis plebis, condiciones a
“se latas, & expetita conloquia, & denegata,
“commemorat. Pro quibus rebus orat ac pos-
“tulatur, Rempublicam suscipiant, atque una secum
“administrent. Sin timore defugiant, illis se o-
“neri non futurum, & per se Rempublicam ad-
“ministraturum. Legatos ad Pompejum de com-
“positione mitti oportere: neque se reformidare,
“quod in senatu paullo ante Pompejus dixisset,
“ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem ad-
“tribui; timoremque eorum, qui mitterent, fig-
“nificari: tenuis, atque infirmi hæc animi videri:
“se vero, ut operibus antea studuerit, sic justitia
“& æquitate velle superare.”

XXXIII. Probat rem Senatus de mittendis le-
gatis: sed qui mitterentur, non reperiuntur:
maximeque timoris causa pro se quisque id munus
legationis recusabat. Pompejus enim discedens
ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum

loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus, Tribunus plebis, ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat; reliquasque res, quascumque agere instituerit, impediat. Cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumtis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXIV. Quo quum venisset, cognoscit missum in Hispaniam a Pompejo Vibullium Rufum, quem paucis ante diebus Corfinio captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam navibus actuariis VII, quas Igilii, & in Cosano a privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat: præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes; quos ab Urbe discedens Pompejus erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Cæsari clausurant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem convexerant;

armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, portas reficiebant.

XXXV. Evocat ad se Cæsar Maffiliensium xy primos: cum his agit, ne initium inferendi belli ab Maffiliensibus oriatur: “debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare.” Reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem legati domum referunt, atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: “Intellegere se, divisum esse populum Romanum in partes duas: neque sui iudicii, neque suarum esse virium, decernere, utra pars justiore habeat causam: principes vero esse earum partium Cn. Pompejum, & C. Cæsarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum & Helviorum publice iis concefferit: alter bello victas Gallias adtribuerit, vectigaliaque auxerit. Quare, paribus eorum beneficiis, parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe, aut portibus recipere.”

XXXVI. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Maffiliam pervenit; atque ab iis receptus urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio classem quoque versus dimittunt: onerarias naves, quas ubi-

que possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: parum clavis, aut materia, atque armamentis instructis, ad reliquas armandas reficiendasque, utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatufque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones III Massiliam adducit: turres, vineasque ad obpugnationem urbis agere, naves longas Arelate, numero XII, facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX, a qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad obpugnationem Massiliæ relinquit.

XXXVII. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi causa, disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu dejecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

XXXVIII. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompejo missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petrejus, & Varro, legati Pompeji,

quorum unus III legionibus Hispaniam citeriorem; alter a saltu Castulonensi, ad Anam, II legionibus; tertius ab Ana, Vettonum agrum, Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; uti Petrejus ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus, omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliaque toti Lusitaniae a Petrejo; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Petrejus per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci obportunitatem, gerere.

XXXIX. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreji II, praeterea scutatae citerioris provinciae, & cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter xxc, equitum utriusque provinciae circiter v milia. Caesar legiones in Hispaniam praemisit, ad vi milia auxilia peditum, equitum III milia quae omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus, nobilissimo, & fortissimo quoque evocato: Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis, montanisque, qui Galliam provinciam adtingunt. Audierat,

Pompejum per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumfit : has exercitui distribuit. Quo factò duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates.

XL. Fabius finitimarum civitatum animos literis nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes milia passuum IV. His pontibus pabulatum mittebat ; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa Pompejani exercitus duces faciebant ; crebroque inter se equestribus præliis contendebant. Huc quum quotidiana consuetudine congressæ, pabulatoribus præsidio proprio, legiones Fabianæ II flumen transfissent, impedimentaque, & omnis equitatus sequeretur ; subito vi ventorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petrejo & Afranio ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem transjecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præ-

erat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diversamque aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumveniri posset. Ita, congressus in pari numero, magnos in petus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus praelio, signa 11 legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione, & beneficio fortunæ ad nostros obprimendos uterentur: quarum adventu praelium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

XLI. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat reffectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio VI cohortis relinquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranii constitit: & ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constituit. Cæsar, ubi cognovit, per Afranium stare, quo minus praelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit, & ne in opere faciundo

milites repentino hostium incurfu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri neceffe erat. Sed a fronte contra hostem pedum xv fossam fieri jussit. Prima, & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat : post hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius est perfectum, quam intellexeretur ab Afranio, castra muniri.

XLII. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet : &, quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit ; singulaque latera castrorum singulis adtribuit legionibus munienda ; fossasque ad eandem magnitudinem perfici jubet : reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petrejusque, terrendi causa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & prælio laceffunt. Neque idcirco Cæsar opus intermittit, confusus præsidio legionum III, & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducunt. III die Cæsar vallo castra communit : reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimenta que ad se transduci jubet.

XLIII. Erat inter oppidum Ilerdam, & proximum collem, ubi castra Petrejus atque Afranius habebant, planities circiter passuum ccc : atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior : quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, & ponte, & comœatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios, confidebat. Hoc sperans, legiones III ex castris educit : acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos procurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviori itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, &, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis submissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLIV. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno inpetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere fervarent, rari disperfique pugnarent ; si premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque barbaris genere quodam pugnae adsuefacti : quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteravit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbat, infuetos hujus generis pug-

næ : circumiri enim sese ab aperto latere, præcurrentibus singulis, arbitrabantur : ipsi autem suos ordines fervare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti, censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit.

XLV. Cæsar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem IX subsidio ducit : hostem, insolenter atque acriter nostros insequentem, subprimit, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed IX legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utraque ex parte directus ; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, & neque subsidia a lateribus submitti, neque equites laborantibus usui esse possent : ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD. Hac nostris erat receptus ; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc

pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur : tamen virtute, & patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ ; atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur ; ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur ; ut, submissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet.

XLVI. Hoc quum esset modo pugnatum continenter horis v, nostrique gravius a multitudine premerentur ; consumptis omnibus telis, gladiis defrictis, inpetum adversus montem in cohortis faciunt ; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Submotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis atque inferioribus locis constiterat, tamen summum in jugum virtute cœninitur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius, ex primo hastato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæ-

cilius, primipili centurio, &, præter eum, centuriones iv, milites amplius cc.

XLVII. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, comminus tamen diu stetissent, & nostrorum inpetum sustinuisent, & initio locum tumulumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coëgissent: nostri autem, quod iniquo loco, atque inpari congressi numero, v horis prælium sustinuisent, quod montem, gladiis destriictis, ascendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt.

XLVIII. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut, numquam illis locis majores aquas fuisse, constaret: tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit, pontisque ambo, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsar's adtulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo Sicorim, & Cingam, spatio milium xxx,

neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum subportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac civitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris adventum Iberdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum, finitimæ civitates longius removerant: qui erant pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturæ Lusitani, peritique earum regionum cetrati ceterioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat proclive, transnare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

XLIX. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum, & convectum superioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli subpetebat. Harum rerum om-

nium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat.

L. Hæ permanferunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes. Sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore, rapidissimo flumine, opera perficere, & tela vitare.

LI. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis; equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominum milia circiter VI cum fervis, liberisque; sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, & ordinis equestris; erant legationes civitatum; erant legati Cæsaris: hos omnes flumina continebant. Ad hos obprimendos cum omni

equitatu, IIIque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque ante missis equitibus adgreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, præliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere; sed, ubi signa legionum adpropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum adtulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter cc, equites pauci, calonum, atque impedimentorum non magnus numerus.

LII. His tamen omnibus annona crevit: quæ fere res non solum inopia præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat: atque incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magna inopia necessariorum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civi-

tates dimittebat. Ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

LIII. Hæc Afranius, Petrejusque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat; ut pæne bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant; multi ex Italia ad Cn. Pompejum proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium adtulisse; alii ne eventum belli expectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

LIV. Quum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent; imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. Carinæ primum ac statumina ex levi materia fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu milia passuum a castris XXII, militesque his navibus flumen transportat; continentemque ripæ collem inprovise occupat. Hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit. Huc legionem postea transjicit; atque ex utraque parte pontem institutum biduo perficit. Ita comitatus, & qui frumenti causa

procefferant, tuto ad fe recipit; & rem frumentariam expedire incipit.

LV. Eodem die equitum magnam partem flumen tranſjecit: qui inopinantis pabulatores, & ſine ullo diſſipatos timore adgreſſi, quam magnum numerum jumentorum, atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuunt; alii, ut prædæ præſidio ſint; alii ut venientibus reſiſtant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, ſecluſam ab reliquis circumveniunt, atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem ponte in caſtra revertuntur.

LVI. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Maſſilienſes uſi L. Domitii conſilio navis longas expediunt, numero xvii, quarum erant xi tectæ. Multa huc minora navigia addunt: ut ipſa multitudine noſtra claſſis terreatur: magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, inponunt: atque hos præmiis, pollicitationibusque incitant. Certas ſibi depoſcit naves Domitius, atque has colonis, paſtoribusque, quos ſecum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naves procedunt, quibus præerat D. Bru-

tus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant.

LVII. Erat multo inferior navium numero Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi adtribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas, atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerant. Ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus conflagunt. Pugnatum utrimque est fortissime, atque acerrime: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi & montani, exercitati in armis: atque ii modo digressi a Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

LVIII. Ipsi Massilienses, & celeritate navium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, inpetusque eorum excipiebant: &, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant: quum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis, ad virtutem montanorum confugiebant.

Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gravitate & tarditate navium inpediebantur: factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant; atque, injecta manu ferrea, & retenta utraque nave, diversi pugnabant; atque in hostium naves transcendebant: & magno numero Albicorum & pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium, cum iis, quæ sunt captæ, intereunt ix.

LIX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nunciatur; simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum, minus audacter vagabantur: alias, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias, stationesque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis farcinis, fugiebant. Postremo & plures intermittere dies, &, præter

consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

LX. Interim Oscenses & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses, & Jacetani, & Aufetani, & paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum adtingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent; pollicentur: atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, & signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompejo per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pæne effectis, magnum in timorem Afranius Petrejusque perveniunt, ne omnino frumento pabu-

loque intercluderentur; quod multum Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt ipsi iis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio subfragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant civitates, victæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant, Pompeji magnis adfectæ beneficiis eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus, magnaue auxilia exspectabant; & suis locis bellum in hiemem ducere, cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero navis conquirere, & Octogesam adduci jubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, miliaque passuum a castris aberat xx. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri: legionesque II flumen Sicorim transducunt, castraque muniunt vallo pedum XII.

LXII. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam deduxerat rem, ut equites, etsi difficulter, atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare; & quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum [non] impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons

in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicorivadum reperiebatur.

LXIII. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum II legionibus, quas superioribus diebus transfuderant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet, & carperet: pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breviori itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt, & quum de tertia vigilia Petrejus atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt; & magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt.

LXIV. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur, equitatus nostri prælio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnumquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: alias inferri signa, & universalium cohortium inpetu nostros propelli, dein rursus conversos insequi: totis vero castris milites circulari, & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci; centuriones, tribunosque militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, “ ne labori suo, neu periculo

“parceret : paratos esse, sese posse & audere eâ
 “transire flumen, quâ transductus esset equita-
 “tus.” Quorum studio & vocibus excitatus Cæsar,
 etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum
 objicere, conandum tamen, atque experiendum
 judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus
 centuriis deligi jubet, quorum aut animus, aut vires
 videbantur sustinere non posse : hos cum legione
 una præsidio castris relinquit. Reliquas legiones
 expeditas educit ; magnoque numero jumentorum
 in flumine supra atque infra constituto, transducit
 exercitum. Pauci ex his militibus vi fluminis
 abrepti ab equitatu excipiuntur, ac sublevantur :
 interiit tamen nemo. Transducto incolumi exer-
 citu, copias instruit ; triplicemque aciem ducere
 incipit, ac tantum fuit in militibus studii, ut, mi-
 lium VI ad iter addito circuitu, magnaue ad
 vadum fluminis mora interposita, eos, qui de
 tertia vigilia exissent, ante horam diei IX conse-
 querentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos cum Pe-
 trejo conspexit, nova re perterritus, locis superi-
 oribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in cam-
 pīs exercitum reficit, ne defessum prælio objiciat :
 rursus conantis progredi insequitur, & moratur.
 Illi necessario maturius, quam constituerant, castra
 ponunt : suberant enim montes, atque a milibus

passuum v itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris; præfidiisque in angustiis conlocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias transducerent. Quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed totius diei pugna, atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit.

LXVI. Media circiter nocte iis, qui adaquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, & vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu inpediti sub onere configere cogentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter subprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petrejus cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat, v milia passuum proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera & montuosa. Qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotii.

LXVII. Disputatur in consilio a Petrejo, & Afranio, & tempus profectiois quæritur. Plerique censebant, “ ut noctu iter facerent : posse
“ prius ad angustias veniri, quam sentirentur.” Alii, “ quod pridie noctu conclamatum esset in
“ castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non
“ posse clam exiri, circumfundi noctu equitatum
“ Cæsaris, atque omnia loca, atque itinera obfi-
“ deri : nocturnaue prælia esse vitanda, quod
“ perterritus miles in civili dissensione timori ma-
“ gis, quam religioni consulere consuerit : at lu-
“ cem multum per se pudorem omnium oculis,
“ multum etiam tribunorum militum & centurio-
“ num præsentiam adferre, quibus rebus coerceri
“ milites, & in officio contineri soleant. Quare
“ omni ratione esse interdium perumpendum : etsi
“ aliquo accepto detrimento, tamen, summa exer-
“ citus salva, locum, quem petant, capi posse.” Hæc evicit in consilio sententia ; & prima luce postridie constituunt proficisci.

LXVIII. Cæsar, exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias castris educit ; magnoque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit. Nam quæ itinera ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium obpositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficilissimæ : saxa, multis locis prærupta, iter inpedie-

bant : ut arma per manus necessario transferentur, militesque inermi, sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent.

LXIX. Ac primo Afraniani milites, visendi causa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequerentur; nec non; “necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad “Ilerdam reverti.” Erat enim iter a proposito diversum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent, multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis, impedimentisque ad iter profectos, videbant; ut non posse diutius inopiam sustinere confiderent. Sed, ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt; jamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrendum putarent. Conclamatur ad arma; atque omnes copiarum, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias, montesque occuparent :

sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montis, quos petebant, adtigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas fervare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit. Ex eo loco *IV* cetratorum cohortis in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos jubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortis inpetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab eis circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

LXXI. Erat occasio bene gerendæ rei. Neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non

posse, præsertim circumdatum undique equitatu, quum in loco æquo atque aperto confligeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrerant legati, centuriones, tribunique militum, “ ne dubitaret prælium committere : omnium esse militum paratissimos animos : Afranios contra multis rebus sui timoris signa mississe, quod suis non subvenissent ; quod de colle non decederent ; quod vix equitum incurfus sustinerent ; conlatisque in unum locum signis conferti, neque ordines, neque signa fervarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem ; quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.”

LXXII. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna & sine vulnere suorum rem conficere posse ; quod re frumentaria adversarios interclusisset. “ Cur etiam secundo prælio aliquos ex suis amitteret ? cur vulnerari pateretur optime de se meritos milites ? cur denique fortunam periclitaretur ? præsertim quum non minus esset Imperatoris, consilio superare, quam gladio : movebatur etiam misericordia civium, quos interficendos videbat : quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat.” Hoc consilium Cæsar a plerisque non probabatur : milites vero palam

inter se loquebantur; “ quoniam talis occasio
“ victoriæ dimitteretur, etiam quum vellet Cæsar,
“ sese non esse pugnatuos.” Ille in sua sententia
perseverat; & paullulum ex eo loco digreditur,
ut timorem adversariis minuat. Petrejus atque
Afranius, oblata facultate in castra sese referunt.
Cæsar, præfidiis in montibus dispositis, omni ad
Iberum intercluso itinere, quam proxime potest
hostium castris, castra communit.

LXXIII. Postero die duces adversariorum per-
turbati, quod omnem rei frumentariæ, fluminisque
Iberi spem dimiserant, de reliquis rebus consulta-
bant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent;
alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consilian-
tibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi
nostro: qua re cognita, crebras stationes dispo-
nunt equitum, & cohortium alariarum; legiona-
riasque interjiciunt cohortis; vallumque ex castris
ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem
& sine timore, & sine stationibus aquari possent.
Id opus inter se Petrejus atque Afranius partiun-
tur: ipsique, perficiendi operis causa, longius
progreuntur.

LXXIV. Quorum discessu liberam nacti milites
conloquiorum facultatem, vulgo procedunt; &
quem quisque in castris notum aut municipem ha-
bebat, conquirat, atque evocat. Primum “ agunt

“ gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pri-
“ die pepercissent : eorum se beneficio vivere :”
deinde “ Imperatoris fidem quærunt, rectene se
“ illi sint commissuri ; &, quod non ab initio fe-
“ cerint, armaque cum hominibus necessariis, &
“ confanguineis contulerint, queruntur.” His pro-
vocati sermonibus, “ fidem ab imperatore de
“ Petreji atque Afranii vita petunt ; ne quod in
“ se scelus concepisse, neu suos prodidisse vide-
“ antur : quibus confirmatis rebus, se statim signa
“ translaturus, confirmant ; legatosque de pace
“ primorum ordinum centuriones ad Cæsarem
“ mittunt.” Interim alii suos in castra, invitandi
caussa, adducunt ; alii ab suis abducuntur ; adeo,
ut una castra jam facta ex binis viderentur. Com-
pluresque tribuni militum, & centuriones ad Cæ-
sarem veniunt, seque ei commendant. Idem hoc
fit a principibus Hispaniæ ; quos illi evocaverant,
& secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos
notos hospitesque quærebant, per quem quisque
eorum aditum commendationis haberet ad Cæsa-
rem. Afranii etiam filius adolescens, de sua ac
parentis sui salute, cum Cæsare, per Sulpicium le-
gatum, agebat. Erant plena lætitia & gratula-
tione omnia ; eorum, qui tanta pericula vitasse ;
& eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse vi-
debantur : magnumque fructum suæ pristinæ le-

nitatis omnium iudicio Cæsar ferebat; consiliumque ejus a cunctis probabatur.

LXXV. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petrejus vero non deserit sese; armat familiam; cum hac, & prætoriam cohortem cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causa habere consuevit, inprovise ad vallum advolat: colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui cœunt inter se, & repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt, gladiisque desfringunt; atque ita se a cetratis, equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI. Quibus rebus confectis, flens Petrejus manipulos circuit, militesque adpellat; “neu se, “neu Pompejum absentem, Imperatorem suum, “adversariis ad supplicium tradant,” obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum, ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipse. Idem jusjurandum adigit Afra-

nium: subsequuntur tribuni militum, centurionesque. Centuriatim producti milites idem jurant: edicunt, penes quem quisque sit Cæsar's miles, ut producat: productos palam in prætorio interficiunt; sed plerisque hi, qui receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus a ducibus; crudelitas in subpicio, nova religio jurisjurandi, spem præsentis deditiois fustulit, mentesque militum convertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXXVII. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus conloqui venerant, summa diligentia conquiri & remitti jubet. Sed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit: Centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in Tribunitium restituit honorem.

LXXVIII. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur ægre; frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quod dierum xxii ab Ilerda frumentum jussi erant efferre; cetrati, auxiliaresque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora infueta ad onera portanda: itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus explicitius vide-

batur, Ilerdam reverti, quod ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmissis, qui novissimum agmen carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur.

LXXIX. Genus erat hoc pugnae: Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant; pluriesque in locis campestribus subsistebant: si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, desuper suos ascendentes protegebant. Quum vallis, aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco superiore in averfos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, quum ejusmodi locis esset adpropinquatum, legionum signa consistere, juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo submoto, repente incitati cursu sese in vallis universi demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus per-

territos præliis, in medium reciperent agmen, utroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperentur.

LXXX. Tali dum pugnatur modo, lente, atque paullatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. Milia enim progressi iv, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibique una fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsar castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos equites, pabulandi causa, animum adverterunt; sese subito proripiunt, hora circiter vi ejusdem diei; & spem nacti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animum adversa, Cæsar relictis legionibus subsequitur; præsidio impedimentis paucas cohortis relinquit; hora x subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut pæne terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsar, atque universum iminebat.

LXXXI. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, & procul ab

aqua, & naturá iniquo loco, castra ponunt. Sed iisdem de caussis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, proelio amplius non laceffit, & eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu, sive interdiu erumperent. Illi enim adverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima lucé faciunt, totumque in ea re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; & præsentí malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris: proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. His eos subplices malis habere Cæsar, & necessariam subire deditonem, quam proelio decertare, malebat. Conatur tamen eos vallo fossaque circumvenire; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur, quo necessario descensuros existimabat. Illi & inopia pabuli adducti, & quo essent ad id expeditiores, omnia farcinaria jumenta interfici jubent.

LXXXII. In his operibus consiliisque biduum consumitur: tertio die magna jam pars operis Cæsarís processerat. Illi inpediendæ rei causa, hora circiter IIX signo dato, legiones educunt,

aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit. Contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri prælium defugisse, magnum detrimentum adferebat. Sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitatis, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat: non enim amplius pedum milibus 11 ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat ad incursum atque impetum militum relicta. Si prælium committeretur, propinquitatis castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat, signa inferentibus resistere, prior prælio non lacerare.

LXXXIII. Acies erat Afraniana duplex legionum V: tertium in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex v legionibus tenebant: has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subsequerentur: sagittarii funditoresque media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur: Cæsar, nisi coactus, prælium non committere; ille, ut opera Cæsaris

impediret. Producitur tamen res; aciesque ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere: illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animum adversa, Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transjicit, crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIV. Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, colloquium petunt; & id si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Cæsare negatum, & palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar delegit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: “ Non esse aut ipsis, aut militibus
“ succensendum, quod fidem erga Imperatorem
“ suum Cn. Pompejum conservare voluerunt: sed
“ satis jam fecisse officio, satisque subplicii tulisse,
“ perpeffos omnium rerum inopiam: nunc vero,
“ pæne ut feras, circummunitos, prohiberi aqua,
“ prohiberi ingressu: neque corpore dolorem,
“ neque animo ignominiam ferre posse: itaque
“ se victos confiteri: orare atque obsecrare, si
“ qui locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum
“ subplicium progredi necesse habeant.”

Hæc quam potest demiffissime atque fubjectiffime exponit.

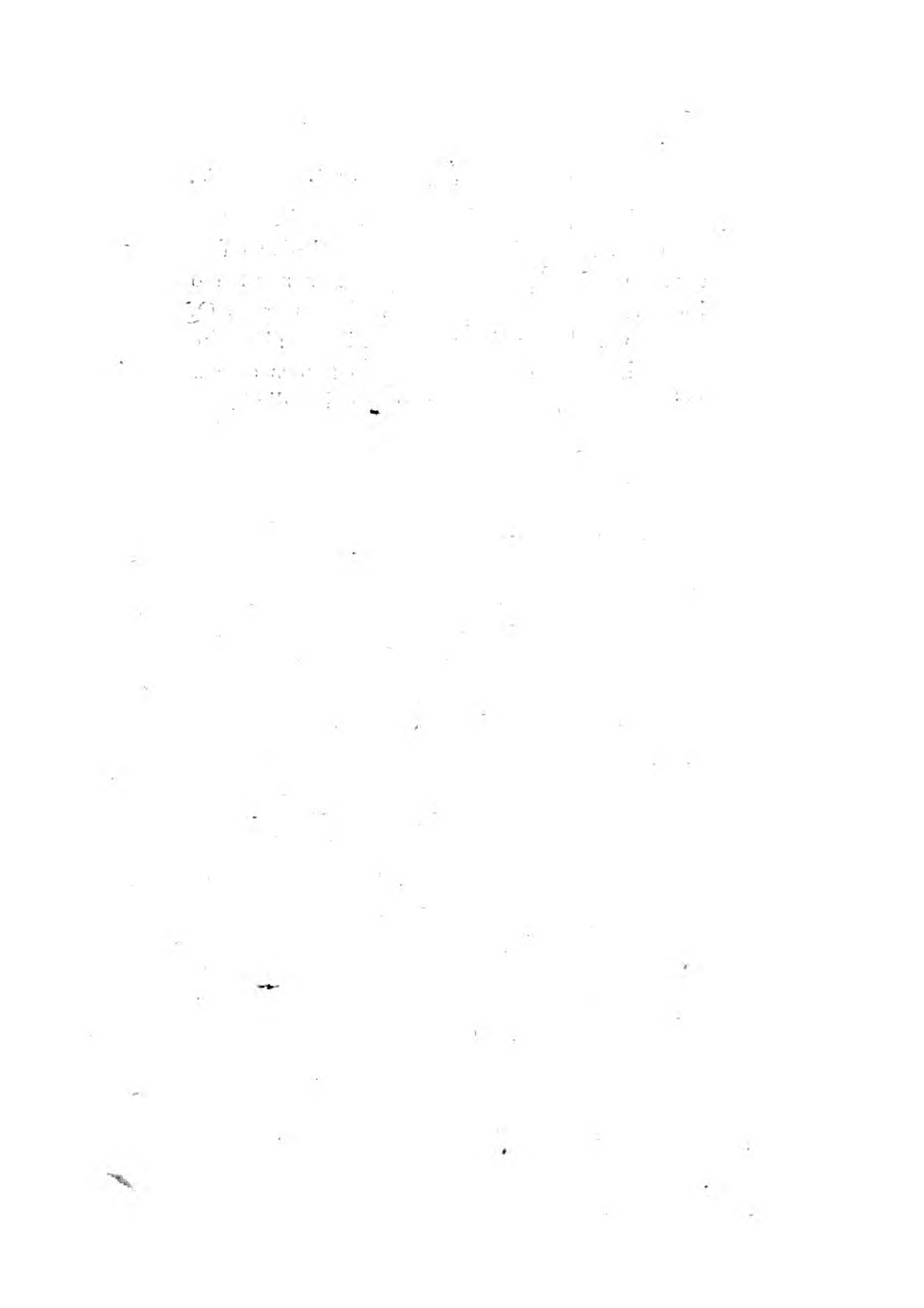
LXXXV. Ad ea Cæfar refpondit : “ Nulli om-
 “ nium has partis, vel querimonæ, vel miferationis,
 “ minus conveniffe : reliquos enim omnis
 “ fuum officium præftitiffe ; fe, qui etiam bona
 “ conditione, & loco, & tempore æquo configere
 “ noluerit, ut quam integerrima effent ad pacem
 “ omnia ; exercitum fuum, qui injuria etiam accepta,
 “ fuifque interfectis, quos in fua potefitate
 “ habuerit, confervarit, & texerit ; illius denique
 “ exercitus milites, qui per fe de concilianda pace
 “ egerint ; qua in re omnium fuorum vitæ confulendum
 “ putarint. Sic omnium ordinum partis in mifericordia
 “ conftitiffe : ipfos duces a pace abhorruiffe : eos neque
 “ induciarum jura fervaffe, & homines inperitos, & per
 “ conloquium deceptos crudeliffime interfeciffe. Accidiffe
 “ igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia
 “ atque adrogantia accidere folet, uti eo recurrant,
 “ & id cupidiffime petant, quod paullo ante contemferint :
 “ neque nunc fe illorum humilitate, neque aliqua temporis
 “ obportunitate poftulare ; quibus rebus opes augeantur
 “ fuæ ; fed eos exercitus, quos contra fe multos jam
 “ annos aluerint, velle dimitti : neque enim vi
 “ legiones alia de cauffa miffas in Hispaniam,

“ septimamque ibi conscriptam, neque tot tantaf-
“ que classis paratas, neque submissos duces, rei
“ militaris peritos. Nihil horum ad pacandas
“ Hispanias, nihil ad usum provinciæ provifum,
“ quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum aux-
“ ilium desiderarit. Omnia hæc jam pridem con-
“ tra se parari: in se novi generis imperia con-
“ stitui; ut idem ad portas urbanis præfidia rebus,
“ & duas bellicosissimas provincias absens tot an-
“ nos obtineat: in se jura magistratuum commu-
“ tari, ne ex prætura, & consulatu, ut semper,
“ sed perpaucos probati & electi in provincias
“ mittantur: in se ætatis excusationem nihil va-
“ lere, quod superioribus bellis probati ad obti-
“ nendos exercitus evocentur: in se uno non ser-
“ vari, quod sit omnibus datum semper impera-
“ toribus, ut, rebus feliciter gestis, aut cum ho-
“ nore aliquo, aut certe sine ignominia domum
“ revertantur, exercitumque dimittant. Quæ ta-
“ men omnia & se tulisse patienter & esse latu-
“ rum: neque nunc id agere, ut ab illis abduc-
“ tum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi
“ difficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra
“ se uti possint: proinde, ut esset dictum, pro-
“ vinciiis excederent, exercitumque dimitterent:
“ si id sit factum, nociturum se nemini: hanc
“ unam, atque extremam pacis esse conditionem.”

LXXXVI. Id vero militibus fuit pergratum & jucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi expectavissent, ultro præmium missionis ferrent. Nam quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur, & voce & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur: neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neu quis invitus sacramento dicere cogatur a Cæsare, cavetur.

LXXXVII. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum, pollicetur: addit etiam, ut, “ quid quisque eorum
“ in bello amiserit, quæ sint penes milites suos,
“ iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua
“ facta æstimatione, pecuniam pro iis rebus dis-
“ solvit.” Quascumque postea controversias inter se milites habuerint, sua sponte ad Cæsarem in jus adierunt. Petrejus atque Afranius, quum stipendium ab legionibus, pæne seditione facta, flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulant; eoque utrique,

quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, 11 legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fufium Kalenum legatum praeficit. Hoc ejus praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa.

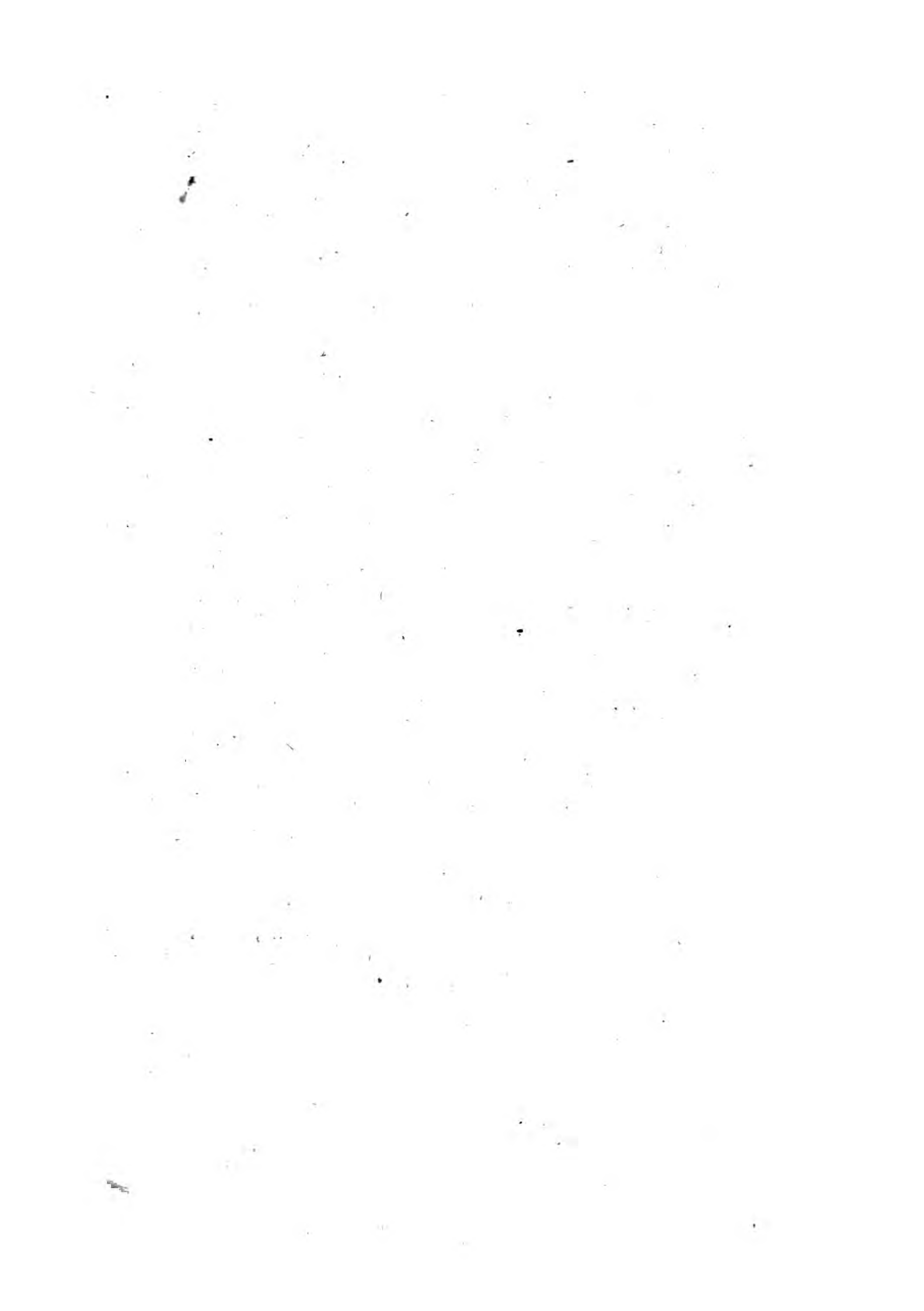
A R G U M E N T U M

LIBRI SECUNDI

D E

B E L L O C I V I L I .

MASSILIÆ, undique artius obsessæ, III. subsidio cum classe advenit L. Nasidius: conjunctaque suæ classi oppidana, VII. prælium infeliciter cum Cæsariana committit. VIII. Trebonius inauditæ molis machinas ad oppidum exstruit. XII. Quibus incolæ territi, inducias petunt: XIV. obtentas ipsi violantes, subita eruptione opera Trebonii disjiciunt. XV. Iis tamen summa festinatione resectis, denuo de deditione agunt. XVII. Interim in Hispania ulteriore M. Varro, bellum dum adparat, XX. ab omnibus pæne desertus, in potestatem Cæsaris devenit; XXII. uti etiam Massilienses. XXIII. Curio in Africa primo res prospere gerit; XL. post temerarie prælio decertans, cum toto exercitu cæditur.

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM

D E

B E L L O C I V I L I

L I B E R S E C U N D U S.

I. **D**UM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad obpugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turesque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui, navalibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex III oppidi partibus mari adluitur. Reliqua quarta est, quæ aditum habeat a terra. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita longam & difficilem habet obpugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari jubet.

Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum adparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII, cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi per IV ordines cratium in terra defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter se porticus integebantur; atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, æquandi loci causa, facta item ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat: tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignesque aggeri & turribus inferebantur: quæ facile nostri repellebant milites; magnisque ultro inlatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompejo cum classe navium XVI, in quibus paucae erant æratae, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, fretto Siciliae, imprudente atque inopinante Curione, pervehitur: adpulsisque Messanam navibus, atque inde, propter repentinum terrorem, Principum ac

Senatus fuga facta, ex navalibus eorum unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; præmissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant.

IV. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant, summaque industria armaverant; (remigum gubernatorumque magna copia subpetebat;) piscatoriasque adjecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe; omnium seniorum, matrum familiæ, virginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur; ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe & voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum ex portu exeunt, & Tauroënta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt; ibique naves expediunt: rursusque se ad confligendum animo confirmant; & confi-

lia communicant. Dextra pars Massiliensibus adtribuitur, sinistra Nasidio.

V. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero : nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accefferant VI. Has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos profiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juvenus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam & honesti ex juventute, & cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati, atque obsecrati naves conscenderant ; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent : si superavissent vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

VI. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit : sed memores eorum præcep-

torum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem effect belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, & artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; &, si quando nostri facultatem nacti, ferreis manibus injectis, navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improviso imprudentibus atque inpeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes II navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum, re provisâ, Brutus celeritate navis enifus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero, præfracto rostro, tota conlabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas inpetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Nasidianæ naves nullo ufui fuerunt, celeriterque pugna excefferunt: non enim has aut confpectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla defiderata eft: ex Maffilienfium claſſe v funt depreſſæ, iv captæ, i cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiverunt. At ex reliquis una præmiſſa Maffiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam adpropinquaret urbi, omnis feſe multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luçtus excepit, ut urbs ab hoſtibus capta eodem veſtigio videretur. Maffilienfes tamen nihilo ſequius ad defenſionem urbis reliqua adparare cœperunt.

VIII. Eſt animadverſum ab legionariis, qui dexteram partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium eruptionibus, magno ſibi eſſe præſidio poſſe; ſi pro caſtello ac receptaculo, turrim ex latere ſub muro feciſſent: quam primo ad repentinos incurſus humilem parvamque fecerant. Huc ſe referebant: hinc, ſi qua major obpreſſerat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & proſequendum hoſtem procurrebant. Patebat hæc quoque verſus pedes xxx; ſed parietum craſſitudo pedes v. Poſtea vero, ut eſt rerum omnium magiſter uſus, hominum adhibita ſollertia, inven-

tum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

IX. “ Ubi turris altitudo perducta est ad con-
“ tabulationem ; eam in parietes instruxerunt ita,
“ ut capita tignorum extenta parietum structura
“ tegerentur : ne quid emereret, ubi ignis hosti-
“ um adhæresceret. Hanc insuper contignatio-
“ nem, quantum tectum plutei ac vinearum pas-
“ sum est, laterculo adstruxerunt : supraque eum
“ locum duo tigna transversa injecerunt non longe
“ ab extremis parietibus, quibus suspenderent
“ eam contignationem, quæ turri tegimento esset
“ futura : supraque ea tigna directo transversas
“ trabes injecerunt, easque axibus religaverunt.
“ Has trabes paullo longiores, atque eminentio-
“ res, quam extremi parietes erant, effecerunt ; ut
“ esset, ubi tegimenta præpendere possent, ad de-
“ fendendos ictus ac repellendos, quum inter eam
“ contignationem parietes exstruerentur : eamque
“ contabulationem summam lateribus lutoque con-
“ straverunt, ne quid ignis hostium nocere posset :
“ centonesque insuper injecerunt, ne aut tela tor-
“ mentis missa tabulationem perfringerent, aut
“ saxa ex catapultis lateritium discuterent. Sto-
“ rias autem ex funibus anchorariis tres, in longi-
“ tudinem parietum turris, latas IV pedes, fece-

“ runt: easque ex III partibus, quæ ad hostes
“ vergebant, eminentibus trabibus circum turrim
“ præpendentes religaverunt; quod unum genus
“ tegimenti aliis locis erant experti nullo telo
“ neque tormento transjici posse. Ubi vero ea
“ pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque mu-
“ nita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia
“ opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum
“ prehensionibus ex contignatione prima suspen-
“ dere ac tollere cœperunt: ubi, quantum stori-
“ arum demissio patiebatur, tantum elevabant.
“ Intra hæc tegimenta abditi atque muniti parietes
“ lateribus extruebant; rursusque alia prehensi-
“ one, ad ædificandum, sibi locum expediebant.
“ Ubi tempus alterius contabulationis videbatur,
“ tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus
“ instruebant; exque ea contignatione rursus sum-
“ mam contabulationem, storiasque elevabant.
“ Ita tuto, ac sine ullo vulnere ac periculo VI
“ tabulata extruxerunt: fenestrasque, quibus in
“ locis visum est, ad tormenta mittenda in stru-
“ endo reliquerunt.”

X. Ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim, murumque perducerent, facere instituerunt; cujus musculi hæc erat

forma. “ Duæ primum trabes in solo, æque longæ, distantes inter se pedes iv collocantur : inque eis columellæ pedum in altitudinem v defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super, tigna bipedalia injiciunt ; eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas regulas, iv patentis digitos, defigunt ; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur ; ne canalibus aqua inmissa lateres diluere possent. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur.”

XI. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent, præcipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet, & quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant con-

filium : cupas tæda ac pice refertas incendunt ; easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur ; delapsæ ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima faxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur : hostes ex muro ac turribus submoventur : non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit : pars reliqua consequens procumbebat.

XII. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira percussi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt ; ad legatos atque exercitum subplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit : militesque, averfi a prælio, ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt : orant, “ ut adventus Cæsar’s “ expectetur ; captam suam urbem videre, opera “ perfecta, turrem subrutam ; itaque a defensione “ desistere : nullam exoriri moram posse, quo “ minus, quum venisset, si imperata non facerent,

“ ad nutum e vestigio diriperentur. Docent, si
“ omnino turris concidisset, non posse milites con-
“ tineri, quin spe prædæ in urbem inrumperent,
“ urbemque delerent.” Hæc, atque ejusdem ge-
neris complura, ut ab hominibus doctis, magna
cum misericordia fletuque pronunciantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, obpugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facta, adventus Cæsaris expectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt: Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, & defectionis odio, & contemtionem sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur: ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum inrumperent; graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

XIV. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt: interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma vero omnia reposita, con-

teſtaque eſſent ; portis ſe foras erumpunt ; ſecundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc ſic diſtulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, teſtudo, turris, tormenta flammam conciperent, & prius hæc omnia conſumerentur, quam, quemadmodum accidiffet, animum adverti poſſet. Noſtri repentina fortuna permoti, arma, quæ poſſunt, adripiunt : alii ex caſtris ſeſe incitant. Fit in hoſtis inpetus : ſed muro, ſagittis, tormentiſque fugientes perſequi prohibentur. Illi ſub murum ſe recipiunt ; ibique muſculum, turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum menſium labor, hoſtium perfidia, & vi tempeſtatis, puncto temporis, interiit. Tentaverunt hoc idem Maſſilienſes poſtero die : Eandem naſti tempeſtatem, majori cum fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnaverunt ; multumque ignem intulerunt. Sed, ut ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant, ita proximi diei caſu admoniti omnia ad deſenſionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

XV. Trebonius ea, quæ ſunt amiſſa, multo majore ſtudio militum adminiſtrare, & reficere inſtituit. Nam ubi tantos ſuos labores & adparatus male cecidiſſe viderunt ; induciisque per ſcelus violatis ſuam virtutem inriſui fore perdoluerunt ;

quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis, & convectis; “ aggerem novi generis, atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, “ atque eorum murorum contignationem facere “ instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille “ congestus ex materia fuerat agger. Ubi aut “ spatium inter muros, aut inbecillitas materiæ “ postulare videretur, pilæ interponuntur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse “ possint; & quidquid est contignatum, cratibus “ confternitur, cratesque luto integuntur.” Sub tecto miles, dextera ac sinistra, muro tectus, adversus, plutei objectu, operi quæcumque usui sunt, sine periculo subportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia, & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

XVI. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua fit aditus ab

terra, muro, turribusque circumiri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset; quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intellegunt, ad easdem deditiois condiciones recurrunt.

XVII. M. Varro in ulteriore Hispania, initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompejanis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: “ præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompejo, teneri obstructum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ.” Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreji cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse; magna, esse in spe atque exspectari, & consentire omnem citeriorem Provinciam, quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit;

atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribemat; se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

XVIII. Dilectum habuit tota provincia; legionibus completis 11, cohortes circiter xxx alarias addidit; frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petrejoque mitteret; naves longas x Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea in Hispali faciendas curavit: pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gadis contulit. Eo vi cohortes, præsidii causa, ex provincia misit: Cajumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis causa venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, “adversa Cæsarem prælia fecisse, “magnum numerum ab eo militum ad Afranium “perfugisse. Hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse.” Quibus rebus perterritos civis Romanos ejus provinciæ sibi ad Rempublicam administrandam HS. clxxx, & argenti pondo xx milia, tritici modios, cxx milia polliceri coëgit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat, præsidia-

que eo deducebat : & judicia in privatos reddebat, qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent ; eorum bona in publicum addicebat : provinciam omnem in sua & Pompeji verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, bellum parabat. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum II legionibus Gadis conferret ; naves, frumentumque omne ibi contineret : (provinciam enim omnem Cæsaribus rebus favere cognoverat.) In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere : quod magna esse Pompeji beneficia, & magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

XIX. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno plebis, ipse cum de equitibus magnis itineribus progreditur, edictumque præmittit, ad quam diem magistratus, principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret ; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit ; custodias vigiliisque in

turribus muroque disposuit. Cohortēs 11, quæ Colonicæ adpellabantur, quum eo casu venissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis 111 in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasque præcluserunt.

XX. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gadis contenderet: ne itinere, aut transiectu intercluderetur. Tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso ei paullo longius litteræ a Gadibus redduntur; simul atque sit cognitum de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Cæsari servarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gallonium, Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex 11 legionibus, quæ Vernacula adpellabatur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro, & porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio

cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum, itinere converſo, ſeſe Italicam venturum promiſiſſet, certior ab ſuis factus eſt, præcluſas eſſe portas. Tum vero, omni intercluſus itinere, ad Cæſarem mittit, paratum ſe eſſe, legionem, cui jufferit, tranſdere. Ille ad eum Sex. Cæſarem mittit, atque huic tranſdi jubet. Tranſdita legione, Varro Cordubam ad Cæſarem venit : relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum eſt pecuniæ, tranſdit ; &, quod ubique habeat frumenti, ac navium, oſtendit.

XXI. Cæſar, concione habita Cordubæ, omnibus generatim gratias agit ; civibus Romanis, quod oppidum in ſua poteſtate ſtudiſſent habere ; Hiſpanis, quod præſidia expulſiſſent ; Gaditanis, quod conatus adverſariorum infregiſſent, ſeſeque in libertatem vindicaſſent ; tribunis militum centurionibusque, qui eo præſidii cauſſa venerant, quod eorum conſilia ſua virtute confirmaſſent ; pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit ; bona reſtituit iis, quos liberius locutos hanc pœnam tuliſſe cognoverat : Tributis quibuſdam publicis privatiſque præmiis, reliquos in poſterum bona ſpe complet ; biduumque Cordubæ commoratus Gadis proficiſcitur : pecunias monumentaque, quæ ex fano Herculis conlata erant in privatam domum, referri in templum ju-

bet : provinciæ Q. Cassium præficit ; huic IV legiones adtribuit : ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere ceterioris provinciæ legationes Cæsaris adventum expectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum a M. Lepido prætore, cognoscit.

XXII. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & mutatione victus (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur ; quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse, cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus III comparatis, (ex quibus II familiaribus suis adtribuerat, unam ipse conscenderat,) nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspiciatæ naves, quæ, jussu

Bruti, consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris, sequi cœperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit, & fugere perseveravit, aúxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormenta que ex oppido, ut est imperatum, proferunt: navis ex portu, navalibusque educunt: pecuniam ex publico transfundunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, II ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

XXIII. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, II legiones ex IV, quas a Cæfare acceperat, & D equites transportabat: biduoque & noctibus III navigatione consumtis, adpellit ad eum locum, qui adpellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXI milia, habetque non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum X longis navibus ad Clupeam præstolans, quas naves, Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli causa curaverat, veritusque navium multitudinem, ex alto refugerat; adpulsaque ad

proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Confidius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæfaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hanc sequutus M. Rufus Quæstor navibus XII, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in litore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit : ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIV. Curio Marcum Uticam navibus præmittit : ipse eodem cum exercitu proficiscitur : biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit : ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit : ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana ; quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed tamen paullo leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Uticam vergit. Abest, directo itinere, ab Utica paullo amplius passuum mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius ; lateque is locus restagnat : quem si qui vitare voluerit, VI milium circuitu in oppidum perveniet.

XXV. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta ad portam, quæ adpellatur Bellica, admodum munita natura

loci: una ex parte ipso oppido Utica, altera theatro, quod est ante oppidum, substructionibus ejus operis maximis, aditu ad castra difficili & angusto. Simul animadvertit, multa undique portari, atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodemque tempore his rebus subsidio decem equites Numidæ ex oppido, peditesque centum mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Juba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic & paternum hospitium cum Pompejo, & simulas cum Curione intercedebat; quod tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter se, neque vero primum inpetum nostrorum Numidæ ferre poterunt; sed, interfectis circiter cxx, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciare onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam, numero circiter cc, “se in hostium habiturum loco, qui non ex vestigio ad castra Corneliana vela direxisset.” Qua pronuntiatione facta, temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, & quo imperatum est, transeunt. Quæ res omnium rerum copia complevit exercitum.

XXVI. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque universi exercitus conclamatione Imperator adpellatur, posteroque die Uticam exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; & e vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum inpetum sustineant, ac moerentur: ipse, celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit. Equites committunt prælium: & prius, quam plane legiones explicari, & consistere possent, tota auxilia regis inpedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

XXVII. Proxima nocte centuriones Marci II ex castris Curionis cum manipularibus suis XXII ad Attium Varum perfugiunt. Hi, seu vere, quam habuerant, opinionem ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem

certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione : maxime opus esse, in conspectum exercitum venire, & conloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus postero die mane legiones ex castris educit. Facit idem Curio : atque una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit.

XXVIII. Erat in exercitu Vari Sextus Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic dimissus a Cæsare in Africam venerat : legionesque eas transfuderat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar ; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus adpellationis causam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, “ ne pri-
 “ mi sacramenti, quod apud Domitium, atque
 “ apud se Quæstorem dixissent, memoriam depo-
 “ nerent ; neu contra eos arma ferrent, qui eadem
 “ essent usi fortuna, eademque in obsidione per-
 “ pessi ; neu pro iis pugnarent, a quibus contu-
 “ melia perfugæ adpellarentur. His pauca ad
 “ spem largitionis addidit, quæ ab sua liberali-
 “ tate, si se atque Attium secuti essent, expectare
 “ deberent.” Hac habita oratione, nullam in par-
 tem ab exercitu Curionis fit significatio : atque
 ita suas uterque copias reducit.

XXIX. Atque in castris Curionis magnus omnium incescit timor ; nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur : unusquisque enim opinioniones fingeat ; & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanerat, atque alius alii transiderat, plures auctores ejus rei videbantur. [“ Cile bellum ; genus hominum, quod liceret libere facere, & sequi, quod vellet ; legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant ; nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur municipia etiam diversis partibus conjuncta.” Neque enim ex Marfis, Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis ; commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgo durius accipiebant : nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

XXX. Quibus de causis consilio convocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraque Vari obpugnanda censerent ; quod, hujusmodi militum consiliis, otium maxime contrarium esse arbitrarentur. Postremo præstare dicebant, “ per virtutem in pugna belli fortunam experiri ; quam desertos, & circumventos ab suis gravissimum subplicium pati.” Porro erant, qui cen-

ferent “ de tertia vigilia in castra Corneliana re-
 “ cedendum ; ut, majore spatio temporis inter-
 “ jecto, militum mentes sanarentur : simul si quid
 “ gravius accidisset, magna multitudine navium
 “ & tutius, & facilius in Siciliam receptus dare-
 “ tur.”

XXXI. Curio utrumque improbens consilium,
 “ quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum
 “ alteri superesse,” dicebat ; “ hos turpissimæ fu-
 “ gæ rationem habere, illos etiam iniquo loco di-
 “ micandum putare. Qua enim,” inquit, “ fidu-
 “ cia, & opere & natura loci munitissima castra
 “ expugnari posse confidimus ? aut vero quid
 “ proficimus, si, accepto magno detrimento, ab
 “ obpugnatione castrorum discedimus ? quasi non
 “ & felicitas rerum gestarum, exercitus benevo-
 “ lentiam imperatoribus, & res adversæ odia con-
 “ cilient. Castrorum autem mutatio quid habet,
 “ nisi turpem fugam & desperationem omnium,
 “ & alienationem exercitus ? nam neque puden-
 “ tes suspicari oportet, sibi parum credi ; neque
 “ improbos scire, sese timeri ; quod illis licentiam
 “ timor augeat noster, his studia deminuat. Quod
 “ si jam,” inquit, “ hæc explorata habemus, quæ
 “ de exercitus alienatione dicuntur ; quæ quidem
 “ ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione
 “ esse confido : quanto hæc dissimulare, & occul-

“tare, quam per nos confirmari, præstet? An
 “non, uti corporis vulnera, ita exercitus incom-
 “moda sunt tegenda, ne spem adversariis augea-
 “mus? At etiam, ut media nocte proficiscamur,
 “addunt: quo majorem, credo, licentiam habe-
 “ant, qui peccare conentur. Namque hujusmo-
 “di res aut pudore, aut metu tenentur, quibus
 “rebus nox maxime adversaria est. Quare ne-
 “que tanti sum animi, ut sine spe castra obpug-
 “nanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse
 “deficiam: atque omnia prius experienda arbi-
 “tror: magnaque ex parte jam me una vobiscum
 “de re judicium facturum, confido.”

XXXII. Dimisso consilio, concionem advocat
 militum: commemorat, “quo sit eorum usus
 “studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem
 “Italiæ beneficio atque auctoritate eorum suam
 “fecerit. Vos enim, vestrumque factum,” in-
 “quit, “omnia deinceps municipia sunt secuta, ne-
 “que sine causa & Cæsar amicissime de vobis,
 “& illi gravissime judicaverunt. Pompejus enim
 “nullo prælio pulsus, vestri facti præjudicio de-
 “motus, Italia excessit: Cæsar me, quem sibi
 “carissimum habuit, provinciamque Siciliam at-
 “que Africam, sine quibus Urbem atque Italiam
 “tueri non potest, vestræ fidei commisit. Ad-
 “sunt, qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis.

H 2

“ Quid enim est illis optatius, quam uno tempore
“ & nos circumvenire, & vos nefario scelere ob-
“ stringere? aut quid irati gravius de vobis fen-
“ tire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis
“ omnia debere judicant? in eorum potestatem
“ veniatis, qui, se per vos periisse, existimant?
“ An vero in Hispania res gestas Cæsaris non au-
“ distis? duos pulsos exercitus? duos superatos
“ duces? duas receptas provincias? hæc acta die-
“ bus XL, quibus in conspectu adversariorum
“ venerit Cæsar. An, qui incolumes resistere non
“ potuerunt, perditii resistent? vos autem incerta
“ victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam belli
“ fortuna, victum sequamini, quum vestri officii
“ præmia percipere debeatis? Desertos enim se,
“ ac proditos a vobis dicunt, & prioris sacramenti
“ mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium,
“ an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam
“ pati fortunam paratos projecit ille? non sibi
“ clam vobis salutem fuga petivit? non, proditi
“ per illum, Cæsaris beneficio estis conservati?
“ Sacramento quidem vos tenere qui potuit;
“ quum, projectis fascibus, & deposito imperio,
“ privatus, & captus ipse in alienam venisset po-
“ testatem? Relinquitur nova religio; ut, eo
“ neglecto sacramento, quo nunc tenemini, re-
“ spiciatis illud, quod deditioe ducis, & capitis

“ deminutione sublatum est. At credo, si Cæsa-
“ rem probatis, in me obfenditis, qui de meis in
“ vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt
“ adhuc & mea voluntate, & vestra expectatione
“ leviora. Sed tamen sui laboris milites semper,
“ eventu belli, præmia petiverunt; qui qualis sit
“ futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam
“ quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res
“ processit, fortunamque cur præteream? An pœ-
“ nitet vos, quod saluum atque incolumem exer-
“ citum, nulla omnino nave desiderata, transdux-
“ erim? quod classem hostium primo inpetu ad-
“ veniens profligaverim? quod bis per biduum
“ equestri prælio superaverim? quod ex portu,
“ sinuque adversariorum cc naves onerarias ad-
“ duxerim? eoque illos compulerim, ut neque
“ pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari
“ possint? Hac vos fortuna, atque his ducibus
“ repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ
“ fugam, an Hispaniarum deditioem, an Africi
“ belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæ-
“ faris militem dici volui; vos me Imperatoris
“ nomine adpellavistis: cuius si vos pœnitet, ves-
“ trum vobis beneficium remitto, mihi meum
“ restituite nomen; ne ad contumeliam honorem
“ dedisse videamini.”

XXXIII. Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur: discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno fit animo, neu dubitet, prælium committere, & suam fidem virtutemque experiri. Quo factò commutata omnium voluntate, & opinione, consensu suo constituit Curio, quum primum fit data potestas, prælio rem committere. Postero die productos, eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie conlocat. Ne Varus quidem Attius dubitat, copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi datur occasio, ne facultatem prætermittat.

XXXIV. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno, at difficili, & arduo adscensu. Hanc, uterque, si adversariorum copiarum transire conarentur, expectabat; quo æquiore loco prælium committeret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, & una levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinatorum cohortis mittit: quorum primum inpetum equites hostium non tulerunt; sed, admissis equis, ad suos refugerunt. Relicti ab his, qui una procurrerant, levis armaturæ, circumveniebantur, atque interficiebantur ab nostris.

Huc tota Vari conversa acies suos fugere, & concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, “*Perterritum,*” inquit, “*hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis obportunitate?*” Ille, unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in ascensu, nisi sublevati a suis, primi non facile enterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat; omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit.

XXXV. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine adpellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. Ubi ille sæpius adpellatus adspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid vellet, quæsit; humerum apertum gladio adpetit; paullumque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vita-

vit. Fabius a proximis militibus circumventus interficitur. Hac fugientium multitudine, ac turba portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prælio aut fuga, intereunt: neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed quum loci natura, & munitio castrorum aditum prohibebat, tum, quod ad prælium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad obpugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis, ac M vulneratis: qui omnes discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Qua re animum adversa, Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

XXXVI. Postero die Curio Uticam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diurnitate otii; Uticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi: conventus is, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus præliis, magnus. Itaque de deditioe omnes palam loquebantur, &

cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur, nuncii præmissi ab rege Juba venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodia ac defensione urbis hortarentur. Quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXVII. Nunciabantur hæc eadem Curioni; sed aliquamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam: Jamque Cæsar in Hispania res secundæ in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem nisurum existimabat. Sed, ubi certis auctoribus comperit, minus v & xx milibus longe ab Utica ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, uti II legiones, reliquusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copia: cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare, & bellum ducere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam revocatum finitimo bello, & controversiis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, ejus præfectum, cum mediocribus copiis missum, Uticæ adpropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat, & prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequabatur, & VI milium passuum intervallo Sabura confederat. Equites missi nocte iter conficiunt, imprudentis, atque inopinantis hostis adgrediuntur: Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim confederant. Hos obpressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. Quo factò ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt.

XXXIX. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus V castris præsidio relictis. Progressus milia passuum VI, equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis

castris ad Bagram præsit: respondent, Saburam. Reliqua, studio itineris conficiundi, quærere prætermittit; proximaque respiciens signa, “Videte,” inquit, “milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus.” Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim, quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea spolia præferabantur: capti homines, equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese; iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur.

XL. Juba certior factus a Sabura de nocturno prælio, 11 milia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere

confuerat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit. Ipse cum reliquis copiis elephantisque LX lentius subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum adfore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum prælii daturum, & quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere, arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

XLI. Quibus ex locis quum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, XVI milium spatio, constitit. Dat suis signum Sabura, aciem constituit, & circumire ordines, atque hortari incipit. Sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant: ne militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat. Sed ii erant numero CC. Reliqui in itinere substiterant. Hi quamcumque in partem inpetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utro-

que cornu circumire aciem nostram, & averfos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurriffent, Numidæ integri, celeritate inpetum noftrorum effugiebant; rurfusque ad ordines fuos fe recipientes circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinesque fervare, neque procurrere, & cafum subire, tutum videbatur. Hofcium copiæ, fubmiffis ab rege auxiliis, crebro augebantur. Noftros vires laffitudine deficiebant: fimul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota acies equitatu hofcium circumdata tenebatur. Hi de fua falute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere confuerunt, aut fuam mortem miserabantur, aut parentes fuos commendabant, fi quos ex eo periculo fortuna fervare potuiffet. Plena erant omnia timoris, & luctus.

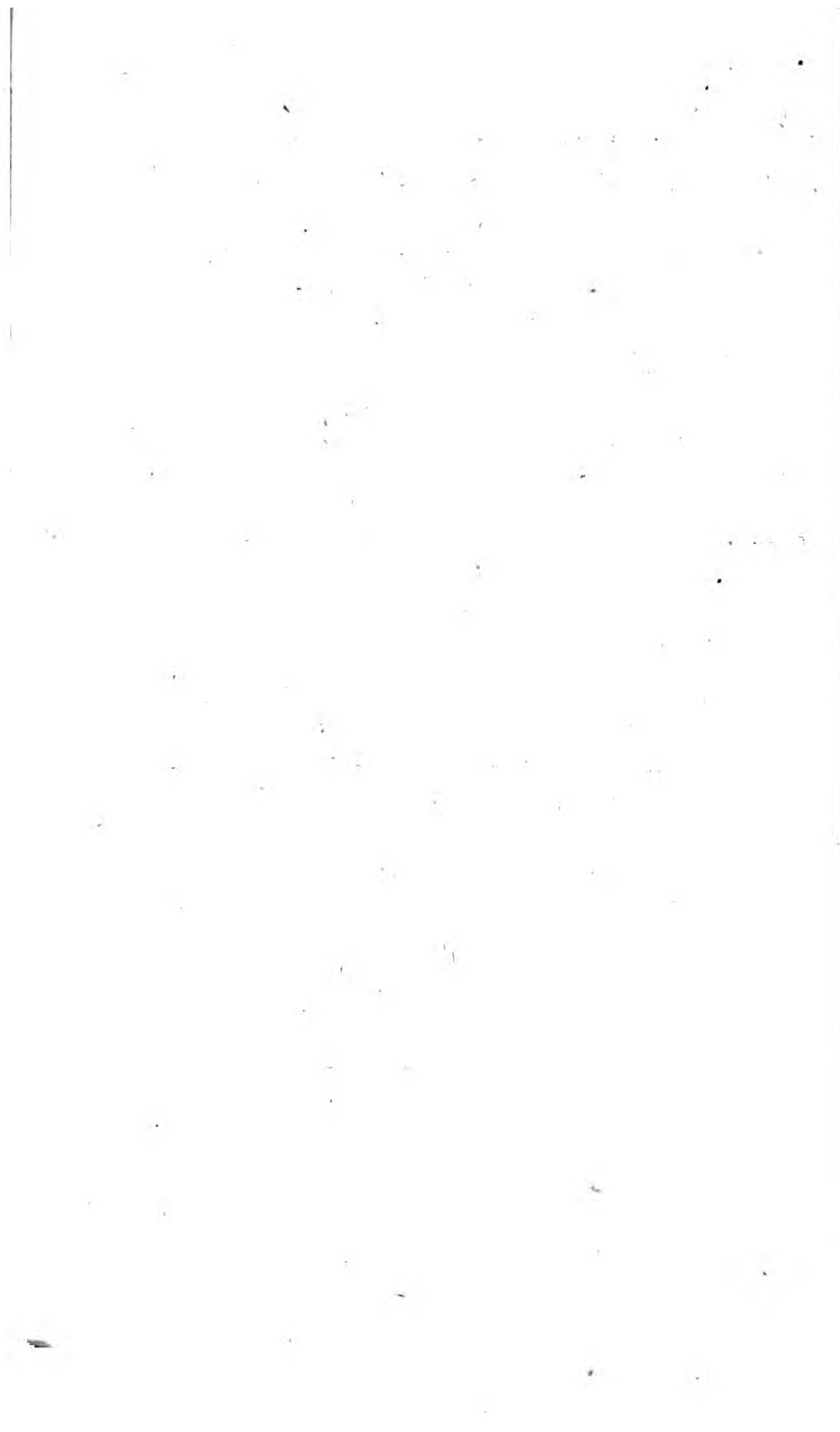
XLII. Curio, ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes fuas, neque preces audire intellegit, unam, ut miseris in rebus, fpem reliquam falutis effe arbitratus, proximos colles capere univerfos, atque eo figna inferri, jubet. Hos quoque præoccupat miffus a Sabura equitatus. Tum vero ad fummam desperationem noftri perveniunt, & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Do-

mitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumfistens, ut fuga salutem petât, atque in castra contendat; & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, numquam se, amisso exercitu, quem a Cæsare fidei commissum acceperit, se in ejus conspectum reverfurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio se recipiunt. Sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum causa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XLIII. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficient. Illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur: magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus adpulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii, adesse copias Jubæ, dicerent, alii, cum legionibus instare Varum, jamque se pulverem venientium cernere; (quarum rerum nihil omnino acciderat,) alii, classem hostium celeriter advolaturam, suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque conve-

niebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

XLIV. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresque familiae, qui aut gratia aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquae copiae, missis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. Quorum cohortes militum postero die ante oppidum Juba conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. Quum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet; ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus; paucis diebus, quae fieri vellet, Uticae constituit, atque imperavit: diebus aequae post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

A R G U M E N T U M

LIBRI TERTII

D E

B E L L O C I V I L I .

CÆSAR, rebus urbanis ordinatis, VI. in Ceraunios trajicit. VIII. Salonas, XI. Oricum, XII. Apolloniam, aliasque civitates occupat. XIII. Pompejus Dyrrhachium se recipit. XVIII. Bibulus moritur. XIX. Colloquia sæpius iterata de pace, semper turbantur. XXII. Motus in Urbe sedatur. XXIII. Libo Brundisium portum frustra aliquamdiu obsidet. XXVI. Antonius & Kalenus cum subsidiis ex Italia advenientes, Cæsari junguntur. XXXI. Scipionis in Syria tyrannides, XXXIV. atque in Macedonia & Thessalia res gestæ. XXXVI. Pompejus a Cæsare ad Dyrrhachium obsessus. XLIV. Crebræ istic, variaque fortuna, velitationes, LXIII. Duplici clade affectus Cæsar, ab obsidione exercitum reducit. LXXVIII. In

Thessaliam Pompejum elicit. LXXXV. Pug-
nandi facultatem nactus, XCIII. Pompejum
fundit. C. Lælius interea Brundisium por-
tum obsidet; CI. & Cassius classes Cæsaris in
Sicilia incendit. CIV. Pompejus in Ægypto
ab Achilla & Septimio interficitur. CVI. Cæ-
sar Alexandriam usque eum insequutus, novo ibi
bello intricatur.

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM

D E

B E L L O C I V I L I

L I B E R T E R T I U S.

I. **D**ICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur Julius Cæsar, & P. Servilius. Is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustiior, neque creditæ pecuniæ solverentur, constituit, ut arbitri darentur : per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus transferentur. Hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum, minuendumque, qui fere bella & civiles diffensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum, existimavit. Item, prætoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeja lege damnatos, illis tempo-

ribus, quibus in Urbe præfidia legionum Pompejus habuerat, (quæ judicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta,) in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet; proinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem: statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos: ne aut ingratus in referenda gratia, aut adrogans in præripiendo populi beneficio videretur.

II. His rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiendis XI dies tribuit, Dictaturaque se abdicat, & ab Urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum navium reperit, ut anguste XV milia legionariorum militum, & equites transportare possent. Hoc unum, inopia navium, Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ ipsæ copiæ hoc infrequentiores inponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defece- rant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompejus annum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, Ægypto classem coëgerat, magnam omnibus locis ædificandam curaverat: magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaïæ populis pecuniam exegerat, magnam, societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare, coëgerat.

IV. Legiones effecerat civium Romanorum IX; V ex Italia, quas transfuderat; unam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, Gemellam adpellabat; unam ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus imperatoribus, in iis provinciis confederant; II ex Asia, quas Lentulus Cōsul conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, subplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II; sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque civitatibus, III milia numero, habebat: funditorum cohortes sexcenarias II: equitum VII milia: ex quibus DC Gallos Dejotarus adduxerat, D

Ariobarzanes ex Cappadocia : ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat, & Sadalam filium miserat. Ex Macedonia cc erant, quibus Rhascypolis præerat, excellenti virtute. D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii causa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompejus filius cum classe adduxerat : dccc, quos ex servis suis, pastorumque suorum coegerat : ccc Tarcondarius Castor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant. Horum alter una venerat, alter filium miserat. cc ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompejus tribuit, missi erant. In his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedonas, Theffalos, ac reliquarum gentium & civitatum adjecerat ; atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

V. Frumenti vim maximam ex Theffalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrachii, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet ; ejusque rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompejus filius ; Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius ; Syriacis C. Cassius ; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio ; Li-

burnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

VI. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites, “ quoniam prope ad finem laborum
“ ac periculorum esset perventum, æquo animo
“ mancipia atque impedimenta in Italia relinque-
“ rent; ipsi expediti naves conscenderent, quo
“ major numerus militum posset inponi; omnia-
“ que ex victoria, & ex sua liberalitate sperarent;”
conclamantibus omnibus, “ imperaret, quod vel-
“ let, quodcumque imperavisset, se æquo animo
“ esse facturos;” pridie Nonas Januarias naves solvit, inpositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. Postridie terram adtigit Cerauniorum. Saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui adpellatur Pharsalia, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

VII. Erat Orici Lucretius Vespillo, & Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XIX: quibus jussu D. Lælii præerant; M. Bibulus cum navibus CX Corcyræ. Sed neque ii, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi; quum Cæsar omnino XII naves longas præsidio duxisset; in quibus erant contra-

tæ IV: Neque Bibulus, inpeditis navibus, dispersisque remigibus, fatis mature occurrit: quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Cæsare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectæ naves, neque usæ nocturna aura, in redeundo obfenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans, alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter xxx, in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit: eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes, litora que omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset.

IX. Discessu Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit: Ibi concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, Iffam a Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonis quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permovere possset, oppidum obpugnare instituit. Est autem oppidum & loci natura, & colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt: &, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, servosque omnes puberes liberaverunt; & præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinque castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione & obpugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant; & longo interposito spatio, quum diuturnitas obpugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra

inruperunt. His expugnatis, eodem inpetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; & magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere, coegerunt. Hic fuit obpugnationis exitus. Jamque hiems adpropinquabat, & tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperata obpugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompejum recepit.

X. Demonstravimus, L. Vibullium Rufum, Pompeji præfectum, bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar idoneum judicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompejum mitteret: eundemque apud Cn. Pompejum auctoritatem habere intellegebat. Erat autem hæc summa mandatorum: “ debere utrumque pertinaciæ finem facere, & “ ab armis discedere, neque amplius fortunam “ periclitari: fatis esse magna utrimque incom- “ moda accepta; quæ pro disciplina & præceptis “ habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum “ Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, dua- “ busque Hispaniis, & cohortibus in Italia, atque “ Hispania civium Romanorum c atque xxx: se “ morte Curionis, & detrimento Africani exercitus “ tanto, militumque deditioe ad Corcyram. Pro-

“ inde sibi ac reipublicæ parcerent : quantum in
“ bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis
“ fatis essent documento ; hoc unum esse tempus
“ de pace agendi, dum sibi uterque confideret,
“ & pares ambo viderentur : si vero alteri paul-
“ lum modo tribuisset fortuna, non esse usurum
“ conditionibus pacis eum, qui superior videretur,
“ neque fore æqua parte contentum, qui se omnia
“ habiturum confideret ; conditiones pacis, quo-
“ niam antea convenire non potuissent, Romæ
“ ab Senatu, & a populo peti debere : interea &
“ Reipublicæ & ipsis placere oportere, si uterque
“ in concione statim juravisset, se triduo proximo
“ exercitum dimissurum : depositis armis, auxiliif-
“ que, quibus nunc confiderent, necessario populi
“ senatusque judicio fore utrumque contentum :
“ hæc quo facilius Pompejo probari possent, om-
“ nes suas terrestres, urbiumque copias dimissu-
“ rum.”

XI. Vibullius, his expositis a Cæsare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompejum fieri certiolem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet : atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompejum contendit ; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompejus erat eo tempore in

Candavia; iterque ex Macedonia in hibernā, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat. Sed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui, jussu Pompeji, oppido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere; quum Græcos murum adscendere, atque arma capere juberet; illi autem se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent, oppidani autem etiam sua sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; & se atque oppidum Cæsari dedit, incolumisque ab eo conservatus est.

XII. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Ejus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi vero daturus se negare; “ neque portas consuli præclusuros; neque “ sibi judicium sumturos contra, atque omnis Italia “ populusque Romanus judicavisset.” Quorum cognita voluntate, clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Aman-

tiani, & reliquæ finitimæ civitates, totaque Epiros ; & legatis, ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

XIII. At Pompejus, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo, nocturnisque itineribus, contendit. Simul ac Cæsar adpropinquare dicebatur ; tantus terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat, ut pæne omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent ; complures arma projicerent ; ac fugæ simile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompejus constitisset, castraque metari jussisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit ; juratque, se eum non deserturum, eundemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati : hos tribuni militum centurionesque sequuntur ; atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit : castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatum, ut castellis vigiliisque bene meritæ civitates tutæ essent præsidio ; ibique reliquarum ex Italia legionum adventum expectare, & sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompejus fecit ; & trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes, auxiliaque conduxit.

XIV. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves inpositis, ut erat præceptum a Cæsare, quantum navium facultatem habebat; naves solvit, paullumque progressus a portu, litteras a Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus litoraue omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad inpuberes subplicium sumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore, magnoque casu totius exercitus salus constitit.

XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: &, sicuti mari, portibusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: præsidiis enim dispositis, omnia litora a Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram reliquandi, potestas fiebat. Erat res in magna difficultate: summisque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo ut cogerentur, sicuti reliquum com meatum, ita ligna, atque aquam Corcyra navibus onerariis subportare: atque uno etiam tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, expellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum

excipere rorem cogentur : quas tamen difficultates patienter atque æquo animo ferebant, neque sibi nudanda litora, & relinquendos portus existimabant. Sed, quum essent in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset ; loquuntur ambo ex navibus cum M^p Acilio & Statio Murco legatis : quorum alter oppidi muris, alter præsiis terrestribus præerat ; velle se maximis de rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ ; atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod adferebant, videbatur ; & Cæsarem id summe sciebant cupere ; & profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur.

XVI. Cæsar, eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas posteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum, obpositum Corcyræ. Ibi certior ab Acilio & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit ; ipse Oricum revertitur. Eo quum venisset, evocantur illi ad conloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, “ quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare, “ ex ædilitate & prætura conceptas : ob eam rem

“ conloquium vitasse, ne res maximæ spei max-
 “ imæque utilitatis ejus iracundia inpedirentur.
 “ Pompeji summam esse, ac fuisse semper volun-
 “ tatem, ut componerentur, atque ab armis disce-
 “ deretur: sed potestatem ejus rei se nullam ha-
 “ bere; propterea quod de concilii sententia sum-
 “ mam belli rerumque omnium Pompejo permise-
 “ rint: sed, postulatis Cæsaribus cognitis, missuros
 “ ad Pompejum, atque illum reliqua per se actu-
 “ rum, hortantibus ipsis: interea manerent indu-
 “ ciæ, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri
 “ noceret.” Huc addit pauca de causa, & de
 copiis, auxiliisque suis.

XVII. Quibus rebus neque tum respondendum
 Cæsar existimavit, neque nunc, ut memoriæ pro-
 dantur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar,
 “ ut legatos sibi ad Pompejum sine periculo mit-
 “ tere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut ac-
 “ ceptos per se ad eum perducerent.” Quod ad
 inducias pertineret, “ sic belli rationem esse di-
 “ visam, ut illi classe naves auxiliaque sua inpedi-
 “ rent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet: si
 “ hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de ma-
 “ ritimis custodiis; si illud tenerent, se quoque
 “ id retenturum: nihilo minus tamen agi posse
 “ de compositione, ut hæc non remitterentur;
 “ neque hanc rem esse inpedimenti loco.” Illi,

neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompejum rejicere; unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit præsentis periculi, atque inopiæ vitandæ causâ omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis adferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XVIII. Bibulus, multos dies terra prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicatus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit: sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum, rursus adhibito Libone, & L. Luccejo, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompejus consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompejus interpellavit, & loqui plura prohibuit. “ Quid mihi,” inquit, “ aut vita aut
“ civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere
“ videbor? cujus rei opinio tolli non poterit,
“ quum in Italiam, ex qua profectus sum, reduc-
“ tus existimabor.” Bello perfecto, ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt, co-

natus tamen nihilo minus est aliis rationibus per conloquia de pace agere.

XIX. Inter bina castra Pompeji atque Cæsaris unum flumen tantum intererat Apfus: crebraque inter se conloquia milites habebant: neque ullum interim telum, per pactiones conloquentium, transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis: qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebro magna voce pronuntiaret, “liceretne civibus ad cives
“de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis
“ab saltu Pyrenæo prædonibusque licuisset; præ-
“fertim, ut id agerent, ne cives cum civibus ar-
“mis decertarent.” Multa subpliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus; responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera die ad conloquium venturum, atque una etiam utrimque admodum tuto legati venire, & quæ vellent, exponere possent: certumque ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo convenit: magnaque erat ejus rei expectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit: submissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique su-

bito tela inmiffa ; quæ ille obtectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen complures ; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus, “ Definite ergo de compositione loqui. Nam nobis, nifi Cæfaris capite relato, pax effe nulla potefl.”

XX. Iifdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, cauffa debitorum fufcepta, initio magistratus tribunal fuum juxta C. Trebonii, prætoris urbani, fellam conlocavit ; & , fi quis adpellaffet de æftimatione, & de folutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæfar præfens conftituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderate jus dicendum exiftimabat, ut reperiri non poffet, a quibus initium adpellandi nafceretur. Nam fortaffe inopiam excufare, & calamitatem aut propriam fuam, aut temporum queri, & difficultates aucttionandi proponere, etiam mediocris eft animi : integras vero tenere poffeffiones, qui fe debere fateantur, cujus animi, aut cujus inpudentiæ eft ? itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus eft Cœlius. Et ab hoc profectus initio, ne fruftra ingreffus turpem cauffam videretur, legem promulgavit, ut

sexies feni dies sine ufuris creditæ pecuniæ solvantur.

XXI. Quum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus; & minus opinione sua efficeret; ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit: unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum: inpetuque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius Consul ad Senatum retulit: Senatusque Cœlium ab Republica removendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantem de Rostris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus palam, se proficisci ad Cæsarem, simulavit, clam nunciis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam evocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriae familiæ reliquias habebat; sibi conjunxit, atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse, quum Casilinum venisset, unoque tempore signa ejus militaria, atque arma Capuæ essent comprehensa, & familia Neapoli visa, atque proditio oppidi adpareret; patefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hos-

tis loco habendum existimabat, consilio destitit; atque eo itinere sese avertit.

XXII. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeji, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitratur, sollicitabat. Apud quos quum proficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Thurino obpugnare cœpit. Eo, quum a Q. Pædio prætore cum legione; ** lapide ictus ex muro, periit: & Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios: ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præsidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratum & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt.

XXIII. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L, Brundisium venit, insulamque, quæ contra Brundisium portum est, occupavit, quod præstare arbitratur, unum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit, & unam frumento onustam abduxit; magnumque nostris terrorem injecit, &, noctu

militibus ac sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; & adeo loci obportunitate profecit, uti ad Pompejum litteras mitteret; naves reliquas, si vellet, subduci, & refici juberet: sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum.

XXIV. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui, virtuti militum confusus, scaphas navium magnarum, circiter LX, cratibus pluteisque contexit; eoque milites delectos inposuit; atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes II, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire jussit. Has quum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas misit. Quæ quum navibus nostris adpropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant; illi studio incitati incautius sequebantur. Jam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque inpetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt; reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit; ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur: qua necessitate & ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit.

XXV. Multi jam menses transierant ; & hiems jam præcipitaverat ; neque Brundisio naves legionefque ad Cæfarem veniebant ; ac nonnullæ ejus rei prætermiffæ occafiones Cæfari videbantur, quod certe sæpe flaverant venti, quibus neceffario committendum exiftimabat. Quantoque ejus amplius procefferat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui claffibus præerant ; majoremque fiduciam prohibendi habebant : & crebris Pompeji litteris castigabantur, quoniam primo venientem Cæfarem non prohibuiffent, ut reliquos ejus exercitus inpedirent : duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæfar, Brundisium ad suos feverius fcripfit ; nafti idoneum ventum, ne occafionem navigandi dimitterent, five ad litora Apolloniatium curfum dirigere, atque eo naves ejicere poffent. Hæc a custodiis claffium loca maxime vacabant ; quod fe longius portibus committere non auderent.

XXVI. Illi, adhibita audacia & virtute, adminiftrantibus M. Antonio, & Fufio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro falute Cæfaris recufantibus, nafti Austrum, naves folvunt ; atque altera die Apolloniam, Dyrhachiumque prætervehuntur. Qui quum effent ex continenti vifi, C. Coponius, qui

Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit, & quum jam nostris, remissiore vento, adpropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore & perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo secius sequebatur. Nostri, usi fortunæ beneficio, tamen inpetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui adpellatur Nymphæum, ultra Lissum milia passuum III, eo naves introduxerunt: (qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus) leviussque tempestatis, quam classis, periculum æstimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

XXVII. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naves Rhodias adflixit, ita ut ad unam omnes constratæ numero XVI eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos adlisa in-

terficeretur, pars ab nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

XXVIII. Nostræ naves 11, tardius cursu confecto, in noctem conjectæ, quum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis, minoribusque navigiis compluribus submissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat: simul de deditioe eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis. His cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, & salo nauseaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dederunt: qui omnes ad eum producti, contra religionem jurifurandi, in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites, item conflictati & tempestatis & sentinæ vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt; sed tractandis conditionibus, & simulatione deditiois extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ adservabant, cir-

citer CD, quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt; &, nonnullis eorum interfectis, incolumes se ad nostros receperunt.

XXIX. Quo factò, conventus civium Romanorum, qui Liffum obtinebant, quod oppidum iis antea Cæsar adtribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens oppido fugit, & ad Pompejum pervenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum III legionum, unusque tironum, & equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Liffi relinquit; hoc consilio, ut, si forte Pompejus, vacuum existimans Italiam, eo transjecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transvexisset.

XXX. Hæc eodem fere tempore Cæsar atque Pompejus cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant; ipsi iter secundum eas terra direxerant: sed quo essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret; Pompejus,

ut venientibus in itinere se obponeret, & si imprudentes ex infidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt: Pompejus clam, & noctu; Cæsar palam, atque interdium. Sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset. Pompejus, quia, expedito itinere, flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, eum ubi adpropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias conlocavit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quo occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nunciis, unum diem sese castris tenuit: altero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito Pompejus, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit: omnibusque copiis ad Asparagium Dyrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXXI. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem adpellaverat. Quo factò civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item a publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuum præceperat; equitesque toti provinciæ im-

peraverat. Quibus coactis; finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obfidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces tum audirentur, “ sese, “ contra hostem si ducerentur, ituros; contra “ civem & consulem arma non laturos;” deductis Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit: &, confirmandorum militum causa, diripiundas iis civitates dedit.

XXXII. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula fervorum ac liberorum, tributum inponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur. Cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed pæne vicis, castellisque singulis cum imperio præficiabantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is & vir, & civis optimus habebatur. Erat plena licitorum & imperiorum provincia, diffusa præceptis atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo

etiam privato compendio ferviebant : dictitabant enim, se domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere confuevit, universis imperatis pecuniis : quibus in rebus, prolationem diei, donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus, singulasque civitates certæ pecuniæ imperabantur, mutuasque illas ex S. C. exigi dictitabant ; publicanis, uti in forte fecerant, infrequentis anni vectigal promutuum.

XXXIII. Præterea Ephesi a fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat ; certa-que ejus rei die constituta, quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur a Pompejo, “ mare transisse cum legionibus Cæsarem ; “ properaret ad se cum exercitu venire, omnia- “ que posthaberet.” His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit : ipse iter in Macedoniam parare incipit : paucisque post diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem adtulit.

XXXIV. Cæsar, Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ mari-

timæ cauffa pofuerat, tentandas fibi provincias, longiusque procedendum exiftimabat; &, quum ad eum ex Theffalia, Ætoliaque, legati veniffent, qui, præfidio miffio, pollicerentur, earum gentium civitates imperata facturas, L. Caffium Longinum cum legione Tironum, quæ adpellabatur vigefima feptima, atque equitibus cc in Theffaliam, C. Calvifium Sabinum cum cohortibus v, paucisque equitibus in Ætoliam miffit: maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus eft. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus xi, & xii, & equitibus d, in Macedoniam proficifci jubet: cujus provinciæ ab ea parte, quæ Libera adpellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, miffus legatus, omnium fuorum excellens ftudium profitebatur.

XXXV. Ex his Calvifius, primo adventu fumma omnium Ætolorum receptus voluntate, præfidiis adverfariorum Calydone & Naupacto rejectis, omni Ætolia potitus eft. Caffius in Theffaliam cum legione pervenit. Hic quum effent factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Hegefaretos, veteris homo potentiæ, Pompejanis rebus ftudebat. Petrejus, summæ nobilitatis adolescens, fuis ac fuorum opibus Cæfarem enixe juvabat.

XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: &, quum ad eum frequentes

civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna & opinione & fama omnium: nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus, magno inpetu tetendit ad Domitium; &, quum ab eo milia passuum xx abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse, & venire nunciaretur: &, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus 11X præsidio inpedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotys ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem, properantem sequi, litteræ sunt consecutæ a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque, die ac nocte continuato itinere, ad eum per-

venit, tam obportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecurfiores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem adtulit.

XXXVII. Scipio biduum castris stativis moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado transducit; & castris positus, postero die mane copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed, quum esset inter bina castra campus circiter milium passuum vi; Domitius castris Scipionis aciem suam subjecit: Ille a vallo non discedere perseveravit. Attamen, ægre retentis Domitianis militibus, est factum, ne prælio contenderetur; & maxime, quod rivus difficilibus ripis, castris Scipionis subjectus, progressus nostrorum inpediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna expectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum: & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpo-

fitis, noctu infidias equitum conlocavit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et quum quotidiana consuetudine Q. Varus, præfectus equitum Domitii, venisset; subito illi ex insidiis consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum inpetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes inpetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam coniectis, nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXVIII. His rebus gestis Domitius sperans, Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit, sese angustiis rei frumentariæ adductum, castra movere, vasisque militari more conclamatis, progressus milia passuum III loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatumque conlocavit. Scipio ad insequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii, & cognoscendum præmisit. Qui quum essent progressi, primæque turmæ infidias intravissent, ex fremitu equorum inlata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. In his fuit M. Opimius, præfectus equitum. Reli-

quos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium perduxerunt.

XXXIX. Deductis oræ maritimæ præfidiis, Cæsar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici, oppidi tuendi causa, reliquit; iisdemque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque Acilius legatus præerat. Is naves nostras interiorem in partem post oppidum reduxit, & ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam objecit; & huic alteram conjunxit; super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus obposuit, & militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit.

XL. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompejus filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus adduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus adgressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis submittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, uti adversariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: defectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant; etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex

altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pæne infulam contra oppidum effecerat; IV biremes, subjectis scutulis, impulsas vectibus, in interiorem partem transduxit. Ita ex utraque parte naves longas adgressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia inportari in oppidum prohibebat; ipse, Lissum profectus, naves onerarias xxx, a M. Antonio relictas, intra portum adgressus omnes incendit; Lissum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui ejus conventus erant, militibusque, quos præsidii causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in obpugnatione amissis, re infecta, inde discessit.

XLI. Cæsar, postquam Pompejum ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompejus præsidium habebat, III die in Macedoniam ad Pompejum pervenit, juxtaque eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompejo fecit. Ubi illum suis locis se tenere animum advertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angusto-

que itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans, Pompejum aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli adparatum is eo contulisset; ut accidit. Pompejus enim primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsus discessisse, existimabat: postea per exploratores certior factus, postero die castra movit; breviori itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeji procul cerneretur; atque ibi castra posuit.

XLII. Pompejus, interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui adpellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas a quibusdam protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompejanis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur,

in Epirum rei frumentariæ caussa Q. Tullium & L. Canulejum legatum misit : quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit ; vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit : item Lisso, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera & montuosa, ac plerumque frumento utuntur inportato ; tum quod Pompejus hæc providerat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat ; frumentumque omne conquistum, spoliatis, effossisque eorum domibus, per equites comportarat.

XLIII. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeji permulti editi, atque asperi colles. Hos primum præfidiis tenuit ; castellaque ibi communiit : inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompejum instituit : hæc spectans (quod angusta re frumentaria utebatur ; quodque Pompejus multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui subportare posset :) simul, uti pabulatione Pompejum prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret : tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti

videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum a Cæſare obſideri, neque audere prælio dimicare.

XLIV. Pompejus neque a mari Dyrrhachioque diſcedere volebat; quod omnem adparatum belli, tela, arma, tormenta ibi conlocaverat, frumentumque exercitui navibus ſubportabat; neque munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prælio decertare vellet; quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli ſequens quamplurimos colles occuparet, & quam latiffimas regiones præſidiis teneret, Cæſariſque copias, quam maxime poſſet, diſtineret; id quod accidit. Caſtellis enim xxiv effectis, xv milia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu fata, quibus interim jumenta paſceret. Atque ut noſtri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex caſtellis in proxima caſtella, ne quo loco erumperent Pompejani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco noſtri intrare, atque ipſos a tergo circumvenire poſſent. Sed illi operibus vincebant; quod & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæſari capienda, etſi prohibere Pompejus totis copiis, &

dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multique ex nostris vulnerabantur; magnusque incefferat timor sagittarum: atque omnes fere milites, aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XLV. In occupandis praesidiis magna vi uterque nitebatur: Cæsar, ut quam angustissime Pompejum contineret; Pompejus, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam causam proelia fiebant. In his quum legio Cæsaris IX praesidium quoddam occupavisset, & munire coepisset; huic loco propinquum & contrarium collem Pompejus occupavit, nostrisque opere prohibere coepit: & quum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones inpediebat: neque erat facile nostris, uno tempore propugnare, & munire. Cæsar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit, & loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompejus dixisse.

“ Non recusare se, quin nullius usus Imperator
 “ existimaretur, si sine maximo detrimento legio-
 “ nes Cæsaris sese recepissent inde, quo temere ef-
 “ fent progressæ.”

XLVI. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci jussit, locumque in omnes partes quam maxime inpediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci jussit. Pompejani hoc insolentius atque audacius nostros premere, & instare cœperunt; cratesque, pro munitione objectas, propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes inpetum fieri jussit. Milites legionis IX subito conspirati pila conjecerunt, & ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, præcipites Pompejanos egerunt, & terga vertere coegerunt: quibus ad recipiendum, crates directæ, longuriique objecti, & institutæ fossæ magno inpedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus in-

terfectis, v omnino fuorum amiffis, quietiffime fe receperunt, paulloque citra eum locum, aliis comprehenfis collibus, munitiones perfecerunt.

XLVII. Erat nova, & inufitata belli ratio, quum tot caftellorum numero, tantoque fpatio, & tantis munitionibus, & toto obfidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam, quicumque alterum obfidere conati funt, perculfos atque infirmos hofte adorti, aut prælio fuperatos, aut aliqua obfensione permotos continuerunt, quum ipfi numero militum equitumque præftarent. Cauffa autem obfidionis hæc fere effe confuevit, ut frumento hofte prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Cæfar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum fubportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte fecundum curfum haberent. Ipfe autem, confumtis omnibus longe lateque frumentis, fummis erat in anguftiis. Sed tamen hæc fingulari patientia milites ferebant: recordabantur enim, eadem fe fuperiore anno in Hispania perpeffos, labore & patientia maximum bellum confeciffe. Meminerant, ad Alefiam magnam fe inopiam perpeffos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum fe gentium victores difceffiffe. Non, illis

hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

XLVIII. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod adpellatur Chara: quod admixtum lacte multum inopiam levabat: id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes, quum in conloquiis Pompejani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

XLIX. Jamque frumenta maturefcere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant: crebræque voces militum in vigiliis conloquiisque audiebantur, “ prius se cortice ex arboribus victuros, “ quam Pompejum e manibus dimissuros.” Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta interisse: uti autem ipsos valetudine non bona, quum angustiis loci, & odore tetro ex multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus, infuetos operum; tum aquæ summa inopia adfectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustia vallium, has, sublicis in terram

demissis, præseperat, terramque adgefferat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam præsiidiis aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine, summaque aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

L. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animum advertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adgressi universas, intra multitudinem sagittas conjiciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, “ [alio excubarent.] ” ***

LI. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus II. Cujus adventu facile sunt repulsi Pompejani: neque vero conspectum aut inpetum nostrorum tulerunt; primisque dejectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur,

Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cujus consilium reprehendendum non videtur: aliæ enim sunt legati partes, atque Imperatoris. Alter omnia agere ad præscriptum; alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla, a Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit: (quæ res tamen fortassè aliquem reciperet casum;) ne imperatorias sibi partes sumsisse videretur. Pompejanis magnam res ad receptum difficultatem adferebat: nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant: si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum supererat temporis: spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem duxerant. Ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompejus tumulum quemdam occupavit: qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormentumve missum adigi non posset. Hoc confedit loco, atque eum communiit; omnesque ibi copias continuit.

LII. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. Nam plura castella Pompejus pariter, destinendæ manus causâ, tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus inpetum legionis sustinuit cohortibus

III, atque eam loco depulit: altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

LIII. Ita uno die VI præliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum milium numero ex Pompejanis cecidisse reperiēbamus, evocatos, centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus, qui prætor Asiā obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata. Nostri non amplius XX omnibus sunt præliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. Et, quum laboris sui periculique testimonium adferre vellent, milia sagittarum circiter XXX in castellum conjecta Cæsari renumeraverunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina CCXXX. Quem Cæsar, ut erat de se meritis, & de Republica, donatum milibus ducentis æris ab octavis ordinibus ad Primipilum se transducere pronuntiavit: ejus enim opera castellum magna ex parte conservatum esse, constabat. Cohortemque postea duplici stipendio, frumentove & speciaris militaribusque donis amplissime donavit.

LIV. Pompejus, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turrets exstruxit; & in al-

nitudinem pedum xv effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; & v intermissis diebus alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad inpediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit.

LV. Ætolia, Acarnania, Amphilocheis per Cassium Longinum, & Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achajam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar: itaque eo Fufium Kalenum misit; & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achajam, missus a Pompejo, obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaja Fufium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum recepit: nonnullas urbes per vim expugnavit: reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitia Cæsari conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

LVI. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompejus prælio decertare vellet, ut pæne castris Pompeji legiones subjiceret: tantumque a vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adigi posset. Pompejus autem, ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris ex-

ercitum constituebat, ut tertia acies vallum con-
tingeret; omnis quidem instructus exercitus telis
ex vallo abjectis protegi posset.

LVII. Hæc quum in Achaja, atque apud Dyr-
rhachium gererentur, Scipionemque in Macedo-
niam venisse, constaret; non oblitus pristini insti-
tuti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque
illius familiarem; quem ab illo transditum initio,
& commendatum, in suorum necessariorum nu-
mero habere instituerat. Huic dat litteras, man-
dataque ad eum: quorum hæc erat summa:
“ Sese omnia de pace expertum, nihil adhuc ar-
“ bitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores
“ ejus rei voluisset: quod sua mandata perferre
“ non obportuno tempore ad Pompejum vereren-
“ tur: Scipionem ea esse auctoritate, ut non so-
“ lum libere, quæ probasset, exponere; sed etiam
“ magna ex parte compellere, atque errantem
“ regere posset: præesse autem suo nomine exer-
“ citui; ut, præter auctoritatem, vires quoque
“ ad coërcendum haberet: quod si fecisset, qui-
“ etem Italiæ, pacem provinciarum, salutem im-
“ perii, uni omnes acceptam relatueros.” Hæc
ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus,
ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad conlo-
quium non admittitur; castigato Scipione a Fa-

vonio, ut postea confecto bello reperiebamus : infectaque re, sese ad Cæsarem recepit.

LVIII. Cæsar, quo facilius equitatum Pompejanum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit : castellaque his locis posuit. Pompejus, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus, rursus eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent : frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones fata, consumserant ; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum subportare ; quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum, pabulumque omnibus locis, herbæque defectæ ; sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompejus de eruptione existimavit.

LIX. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres Roscellus & Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat ; singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortif-

fimaque erat ufus. His domi ob has cauffas ampliffimos magistratus mandaverat ; atque eos extra ordinem in fenatum legendos curaverat : agrosque in Gallia ex hoftibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat ; locupletesque ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non folum apud Cæfarem in honore erant ; fed etiam apud exercitum cari habebantur : fed freti amicitia Cæfaris, & ftulta ac barbara adrogantia elati defpicebant fuos, ftipendiumque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertabant. Quibus illi rebus permoti univerfi Cæfarem adierunt, palamque de eorum injuriis funt quefti ; & ad cetera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ftipendium averterent.

LX. Cæfar neque tempus illud animadverſionis eſſe exiſtimans, & multa virtuti eorum concedens, rem totam diſtulit ; illos ſecreto caſtigavit, quod quæſtui equites haberent, monuitque, ut ex ſua amicitia omnia exſpectarent, & ex præteritis ſuis officiis reliqua ſperarent. Magnam tamen hæc res illis obſenſionem & contemtionem ad omnes adtulit : idque ita eſſe, quum ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domeſtico judicio atque animi conſcientia intellegebant. Quo pudore adducti, & fortasſe non ſe liberari, fed in aliud tempus reſervari arbitrati, diſcedere a nobis, & novam

tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt: & cum paucis conlocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum, C. Voluse- num, interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompejum viderentur. Postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt, pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere vellent, multis coëmtis equis, ad Pompejum transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

LXI. Quos Pompejus, quod erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoque comitatu, & multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant; quodque novum, & præter consuetudinem acciderat, omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, a Cæsare ad Pompejum transierat; quum pæne quotidie a Pompejo ad Cæsarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro, atque Ætolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, & spatiis locorum, &

custodiarum varia diligentia animadversa, prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompejum omnia detulerant.

LXII. Quibus ille cognitis, eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas & naves actuarias inponit; & de media nocte cohortes LX ex maximis castris præfidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus aggere & levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit; & quid a quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione IX positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem submisserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantumdemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter conver-

fus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod milia passuum in circuitu xvii munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompejo, delata per Allobrogas perfugas; magnumque nostris adtulit incommodum: nam, ut ad mare nostræ cohortes ix legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompejani exercitus: novusque eorum adventus extitit: simul ex navibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cujusque generis, telisque terrebant; magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta, galeis inposita, defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, qua per-

fectum opus non erat, per mare, navibus expositi in averfos nostros inpetum fecerunt; atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coegerunt.

LXIV. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus submittit; quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium inpetum tulerunt. Itaque, quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem & periculum augebat: hominum enim multitudine receptus inpediebatur. In eo prælio, quum gravi vulnere esset adfectus Aquilifer, & a viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, “Hanc ego,” inquit, “& vivus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum deferte.” Hoc casu Aquila conservatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LXV. Jamque Pompejani, magna cæde nostrorum, castris Marcellini adpropinquabant, non mediocri terrore inlato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum præfidiorum tenebat, ea re nunciata, cum cohortibus XII descen-

dens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompejanos compressit; nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore conligerent. Neque multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præfidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, quum animadvertisset, Pompejum extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompejum munire jussit.

LXVI. Qua perfecta munitione, animadversum est ab speculatoribus Cæsaribus, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, & in vetera castra duci. (Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, IX Cæsaribus legio quum se objecisset Pompejanis copiis, atque opera, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quamdam contingebant, neque longius a mari passibus CD aberant. Post, mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, eadem hæc Pompejus occupaverat; & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa majoribus, castelli atque

arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus *cd*, quo liberius, ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excefferat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integræ omnes erant.)

LXVII. Eo, signo legionis inlato, speculatores Cæsari renunciarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat a novis Pompeji castris circiter passus *d*. Hanc legionem sperans Cæsar se obprimere posse, & cupiens ejus diei detrimentum farcire, reliquit in opere cohortes *ii*, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero *xxxiii*, in quibus erat legio *ix*, multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeji, castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam & pervenit prius, quam Pompejus sentire posset, & tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter adgressus Pompejanos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis ericius. Hic paullisper est pugnatum; quum inrumpere nostri conarentur, illi castra de-

fenderent, fortissime T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, intraverunt, & quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII. Sed fortuna, quæ plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ, quum portam quærent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadvertum, conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcendunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

LXIX. Interim Pompejus, hac satis longa interjecta mora, & re nunciata, v legionem, ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus adpropinquabat, & acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur; omniaque sunt subito mutata. Pompejana enim legio, celeris spe subsi-

dii confirmata, ab Decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros inpetum faciebat. Equitatus Cæsar's, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem obprimeretur, ex parte, qua prouebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis se in fossas præcipitabant: primisque obpressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo, Pompejum adesse, & suos fugere, cernerent, veriti, ne angustias intercluderentur, quum extra & intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui sibi consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena: adeo, ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino confisteret.

LXX. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus; quod Pompejus insidias timens, credo, quod hæc præter spem acciderant ejus, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus adpropinquare aliquamdiu non audebat; equitesque ejus,

angustiis, portisque a Cæsaribus militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeji, propriam & expeditam Cæsaribus victoriam interpellaverunt. Eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem adtulit.

LXXI. Duobus his unius diei præliis Cæsar desideravit milites DCCCCLX, & notos equites R. Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Granium Puteolis; M. Sacrativirum Capua; tribunos militum, & centuriones XXXII. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & fluminis ripis obpressa suorum terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria XXXII amissa. Pompejus eo prælio Imperator est adpellatus. Hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est: sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo inpetravisset, ut sibi captivos transdi juberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo major perfugæ fides haberetur, commilitones adpellans, & magna verborum contumelia interrogans, “solerentne veterani” “milites fugere,” in omnium conspectu interficit.

LXXII. His rebus tantum fiducia ac spiritus Pompejanis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & anticipem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partis exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset, causæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant; non ex concursu acri facti, non prælio dimicatum; sibi que ipsos multitudine atque angustiis majus adtulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent: non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspitionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in exercitu esset obfensum: sed proinde, ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama ac litteris victoriam ejus diei concelebrabant.

LXXIII. Cæsar ab superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore, præfidiis omnibus deductis, & obpugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque est, “ ne ea, quæ accidissent, “ graviter ferrent, neve his rebus terrentur,

“ multisque secundis præliis unum adversum, &
 “ id mediocre, obponerent: habendam fortunæ
 “ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepif-
 “ sent: quod duas Hispanias, bellicosissimorum
 “ hominum peritissimis atque exercitatissimis du-
 “ cibus, pacavissent; quod finitimas frumentari-
 “ asque provincias in potestatem redegissent: de-
 “ nique recordari debere, qua felicitate inter me-
 “ dias hostium classes, obpletis non solum porti-
 “ bus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent
 “ transportati: si non omnia caderent secunda,
 “ fortunam esse industria sublevandam: quod es-
 “ set acceptum detrimenti, ejus juri potius, quam
 “ suæ culpæ debere tribui: locum se æquum ad
 “ dimicandum dedisse: potitum esse hostium cas-
 “ tris; expulisse, ac superasse pugnantes. Sed
 “ si ipforum perturbatio, si error aliquis, si
 “ etiam fortuna partem jam præsentemque victo-
 “ riam interpellavisset, dandam omnibus operam,
 “ ut acceptum incommodum virtute sarciretur:
 “ quod si esset factum, detrimentum in bonum
 “ verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ii,
 “ qui ante dimicare timuissent, ultro se prælio ob-
 “ ferrent.”

LXXIV. Hac habita concione, nonnullos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo

dolor, tantumque studium infamiæ farciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam pœnæ loco graviores inponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis cōfidebat; spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus magno pere rei frumentariæ timebat.

LXXV. Itaque, nulla interposita mora, fauciorum modo, & ægrorum habita ratione, inpedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquirere ante iter confectum vetuit. His una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit; reliquas, de iv-vigilia compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermisso, ut & militare institutum servaretur, & quam ferissime ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimque egressus, & novissimum agmen consecutus, celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompejus, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere inpeditos & perterritos apprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equita-

tumque præmifit ad noviffimum agmen demorandum : neque confequi potuit ; quod multum expedito itinere antecefferat Cæfar : fed quum ventum effet ad flumen Genufum, quod ripis erat inpeditis, confeutus equitatus noviffimos prælio detinebat. Huic fuos Cæfar equites obpofuit, expeditosque antefignanos admifcuit cD, qui tantum profecerunt, ut, equeftri prælio commiffo, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipfi incolumes fe ad agmen reciperent.

LXXVI. Confecto jufto itinere ejus diei, quod propofuerat Cæfar, tranfductoque exercitu flumen Genufum, veteribus fuis in castris contra Asparagium confedit ; militesque omnes intra vallum castrorum continuit ; equitatumque, per cauffam pabulandi emiffum, confestim Decumana porta in castra fe recipere juffit. Simili ratione Pompejus, confecto ejusdem diei itinere, in fuis veteribus castris ad Asparagium confedit, ejusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique cauffa longius progrediebantur ; alii, quod subito confilium profectionis ceperant, magna parte inpedimentorum & farcinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad fequendum inpeditis, Cæfar, quod fore providerat, meri-

diano fere tempore, signo profectiois dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, **IIIX** milia passuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompejus discessu militum non potuit.

LXXVII. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de **IV** vigilia ipse egreditur; ut, si qua esset inposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque inpeditis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompejus enim, primi diei mora inlata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, **IV** die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

LXXVIII. Cæsari ad faucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam: sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeji præoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompejus eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac comteatu ab-

tractum pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transfiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque obpugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obfesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, &, quid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus *IV*, Liffi *I*, *III* Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompejus quoque de Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Corcyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium adgrederetur.

LXXIX. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, & suis ut esset auxilio &, ad obprimendos adversarios, ne occasione temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia a directo itinere averterat. Pompejus per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex inprovisto aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra conlata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, & Hera-

cleam [“Senticam,”] quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompejo videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul a Pompejo litteris per omnes provincias civitatesque dimissis, de prælio ad Dyrrhachium factò, latius inflatusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, “pulsam fugere Cæsarem, pæne omnibus copiis amissis.” Hæc itinera infesta reddiderat: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterat. Quibus accedit rebus, ut, pluribus dimissi itineribus a Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscelli, atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompejum demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant; seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & adventum Pompeji docuerunt. A quibus Domitius certior factus vix IV horarum spatio antecedens hostium beneficio periculum vitavit: & ad Æginium, quod est objectum, obpositumque Theffaliæ, Cæsari venienti occurrit.

LXXX. Conjuncto exercitu, Cæsar Gomphos pervenit; quod est oppidum primum Theffaliæ venientibus ab Epiro; quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis

omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama jam præcurrerat, quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, prætor Theſſaliæ, quum se victoriæ Pompeji comitem esse mallet, quam socium Cæſaris in rebus adverſis, omnem ex agris multitudinem fervorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque præcludit, & ad Scipionem Pompejumque nuncios mittit, ut sibi ſubſidio veniant: se confidere munitio-nibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur; longinquam obpugnationem ſuſtinere non poſſe. Scipio, diſceſſu exercituum ab Dyrrhachio cognito, Lariffam legiones adduxerat. Pompejus nondum Theſſaliæ adpropinquabat. Cæſar, caſtris munitis, ſcalas muſculosque ad repentinam obpugnationem fieri, & crates parari juſſit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum uſum haberet ad ſublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; ſimul reliquis civitatibus, hujus urbis exemplo, inferre terrorem; & id fieri celeriter, priuſquam auxilia concurrerent. Itaque uſus ſingulari militum ſtudio, eodem, quo venerat, die, poſt horam IX, oppidum altiffimis mœnibus obpugnare adgreſſus, ante ſolis occaſum expugnavit, & ad diripiendum militibus conceſſit; ſtatimque ab oppido caſtra movit, & Metro-po-

lim venit, sic, ut nuncios expugnati oppidi, famamque antecederet.

LXXXI. Metropolitæ, primum eodem usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauferunt, murosque armatis compleverunt. Sed postea, casu civitatis Gomphenfis cognito ex captivis, quos Cæsar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, conlata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensum, nulla Thessaliæ fuit civitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari parerent, atque imperata facerent. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum expectare Pompeji, eoque omnem rationem belli conferre constituit.

LXXXII. Pompejus paucis post diebus in Thessaliam pervenit: concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut, parta jam victoria, prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeji, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeo, ut, quidquid interce-

deret temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, si quando quid Pompejus tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei; sed illum delectari imperio, & consulares prætoriosque fervorum habere numero, dicerent. Jamque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant: alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompejo ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriiis absentis rationem haberi: quum ejus necessarii fidem inplorarent Pompeji, præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent.

LXXXIII. Jam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius Urbanam gratiam dignitatemque jactaret; Scipio adfinitate Pompeji confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompejum, quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas

tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeji fuissent, neque operam in re militari præstitissent. Unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicitiis agebant: nec quibus rationibus superare possent; sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

LXXXIV. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis præliis intermissis, quo satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompejus propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque a castris Pompeji longius; continentibus vero diebus, ut progredere a castris suis, collibusque Pompejanis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmationem ejus exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex ante-

signanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites in apertioribus etiam locis VII milium Pompejanorum inpetum, quum adesset usus, sustinere audent, neque magnopere eorum multitudine terrentur. Namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompejum supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXXV. Pompejus, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompejum existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeji exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam perfectionis dato, tabernaculisque detentis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeji pro-

gressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, “ Differendum est,” inquit, “ iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo firmus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus.” Confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI. Pompejus quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, “ prius, quam concurrerent acies, fore, uti exercitus Cæsaris pelleretur.” Id quum essent plerique admirati, “ Scio me,” inquit, “ pæne incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasi equitibus nostris (idque mihi se facturos confirmaverunt,) ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto adgrederentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, & pæne sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus.” Simul denunciavit, “ ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi po-

“ testas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manumque
 “ reliquorum opinionem fallerent.”

LXXXVII. Hunc Labienus excepit, & quum
 Cæsar's copias despiceret, Pompeji consilium sum-
 mis laudibus efferret, “ Noli,” inquit, “ existi-
 “ mare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Gal-
 “ liam Germaniamque devicerit. Omnibus inter-
 “ fui præliis; neque temere incognitam rem pro-
 “ nuncio. Perexigua pars illius exercitus superest;
 “ magna pars deperiit: quod accidere tot præliis
 “ fuit necesse: multos autumnus pestilentia in Italia
 “ consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt
 “ relictæ in continenti. An non exaudistis, ex iis,
 “ qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes
 “ esse Brundisii factas? hæ copię, quas videtis,
 “ ex dilectibus horum annorum in citeriore Gallia
 “ sunt resectæ: & plerique sunt ex colonis Trans-
 “ padanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus
 “ præliis Dyrrhachinis interiit.” Hæc quum dix-
 “ isset, juravit, “ se, nisi victorem, in castra non rever-
 “ surum:” reliquosque, ut idem facerent, hortatus
 est. Hoc laudans Pompejus idem juravit. Nec vero
 ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc
 quum facta essent in consilio, magna spe & lætitia
 omnium discessum est: ac jam animo victoriam
 præcipiebant; quod de re tanta, & a tam perito
 Imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

LXXXVIII. Cæsar, quum Pompeji castris adpropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animum advertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ a Cæsare initio dissensionis ex SC. quarum una prima, altera tertia adpellabatur. In eo loco ipse erat Pompejus. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant conlocatæ. Has firmissimas se habere Pompejus existimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuaque interjecerat: numeroque cohortes cx expleverat; (hæc erant milia XLV.) evocatorum circiter duo, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant: quæ tota acie disperferat. Reliquas cohortes VII castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam inpeditis ripis muniebat: quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu objecerat.

LXXXIX. Cæsar, superius institutum servans, x legionem in dextro cornu, ix in sinistro conlocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis præliis vehementer adtenuata. Huic sic adjunxit IIX, ut pæne unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jufferat. Cohortes in acie LXXX

constitutas habebat: quæ summa erat milium **xxii**. Cohortes **ii** castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompejum constitit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuque obposuit; & quid fieri vellet, ostendit; monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiæ aciei, totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

XC. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, “ in primis commemoravit, “ testibus se militibus uti posse, quanto studio “ pacem petisset: quæ per Vatinium in conlo- “ quiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egis- “ set; quibus modis ad Oricum cum Libone de “ mittendis legatis contendisset: neque se um- “ quam abuti militum sanguine, neque Rempub- “ licam alterutro exercitu privare voluisse.” Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit.

XCI. Erat Craſtinus evocatus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat, vir ſingulari virtute. Hic, ſigno dato, “ Sequimini me,” inquit, “ manipulares mei qui fuiſtis; & veſtro Imperatori, quam conſtituiſtis, operam date. Unum hoc prælium ſupereſt; quo conſecto, & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus.” Simul reſpiciens Cæſarem, “ Faciam,” inquit, “ hodie, Imperator, ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas.” Hæc quum dixiſſet, primus ex dextro cornu procucurrit: atque eum electi milites circiter cxx voluntarii ejuſdem centuriæ ſunt proſecuti.

XCII. Inter duas acies tantum erat relictum ſpatii, ut ſatis eſſet ad concurſum utriuſque exercitus, ſed Pompejus ſuis prædixerat, ut Cæſaris inpetum exciperent: neve ſe loco moverent; aciemque ejus diſtrahi paterentur. Idque admonitu C. Triarii feciſſe dicebatur, ut primus excuſſus viſque militum infringeretur; aciesque diſtenderetur; atque in ſuis ordinibus diſpoſiti diſperſos adorirentur: leviuſque caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, quam ſi ipſi inmiſſis telis occurriffent: ſimul fore, ut, duplicato curſu, Cæſaris milites exanimarentur, & laſſitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum

a Pompejo videtur : propterea quod est quædam animi incitatio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, sed augere imperatores debent ; neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent : quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimaverunt.

XCIII. Sed nostri milites, dato signo, quum infestis pilis procucurrissent, atque animadvertissent, non concurrere a Pompejanis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt, & ad medium fere spatium constituerunt, ne, consumtis viribus, adpropinquarent ; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt ; celeriterque, ut erat præceptum a Cæsare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompejani huic rei defuerunt : nam & tela missa exceperunt, & inpetum legionum tulerunt, & ordines conservaverunt ; pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompeji cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt : omnisque multitudo sagittariorum se profudit : quorum inpetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit : equitesque Pompejani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemque nostram a latere

aperto circuire cœperunt. Quod ubi Cæsar animum advertit, IV aciei, quam instituerat Sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infestisque signis tanta vi in Pompeji equites inpetum fecerunt, ut eorum nemo confisteret; omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis, omnes sagittarii, funditoresque destituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem inpetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompejanis, circumierunt, eosque a tergo sunt adorti.

XCIV. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quæta fuerat, & se ad id tempus loco tenerat, procurrare iussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompejani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie conlocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem factæ cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompejana a sinistra parte erat circumita, atque initium fugæ factum. Sed Pompejus, ut equitatum suum pul-

sum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum advertit, aliis diffusus, acie excessit, protinusque se in castra equo contulit; & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, "Tuemini," inquit, "castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: Ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo." Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen eventum exspectans.

XCV. Cæsar, Pompejanis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraque obpugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati (nam ad meridiem res erat perducta;) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur; multo etiam acrius a Thracibus, barbarisque auxiliis: nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere poterunt; sed confecti vulneribus locum relique-

runt; protinusque omnes, ducibus usque centurionibus, tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

XCVI. In castris Pompeji videre licuit trichilas structas, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula confrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent; ut facile æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates: at hi miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriam objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompejus jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, deductis insignibus Imperatoris, Decumana porta se ex castris ejecit; protinusque equo citato Larissam contendit: neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ facta, pæne proditus videretur.

XCVII. Cæsar, castris potitus, a militibus contendit, ne in præda occupati reliqui negotii ge-

rendi facultatem dimitterent. Qua re inpetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompejani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi juris ejus Larissam versus se recipere cœperunt. Qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeji remanere jussit, partem in sua castra remisit: IV secum legiones duxit; commodioreque itinere Pompejanis occurrere cœpit: & progressus milia passuum VI, aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompejani in quodam monte constituerunt. Hunc montem flumen sublebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompejani possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditioe, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fuga salutem petierunt.

XCVIII. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte confederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo salutem petierunt; consolatus consurgere jussit: & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis commenda-

vit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit.

XCIX. In eo prælio non amplius cc milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus, gladio in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Craстинi fuisse; optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompejano exercitu circiter milia xv cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius milia xxiv, (namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dederunt: multi præterea in finitimas civitates refugerunt) signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata clxxx, & Aquilæ ix. L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

C. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui

Brundisio præerat, tectis instructisque scaphis elicit naves Lælianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in angustiis portus cepit: itemque per equites dispositos aqua prohibere classarios instituit. Sed Lælius tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis subportabat; neque a proposito deterrebat; neque ante prælium, in Theffalia factum, cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

CI. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliam venit: & quum esset Cæsar's classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præffet P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento & secundo, completas onerarias naves tæda, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem inmisit, atque omnes naves incendit xxxv, e quibus erant xx constratæ: tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defendere-

tur : &, nisi eo ipso tempore quidam nuncii de Cæsar's victoria per dispositos equites essent adlati, existimabant plerique futurum fuisse, uti amitteretur. Sed, obportunissime nunciis adlatis, oppidum fuit defensum ; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem : adplicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egit : secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL, præparatas ad incendium, inmisit, & flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ v. Quumque ignis magnitudine venti latius serperet ; milites, qui ex veteribus legionibus erant relictî præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt, & a terra solverunt ; inpetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. Sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est ; ut ipsis Pompejanis fides fieret : nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Cæsar's arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

CII. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompejum existimavit, quascumque in

partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset: & quantumcumque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeji nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civesque Romani jurandi causa convenirent. Sed, utrum avertendæ suspicionis causa Pompejus proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumtus conrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, & Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse excludendi sui causa; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis accide-

rat Rhodi; qui quum ex fuga Pompejum sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

CIII. Quibus cognitis rebus, Pompejus, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & a quibusdam privatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem usum in naves inposito, duobusque milibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra bellum gerens; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraque Cleopatrarum non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompejus misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis conloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompejo præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeji milites; quos ex ejus

exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam tranſduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat.

CIV. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; ſive timore adducti, ut poſtea prædicabant, ſollicitato exercitu regio, ne Pompejus Alexandriam Ægyptumque occuparet; ſive deſpecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exiſtunt, iis, qui erant ab eo miſſi, palam liberaliter reſponderunt, eumque ad regem venire juſſerunt. Ipsi, clam conſilio inito, Achillan, præfectum regium, ſingulari hominem audacia, & L. Septimium, tribunum militum, ad interficiendum Pompejum miſerunt. Ab his liberaliter ipſe appellatus, & quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conſcendit cum paucis ſuis, & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege, & in cuſtodia necatur.

CV. Cæſar, quum in Aſiam veniſſet, reperiebat, T. Ampium conatum eſſe tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ; ejuſque rei cauſſa, ſenatores omnes ex provincia evocaſſe, ut iis teſtibus in ſumma pecuniæ uteretur; ſed interpellatum adventu Cæſaris profugiſſe. Ita duobus temporibus Ephe-

fiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam conlocatum erat, & ante ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi, limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac remotis templi, quo, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci *ἄδύρα* adpellant, tympana sonuerunt. Item Tralibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

CVI. Cæsar paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompejum Cypri visum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque ejus loci oportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jufferat, & altera, quam ex Achaja a Q. Fufio legato evocaverat, equitibusque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III milia CC. Reliqui vulneribus ex præliis, &

labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar, confusus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriae de Pompeji morte cognoscit: atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causa reliquerat; & concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

CVII. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompejanis militibus confecerat. Ipse enim necessario Etesis tenebatur; qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum R. & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod, superiore consulatu, cum patre Ptolemæo & lege, & SC. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; & de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare.

CVIII. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam evocari; deinde adjutores quosdam, conscios sui, nactus ex regis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillan, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit; Hunc, incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erant scripti ex duobus filiis major; & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant adlatæ, ut in ærario ponerentur (hæ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompejum sunt depositæ,) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

CIX. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset

dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut fe fuis locis oppido teneret, confiliumque Achillæ cognofceret. Milites tamen omnes in armis effe juffit : regemque hortatus eft, ut ex fuis neceffariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillan mitteret ; &, quid effet fuæ voluntatis, oftenderet. A quo miffi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillan pervenerunt. Quos ille, quum in confpectum ejus veniffent, prius, quam audiret, aut, cujus rei cauffa miffi effent, cognofceret, conripi, atque interfici juffit : quorum alter accepto vulnere occupatus, per fuos pro occifo fublatus, alter interfectus eft. Quo facto, regem ut in fua potestate haberet, Cæfar effecit, magnamque regium nomen apud fuos auctoritatem habere exiftimans, & ut potius privato paucorum & latronum, quam regio confilio, fufceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque ufu rei militaris contemnendæ viderentur : milia enim xx in armis habebat. Hæ conftabant ex Gabinianis militibus ; qui jam in confuetudinem Alexandrinæ vitæ ac licentiæ venerant, & nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant, uxoresque dux-

erant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant conlecti ex prædonibus latronibusque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exfullesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandria receptus, certa que vitæ conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis a domino prehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deponere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi causa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios arcessere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto, consueverant. Erant præterea equitum milia II. Inveteraverant hi omnes compluribus Alexandria bellis; Ptolemæum patrem in regnum reduxerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

CXI. His copiis fidens Achilles, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam, præter eam oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo inpetu domum ejus irrumpere conatus: sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus inpetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maxi-

mam ea res adtulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur : & magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur : quarum erant L auxilio missæ ad Pompejum ; prælioque in Theffalia factò, domum redierant. Illæ triremes omnes, & quinqueremes, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII, quæ præfidii causa Alexandriae esse consueverant, constratæ omnes : quas si occupavissent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent ; comæatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit : quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar ; omnesque eas naves, & reliquas, quæ erant in navibus, incendit ; quod tam late tueri tam parva manu non poterat, confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

CXII. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, objecta Alexandriae, portum efficit : sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare jactis molibus, angusto itinere, & ponte cum oppido jungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine : quæque

ubique naves imprudentia, aut tempestate paullum suo cursu decefferint, has more prædonum diripere confueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharos tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharon adprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaque navibus ad eum subportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones; atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur, (id efficiebant angustiae loci :) paucisque utrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit. Hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, & Theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones infrequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu dimicare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillan sese ex regia transjecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim

jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri, & procurator regni, in parte Cæsaribus, quum ad Achillan nuncios mitteret, hortaturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A R G U M E N T U M

L I B R I

D E

B E L L O A L E X A N D R I N O .

*B*ELLI Alexandrini historia continuata. X. Præliis aliquot navalibus victor Cæsar, XVII. castella ad portum constructa, quædam occupat, quædam frustra tentans, XXI. natatu periculum evadit. XXVI. Ptolemæum Regem ad suos remissum, hostemque factum. XXVIII. Cæsar, conjunctis cum Mithridate Pergameno copiis, profligat. XXXI. Ipse Rex mergitur. XXXIV. Interea Domitius Calvinus in Ponto parum prospere rem gerit: XLII. & Illyricum, varia aliquamdiu fortuna jactatum tandem, virtute Vatini, XLVII. Cæsari restituitur. XLVIII. Sub idem tempus turbæ in Hispania ulteriore, ob extorsiones Cassii Longini, exortæ, LXIII. interventu Lepidi, & morte Cassii,

paullum sedantur. LXXVII. Cæsar, summa felicitate victo Pharnace, celerrimeque Pontico bello confecto, & provinciis pacatis, in Italiam revertitur.

A. HIRTII PANSÆ
COMMENTARIORUM

D E

BELLO ALEXANDRINO

LIBER UNUS.

I. **B**ELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit, Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malcho evocat: tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus ac musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes inmittuntur; quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur: nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere, aut pavimentis.

P

Cæsar maxime studebat, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus, vineisque agendis, ab reliqua parte urbis excluderet; illud spectans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua, pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat.

II. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla, aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii, regnumque pertinet, legatos, conquistoresque dilectus habendi causa miserant; magnumque numerum in oppidum telorum, atque tormentorum convexerant; & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ: servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiumque præbebant. Hac multitudine disposita, munitiones femotarum partium tuebantur: veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium

ferendum obportunæ essent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant : erat autem quadrato exstructus saxo ; neque minus XL pedes altitudinis habebat : Quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant ; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque objectis, directis plateis, in quamcumque erat visum partem, movebant.

III. Urbs fertilissima & copiosissima omnium rerum adparatus subgerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur : & sua sponte multa reperiebant ; unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant : atque hæc principes in consiliis, concionibusque agitabant, “ populum Romanum paullatim in consuetudinem
“ ejus regni occupandi venire : paucis annis antea
“ Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto :
“ Pompejum se ex fuga eodem recepisse ; Cæsarem
“ venisse cum copiis ; neque morte Pompeji quid-
“ quam profectum, quo minus apud se Cæsar
“ commoraretur : quem si non expulissent, fu-
“ turam ex regno provinciam : idque agendum
“ mature : namque eum, interclusum tempesta-

“ tibus propter anni tempus, recipere transmarina
 “ auxilia non posse.”

IV. Interim, diffensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui præerat, & Arfinoën, regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, quum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arfinoë per Ganymeden eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat: exercitus Ganymedi transditur. Is, suscepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentia administrat.

V. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquefcit, ac subsidit. Hac uti domini ædificiorum, atque eorum familiæ consueverunt: nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa ac turbida, ut multos variosque morbos efficiat: sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur: quo facta est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum tuendarum causa, vicatim ex privatis

ædificiis, specubus ac puteis extracta aqua utebantur.

VI. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus adgreditur: interseptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat: quam ob rem falsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant: quum se inferiores ejusdem generis, ac saporis, aqua dicerent uti, atque ante consuefissent: vulgoque inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo vero temporis spatio, hæc propior bibi omnino non poterat: illa inferior corruptior jam, falsiorque reperiebatur.

VII. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti viderentur, atque alii, morari Cæsarem, dicerent, quin naves conscendere juberet; alii multo graviores extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinis possent in adparanda fuga, quum tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus,

ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & descivisse a suis videbatur: ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur: quum vero uno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest.

VIII. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat: “ nam puteis fossis aquam dul-
 “ cem posse reperiri adfirmabat; omnia enim li-
 “ tora naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod
 “ si alia esset litoris Ægyptii natura, atque om-
 “ nium reliquorum; tamen, quoniam mare libere
 “ tenerent, neque hostes classem haberent, prohi-
 “ beri sese non posse, quo minus quotidie aquam
 “ navibus peterent, vel a sinistra parte a Paræto-
 “ nio, vel a dextra ab insula; quæ diversæ navi-
 “ gationes numquam uno tempore adversis ventis
 “ præcluderentur: fugæ vero nullum esse confi-
 “ lium non solum iis, qui primam dignitatem ha-
 “ berent, sed ne iis quidem, qui nihil, præterquam
 “ de vita, cogitarent: magno negotio inpetus
 “ hostium adversos ex munitionibus sustineri:
 “ quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse

“ posse : magnam autem moram & difficultatem
“ adscensum in naves habere, præsertim ex sca-
“ phis : summam esse contra in Alexandrinis velo-
“ citatem, locorumque & ædificiorum notitiam :
“ hos, præcipue in victoria insolentes, præcurfu-
“ ros, & loca excelsiora atque ædificia occupa-
“ turos ; ita fuga navibusque nostros prohibitu-
“ ros : proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni
“ ratione esse vincendum cogitarent.”

IX. Hac oratione apud suos habita, atque om-
nium mentibus excitatis, dat centurionibus nego-
tium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodi-
endos puteos animum conferant, neve quam par-
tem nocturni temporis intermittant. Quo sus-
cepto negotio, atque omnium animis ad laborem
incitatis, magna, una nocte, vis aquæ dulcis in-
venta est. Ita operosis Alexandrinorum machina-
tionibus, maximisque conatibus, non longi tem-
poris labore, occursum est. Eo biduo legio
XXXVII ex dedititiis Pompejanis militibus, cum
frumento, armis, telis, tormentis inposita in naves
a Domitio Calvino, ad litora Africæ, paullo supra
Alexandriam, delata est. Hæ naves Euro, qui
multos dies continenter flabat, portum capere
prohibebantur : sed loca sunt egregia omni illa
regione ad tenendas anchoras. Hi, quum diu

retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt certiozem.

X. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classẽ se sequi iussit, nullis nostris militibus inpositis; quod, quum longius paullo discederet, munitiones nudare volebat: quumque ad eum locum accessisset, qui adpellatur Cherso-nesus, aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, quum longius a navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt: itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare volebat, quod & nullos milites in navibus habebat, & post horam x diei res agebatur: nox autem adlatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naves,

quas potuit, Cæsar ad terram detrahit: quem in locum illos successuros non existimabat.

XI. Erat una navis Rhodia in dextro Cæsar's cornu longe ab reliquis conlocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt sese; magnoque inpetu iv ad eam constratæ naves, & complures apertæ contenderunt: cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpem in conspectu contumeliam acciperet; quamquam, si quid gravius illis accidisset, merito casurum judicabat. Prælium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimicationibus & scientia & virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriemis; depressa est altera; deinde omnibus epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis navibus Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum jam non virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent **** qui-

bus, & superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: & materiam cunctam objicerent, quod nostræ classis obpugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, sese & eas, quæ essent amissæ, restitutum, & numerum ad-aucturum, magna spe & fiducia veteres reficere naves, accuratiusque huic rei studere atque infer-vire instituerunt: ac, tametsi amplius ex navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt: vide-bant enim non auxilia Cæsari, non commeatus subportari posse, si classe ipsi valerent. Præter-ea nautici homines, urbis, & regionis maritimæ, quotidianoque usu a pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant: &, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubu-erunt.

XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exi-gendi portorii causa dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficie-bant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica dete-gebant: afferes remorum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia ministrabat.

Postremo non longam navigationem parabant; sed præsentis temporis necessitati ferviebant, & in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes $xxii$, quinqueremes v confecerunt: ad has minores apertasque complures adjecerunt; & in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites inposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves ix habebat (nam, x missis, una in cursu litore Ægyptio defecerat,) Ponticas ix , Lycias v , ex Asia xii . Ex his erant quinqueremes v , & quadriremes x : reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. Tamen virtute militum confusus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

XIV. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum confideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias conlocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium cd passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte conlocant $xxii$: reliquas subsidiarias in

secundo ordine constituunt: magnum præterea numerum minorum navigiorum & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris adferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: (sic enim prædicant, partem esse Alexandriae dimidiam Africæ) satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eis qui intrassent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret: qui, ubi Cæsaris animum advertit, “Videris mihi,” inquit, “Cæsar, vereri, si hæc vada primis navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare: nobis rem committe; nos prælium sustinebimus, (neque tuum iudicium fallemus) dum reliqui subsequantur: hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis & dedecori & dolori est.” Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus profecutus, dat sig-

num pugnæ. Progressas ultra vadum IV Rhodias naves circumfistunt Alexandrini, atque in eas inpetum faciunt. Sustinent illi, atque arte follertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci; atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in obpugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque & votis victoriam suis ab diis immortalibus exposceret.

XVI. Minime autem par erat prælii certamen: nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur victis; omniaque victoribus erant futura in incerto: illi, si superassent navibus, omnia tenerent: si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum, ac de salute omnium decertare: quorum si qui aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæ-

far suis exposuerat; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars præsidium ferret, neque numero navium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueregis una, & biregis cum defensoribus remigibusque: & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus: reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt.

XVII. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omniratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam, molemque, ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse, confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque inponit: Inde alteram insulæ partem distinendæ manus causa constratis

navibus adgreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo inpetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & litora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis navibusque longis v mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi primum locis cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constanterque in eos, qui in litore æquo institerant, inpetum fecerunt; omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsis, custodia portus relicta, ad litora & vicum adplicaverunt; seque ex navibus ad tuenda ædificia ejece-
runt.

XVIII. Neque vero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt: etsi erat non dissimile, atque Alexandria, genus ædificiorum, (ut minora majoribus conferantur) turreseque editæ & conjunctæ muri locum obtinebant: neque nostri aut scallis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad obpugnandum; sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, & membra debilitat; ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare

præcipitaverunt, & DCCC passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt: sed numerus captivorum omnino fuit DC.

XIX. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi iussit; castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propioremque oppido Alexandrini tuebantur: sed eum postero die simili ratione adgreditur, quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursus, & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium IIII instar in terram exposuerat; non enim plures consistere angustiae loci patiebantur: reliquæ copiae in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat, pontem adversus hostem prævallari, & qua exitus navibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus obpleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se ejecerunt, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum

emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adversus pontem, & ex navibus contra molem.

XX. In his rebus occupato Cæsare, militesque hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed, postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequiebantur. Simul qui in navibus longis remanserant, scalam raperè, navesque a terra repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte, ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti, ne ab tergo circumvenirentur, & discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institu-

tam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naves contenderunt: quorum pars, proximas naſta naves, multitudine hominum atque onere depreſſa eſt; pars reſiſtens, & dubitans, quid eſſet capiendum conſilii, ab Alexandrinis interfecta eſt: nonnulli, feliciore exitu expeditas ad anchoram naves conſecuti incolumes diſceſſerunt: pauci, adlevati ſcutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt.

XXI. Cæſar, quoad potuit, cohortando ſuos ad pontem ac munitiones contendere, eodem in periculo verſatus eſt: Poſtquam univerſos cedere animadvertit, in ſuum navigium ſe recepit: quo multitudo hominum inſecuta quum inrumperet, neque adminiſtrandi, neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex navigio ejecit, atque ad eas, quæ longius conſtiterant, naves adnatavit: hinc ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens nonnullos conſervavit. Navigium quidem ejus, multitudine depreſſum militum, una cum hominibus interiit. Hoc prælio deſiderati ſunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum claſſarii & remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus multiſque tormentis confirmaverunt, atque, egeſtis ex mari lapidibus, libere ſunt uſi poſtea ad mittenda navigia.

XXII. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt, ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis: in præliis quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis ** manum comprehendendi multum operibus, & ardentibus studiis militum, nec divulgata Cæsaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi, & continendi a periculofissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

XXIII. Alexandrini, quum Romanos & secundis rebus confirmari, & adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut conjectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæsaris erant præfidiis, aut suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæsarem miserunt, “ ut dimitteret regem, transireque ad
“ suos pateretur: paratam enim omnem multitu-
“ dinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciaro
“ regno, dominatione crudelissima Ganymedis,
“ facere id, quod rex imperasset: quo si auctore
“ in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent,
“ nullius periculi timorem multitudini fore inpe-
“ dimento, quo minus se dederent.”

XXIV. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quod, si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, “ ut consuleret regno paterno, “ parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpibus incendiis & ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibi que præstaret; “ quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret;” dextra dextram tenens dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, “ ne se dimitteret: non enim “ regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius.” Compressis pueri lacrimis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum adfirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacri-

mas, quas in conloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones militesque lætabantur; quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset. Quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset.

XXV. Quum, duce adsumto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animadverterent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent; rumoresque exsisterent, magna Cæsari præfidia, terrestri itinere, Syria Ciliciaque adduci, (quod nondum Cæsari auditum erat) commeatum, qui nostris mari subportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. Præficit huic Tib. Neronem. Proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves, atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriores casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequabatur: nam, quum ad Canopum ventum esset, instructa-

que utrimque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, & illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit; sive, quod in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse; sive, quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit.

XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, cum magnis copiis, quas celeriter & propensissima civitatum voluntate, & sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adducit: idque oppidum firmo præsidio occupatum Achillæ propter oportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiciebat, & perseverantia constantiaque obpugnandi, quo die est adgressus, in suam redegit po-

testatem, præsidiumque ibi suum conlocavit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, parcat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a similitudine litteræ cepit: nam pars quædam fluminis Nili, mire derivata inter se duobus itineribus, paullatim medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad litus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum adpropinquare Mithridaten Rex cognovisset, & transeundum ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse credebatur. Quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat, interclusum a Cæsare, a se retineri. Quæ primæ copię flumen a Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem: quorum inpetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit: quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se

texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent : qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adjunctis iis, qui subsequabantur, rursus obpugnare Mithridaten cœperunt.

XXVIII. Mittitur a Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse Rex. Ita pæne sub idem tempus & rex ad obprimendum Mithridaten proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret : sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten adgredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Confederat cum copiis rex loco, natura munito, quod erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subjecta : tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus erat adjectum flumini Nilo ; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret ; tertium palude cingebatur.

XXIX. Inter castra Regis & Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat : aberat autem ab Regis castris

milia passuum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent; nullum enim procellum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat: quæ res incendit dolore milites equitesque nostros; quod tam diu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transierunt; & legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt; quorum inpetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis conlocarent. Sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta.

XXX. Cæsar, re præclarissime gesta, quum subitum adventum suum iudicaret, magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad castra regis pertendit. Hæc quum & opere magno vallata, & loci natura munita adverteret, confertamque armatorum multitudinem conlocatam in vallo videret, lassos itinere, ac præliando milites ad obpugnanda castra succedere noluit; itaque, non magno intervallo relicto ab hoste,

castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe a suis castris munierat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi causa, Cæsar adgressus omnibus copiis, expugnat; non quo, id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis obpugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites infecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus obpugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quæ mediocre intervallum inter castra & flumen Nilum habebat. Maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat: plurimum autem proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant; diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multæ naves, instructæ funditoribus & sagittariis, nostros inpugnabant.

XXXI. Cæsar, quum videret, milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quumque animum adverteret, excelsum locum castrorum relic-

tum esse ab Alexandrinis ; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur ; cohortes illo circuire castra, & summum locum adgredi, iussit, iisque Carfulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere cœperunt : quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent : ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis, in ipsa fossa munitionis, magna ruina obpressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptumque in navem, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, perisse.

XXXII. Re felicissime celerrimeque gesta, Cæsar, magnæ victoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit ; atque

ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumta, qua subplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari obfensos iratosque animos regum erant soliti, adveniendi Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum, qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

XXXIII. Cæsar, Ægypto atque Alexandria positus, reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur: nam majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, majorique ex duabus filiis Cleopatrarum, quæ manserat in fide, præsidiiisque ejus. Minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnasse inpotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines

feditiosos nasceretur. Legione veterana vi secum reducta, ceteras ibi reliquit; quo firmitus esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanferant in Cæsaris amicitia, neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti: simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præfidiis eos nostris esse tutos: & hos, si essent ingrati, posse iisdem præfidiis coërceri. Sic rebus omnibus confectis & conlocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

XXXIV. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Dejotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiæ, finitimasque provincias administrandas transfiderat, venit, oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata se facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse perfolvere. Domitius, non tantum ad explicandos sumtus rei militaris quum pecuniam necessariam esse iudicaret; sed etiam turpe populo Romano, & Cæsari victori, sibi infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque decederet, neve,

occupatione belli civilis, populi Romani jus majestatemque tentaret. Hanc denunciationem quum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus, tricesimam sextam secum ducit, II in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni xxxvi duas ab Dejotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit: mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quintumque Patifium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comana convenerunt.

XXXV. Interim legati a Pharnace responsa referunt, "Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam, paterno nomine, jure obtinere deberet; denique ejus regni causa integra Cæsari servaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset." Cn. Domitius, quum animadverteret, eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset, subjectam suo regno,

quam Cappadociam, longius remotam; quodque omnes III legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus quum II ad Cæsarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset; perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet: “ neque enim aliud jus esse Cappadociæ, atque
“ Armeniæ: nec juste eum postulare, ut in Cæ-
“ faris adventum res integra differretur: id enim
“ esse integrum, quod ita esset, ut fuisset.” His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit: nam ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia: cujus itineris has esse certas obportunitates, quod in locis superioribus nullus inpetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadocia his jugis subjecta, magnam commeatus copiam erat subministratura.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia adspernabatur: nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, quum adventaret ad Nicopolim, (quod oppidum positum

in Armenia minore est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis,) castra posuit longe a Nicopoli circiter milia passuum VII. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites, omnesque pæne disposuit equites : magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosque & oppidanos in iis locis obversari : ut, si amicus Domitius eas angustias transfret, nihil de insidiis suspicaretur; quum in agris & pecora & homines animum adverteret versari, tamquam amicorum adventu : sin vero ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersique cæderentur.

XXXVII. Hæc quum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium : quum hoc ipso crederet facilius eum decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi adtulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit : quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto ; in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur

subsidiis. Eadem ratione hæc media conlocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instituta.

XXXVIII. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit, Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, ut quam primum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II directas, non ita magno intervallo medio relicto, IV pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat, equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam conlocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXXIX. Domitius autem, quum Cæsaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus adpeteret, aut sine causa disce-

deret, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. xxxvi legionem in dextro cornu conlocavit, Ponticam in sinistro; Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis conlocatis. Sic utrimque acie instructa, processum est ad dimicandum.

XL. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur: nam xxxvi legio, quum extra fossam in equitatum regis inpetum fecisset, adeo secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, averfosque hostes adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, quum paullulum averfa hostibus cessisset; fossam autem circumire [acies] secundo conata esset, ut aperto latere adgrederetur hostem, in ipso transitu fossæ, confixa, & obpressa est: Deiotari vero legiones vix inpetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediaque acie converterunt se ad xxxvi legionem: quæ tamen fortiter vincentium inpetum sustinuit; magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans, in orbem se recepit ad radices montium; quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione pæne tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, xxxvi legio in loca se superiora

contulit, non amplius ccl desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi atque inlustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati conlegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

XLI. Pharnaces, rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique & victor, & crudelissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit; supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea, quæ morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

XLII. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat: namque eo missus ætate cum II legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor proprætor, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac diffensionibus confecta & vastata, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrediretur, & recepit,

& defendit: namque & castella complura locis editis posita, quorum obportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnavit; eaque præda milites donavit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parata: & quum Octavius ex fuga Pharsalici prælii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Jadertinorum, quorum semper in Republicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum & quum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompejum Cæsar victor sequeretur; compluresque adversarios in Illyricum, propter Macedoniae propinquitatem, se, reliquiis ex fuga conlectis, contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem, regionemque, vivo Cn. Pompejo, bellum instauraturam esse credebat.

XLIII. Gabinus, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, sive copiosorem pro-

vinciam existimans, five multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, five virtute & scientia sua confusus, quam sæpe in bellis periclitatus, magnas res & secundas ductu ausuque suo gesserat; neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neque navibus, intercluso mari tempestatibus, cômmeatus subportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non, ut volebat, sed, ut necesse erat, bellum gerebat, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur, crebro incommoda accipiebat; adeoque est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus milibus militum amplius amissis, centurionibus xxxiix, tribunis iv; cum reliquis copiis Salonam se recepit: summaque ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit. Cujus & infelicitas vivi, & subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis, & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatinii versari passa non est.

XLIV. Vatinus, Brundisii quum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, quum crebris

litteris Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur : & M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum obpugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi gravi valetudine adfectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatesque & hiemis & subitæ præparationis : nam quum ipse paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achajam ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere inpetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis justa ad præliandum, rostra inposuit. His adjunctis navibus longis, & numero classis aucto, militibus veteranis inpositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relictæ erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur : nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc obpugnan-

tem Epidaurum terra marique, ubi nostrum erat præsidium, adventu suo discedere ab obpugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit.

XLV. Octavius, quum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confusus sua classe, substitit ad insulam Tauridem: qua regione Vatinus insequens navigabat, non quod Octavium ibi restitisse sciret; sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus, animum advertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antemnas jubet, & milites armari; & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves subsequerentur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente obpressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies: ordine disposita magis Octaviana; paratior militum animis Vatiniana.

XLVI. Vatinus, quum animum adverteret, neque navium se magnitudine, neque numero parem esse, fortuitæ dimicationis fortunæ rem committere noluit. Itaque primus sua quinqueremi in qua-

drirremem ipsius Octavii inpetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maxime: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari prælium factum est: quantoque conjunctis magis navibus configendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; & dimicatione æquata, longe superiores virtute rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus, tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum prælium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit: sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat.

XLVII. At Vatinus, re bene gesta, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum procefferat. Capit ex eo

prælio penterem 1, triremes 11, dicrotas 11X; compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi die, dum suas, captivasque naves reficeret, consumto, post diem 111 contendit in insulam Iffam; quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum regionum earum oppidum, conjunctissimumque Octavio: quo ut pervenit, oppidani subplices se Vatinio dederunt; comperitque, ipsum Octavium, parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissime gesta, provincia recepta, & Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu & classe, recepit.

XLVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompejum obsidebat, & Palæpharfali rem feliciter gerebat, Alexandriaeque quum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Q. Cassius Longinus, in Hispania Pro-præto provinciae ulterioris obtinendae causa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia sua, quum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis, & testimoniis eorum, qui difficulter odia

diffimulabant, animum advertere poterat; & compensare obfensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque, quum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminium, expugnasset, quo Medobregenses confugerant; ibique Imperator esset adpellatus, HS centenis milites donavit. Multa præterea & magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem; paullatim tamen & occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

XLIX. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere; &, ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebantur; pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum causæ tenues conjiciebantur: neque ullum genus quæstus, aut magni & evidentis, aut minimi & fordidi, prætermittebatur, quo domus & tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur,

aut in reos referretur. Ita magna etiam sollicitudo periculorum ad jaçturas, & detrimenta rei familiaris adjungebatur.

L. Quibus de cauffis accidit, ut, quum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quaestor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus: qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cujus nomine peccabant: sibi que, quod rapuerant, acceptum referebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio adsignabant. v legionem novam conscribit. Augetur odium & ex ipso dilectu, & sumtu additæ legionis. Complentur equitum III milia, maximisque ornantur inpensis: nec provinciæ datur ulla requies.

LI. Interim litteras accepit a Cæfare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret: quod magna Cn. Pompejo Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones arcessendas, auxiliaque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque c præpararentur, pecuniæque describe-

rentur, atque imperarentur, ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione : non enim labor aut vigilantia cupienti præsertim aliquid Cassio deerat.

LII. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet : polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, HS centenos se daturum ; v fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit : eo-que ipso die, tempore postmeridiano, quum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei transdit : deinde post Racilium (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se insinuasset, sinistra conripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a conjuratis inpetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio transjicit licitorem. Hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vastus, & L. Mergilio, simili confidentia Flaccum, municipem suum, adjuvant : erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus fauciat plagis.

LIII. Concurritur ad Cassium defendendum : semper enim berones, compluresque evocatos cum

telis secum habere confueverat; a quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequerentur: quo in numero fuit Calpurnius Salvanus, & Manilius Tuscus. Minutius inter saxa, quæ jacebant in itinere, fugiens obprimitur, & relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racialius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra; militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur: tollitur a multitudine in tribunal: prætor adpellatur. Nemo enim aut in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat II legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii: nam legiones xxx & XXI, paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar adtribuerat Longino: v legio nuper ibi erat confecta.

LIV. Interim nunciatur Laterensi, vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit se celeriter, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, xxx legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori suo: facit hoc idem XXI. Subsequitur has v. Quum II legiones reliquæ essent in castris, secundani veriti, ne soli relinquerentur, atque ex

eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permanfit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: legionem v in castra remittit, cohortibus xxx retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annum Scapulam, maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, sibi que tam familiarem, quam Laterensem & Racilium, in eadem fuisse conjuratione: nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis transfudit excruciantum: item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget, vere, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures; quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt: nam palam HS x cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio L. Qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque vulnerum pecuniæ remissus, crudelitatem cum avaritia certasse significabat.

LVI. Aliquot post diebus litteras a Cæsare missas accipit; quibus cognoscit, Pompejum in acie victum amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mixtam dolore voluptatem capiebat. Victoriæ

nuncius lætitiã exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, arcessit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas jubet referri: quibus parum videbatur inposuisse oneris, amplio rem pecuniam imperat. Æque autem Romanorum dilectum instituit; quos ex omnibus conventibus coloniisq; conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Trajectum: ipse, classẽ, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit; ibique moratur: propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit.

LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione vernacula fuerat, nunciat famã, legionem xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad ii legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v

cohortibus undevicesimanorum egreditur : mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, quum legio xxx, & xxi, & cohortes iv ex v legione, totusque convenisset equitatus, audit iv cohortes, a vernaculis obpressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse, & T. Thorium Italicensem, ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus adfertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse ; Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus : ii cohortes legionis v, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra, & postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos : quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

LVIII. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit : ac, ne diffensionis initium natum seditiosa militum suæque natura videretur ; simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine

majoribus viribus uti videbatur, æque potentem obponeret dignitatem; Cneo Pompejo se provinciam recuperare velle, palam dictitabat: & forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeji: cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed, id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeji nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit: neque tantum virorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare.

LIX. Tantæ multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus, quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeji nomine & memoria, tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompejanis, Longinum esse in odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeji ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætoremque adpellarunt; & conventum sibi adjunxerunt; castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV milia passuum a Corduba,

citra flumen Bætım, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciæque Cæsaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

LX. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur: priusque configendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum configere miserrimum putaret, quod & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esse, legiones Bætım transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro suis castris aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, adgressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficulta-

eiſque haberet, cognitum eſſet, Marcellus caſtra Bætım transfert: crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen conſigitur, propter locorum difficultates.

LXI. Erat copiis pedeftribus multo firmior Marcellus: habebat enim veteranas, multiſque præliis expertas legiones. Caſſius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. Itaque quum caſtra caſtris conlata eſſent, & Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aqua Caſſianos poſſet; Longinus veritus, ne genere quodam obſidionis clauderetur in regionibus alienis, ſibiſque infeſtis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur, celerique itinere Uliam contendit; quod ſibi fidele eſſe oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus caſtra, ut & loci natura (namque Ulia in edito monte poſita eſt) & ipſa munitione urbis, undique ab obpugnatione tutus eſſet. Hunc Marcellus infequitur, & quam proxime poteſt Uliam, caſtra caſtris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, neceſſitate eſt adductus; ut neque conſigeret, cujus ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non poterat; neque vagari Caſſium latius pateretur, ne plures civitates ea paterentur, quæ paſſi erant Cordubenſes. Caſtellis idoneis locis conlocatis, operibuſque in circuitu oppidi continuatis, Uliam, Caſſi-

umque munitionibus clausit : quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit : quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur ; magno autem impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumentum.

LXII. Paucis diebus Cassii litteris acceptis, rex Bogud cum copiis venit ; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxilias Hispanorum : namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii studebant ; plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter : crebroque id accidit, fortuna sæpe ad utrumque victoriam transferente ; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Uliam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert : Cassius contra suis se tenet præfidiis, sive eo, quod plus sibi juris deberi, quam Marcello existimabat, sive eo, quod, ne præoccupatus animus Lepidi

effet obsequio adversarii, verebatur. Ponit ad Uliam castra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicat: ad exeundum Cassium invitat; fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitio-nes disjicerentur, sibi que liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiaeque munitio-num essent deductae, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, ne-que opinantibus omnibus, (si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de hujus conscientia dubitaba-tur) inpetum fecerunt, compluresque ibi milites obprefferunt. Quod nisi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, proelium esset diremtum, major calamitas esset accepta.

LXIV. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam, Cassius cum suis proficiscitur Carmonam. Sub idem tem-pus Trebonius proconsul ad provinciam obtinen-dam venit: de cujus adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus cele-

riter conreptis, Malacam contendit; ibique ad-
 verso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse
 prædicabat, ne se Lepido, & Trebonio, & Mar-
 cello committeret; ut amici ejus dictitabant, ne
 per eam provinciam minore cum dignitate iter
 faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut
 cæteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis
 rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret.
 Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum
 in Iberum flumen noctis vitandæ causa se contu-
 lisset, inde paullo vehementiore tempestate nihilo
 periculosius se navigaturum credens, profectus,
 adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in
 ipsis faucibus, quum neque flectere navim propter
 vim fluminis, neque directam tantis fluctibus te-
 nere possset, demersa navi periit.

LXV. Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto ve-
 nisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum,
 cognosceret, litterisque urbanis animadverteret,
 multa Romæ male & inutiliter administrari, neque
 ullam partem Reipublicæ satis commode geri;
 quod & contentionibus Tribunitiis perniciosæ se-
 ditiones orirentur; & ambitione, atque indulgen-
 tia Tribunorum militum, & qui legionibus præ-
 erant, multa contra morem consuetudinemque
 militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ seve-
 ritatisque essent; eaque omnia flagitare adventum

suum videret; tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi inpendere. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, quum secundo prælio vehementer esset inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia benemeritis & viritim, & publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit. Reges, tyrannos, dynastas provinciæ, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus inpositis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit & sibi, & populo Romano amicissimos.

LXVI. Paucis diebus in ea provincia consumtis, Sex. Cæsarem amicum & necessarium suum legionibus Syriæque præficit, ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam: cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum: quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciæ & finiti-

marum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus deæ, majestate, imperio, potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo, Lycomedi Bithynio, adjudicavit, qui regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum, mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathen, quum bene meritus uterque eorum de Republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut heres regni terret, Ariobarzani adtribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset: ipse iter inceptum simili velocitate conficere cœpit.

LXVII. Quum propius Pontum, finesque Gallogræciæ accessisset, Dejotarus, tetrarches Gallogræciæ tunc quidem pæne totius, (quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchæ contendebant,) sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu adpellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu subplex ad Cæsarem venit,

oratum, “ ut sibi ignosceret, quod in ea parte po-
“ situs terrarum, quæ nulla præsidia Cæsar ha-
“ buisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeji
“ castris fuisset : neque enim se debuisse judicem
“ esse controversiarum populi Romani, sed parere
“ præsentibus imperiis.”

LXVIII. Contra quem Cæsar, “ quum plurima
“ sua commemorasset officia, quæ consul ei de-
“ cretis publicis tribuisset ; quumque defensio-
“ nem ejus nullam posse excusationem ejus inpru-
“ dentia recipere, coarguisset, quod homo tantæ
“ prudentia ac diligentia scire potuisset, quis ur-
“ bem Italiamque teneret ; ubi Senatus populuf-
“ que Romanus, ubi Respublica esset ; quis de-
“ inde post L. Lentulum, C. Marcellum, consul
“ esset ; tamen se concedere id factum superiori-
“ bus suis beneficiis, veteri hospitio, atque ami-
“ citia, dignitati, ætati que hominis, precibus eo-
“ rum, qui frequentes concurrissent hospites at-
“ que amici Dejotari ad deprecandum : de con-
“ troversis tetrarcharum postea se cogniturum esse
“ dixit : regium vestitum ei restituit.” Legionem
autem, quam ex genere civium suorum Dejotarus
armatura disciplinaque nostra constitutam habebat,
equitatumque omnem ad bellum gerendum addu-
cere jussit.

LXIX. Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coëgisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant; (excepta enim legione VI, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus mille hominum in ea esset; reliquæ erant III legiones, una Dejotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati a Pharnace missi Cæsarem adeunt: atque in primis deprecantur, “ ne ejus adventus hostilis
 “ esset: facturum enim omnia Pharnacen, quæ
 “ imperata essent.” Maximeque commemorabant, “ nulla Pharnacen auxilia contra Cæsarem
 “ Pompejo dare voluisse; quum Dejotarus, qui
 “ dedisset, tamen ei satisfecisset.”

LXX. Cæsar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset: monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, “ ne aut Dejotarum sibi objicerent, aut nimis eo
 “ gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompejo
 “ non misissent: nam se neque libentius facere
 “ quidquam, quam subplicibus ignoscere; neque
 “ provinciarum publicas injurias condonare iis
 “ posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum,

“ quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent : itaque se magnas & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci : nam neque interfectis amissam vitam, neque exfectis virilitatem restituere posse ; quod quidem subplicium gravius morte cives Romani subissent : Ponto vero decederet confestim ; familiasque publicanorum remitteret ; ceteraque restitueret fociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis Imperatores ab amicis accipere consueissent :” miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit.

LXXI. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus, quum festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad Urbem Cæsarem revocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueve-

rat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum confereret.

LXXII. Zela est oppidum in Ponto, posito ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, veluti manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique, intercisi vallibus, colles: quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus pæne conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius milibus passuum III abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum relictis operibus, copiis suis omnibus occupavit.

LXXIII. Cæsar, quum ab hoste milia passuum v castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter conlato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prælium adversus Triarium fecerat.

Huc omnem comportatum aggerem e castris fertitia agerent, jussit; ne quis ab opere miles discederet; quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum.

LXXIV. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit; quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari credebatur instrui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiducia, ne munitione magis, quam manu defendere locum Pharnaces videretur: itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, quum more operis quotidiani magnam illam fervorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; sive etiam fiducia veterani exercitus sui, quem (" cum legione ") XXI in acie conflixisset, & vicisset legati ejus gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit: cujus aliquamdiu

Cæsar inridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coartationem, quem in locum nemo fanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo prærupta in prælium descenderat valle, ascendere adversus arduum collem instructis copiis cœpit.

LXXV. Cæsar incredibili ejus vel temeritate, vel fiducia commotus, neque opinans inparatusque obpressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones obponit, aciemque instruit: cujus rei subita trepidatio magnum terrorem adtulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatae regiae quadrigae permixtos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum obprimuntur. Insequitur has acies hostium; & clamore sublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli interfuerint, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.

LXXVI. Magno atque acri prælio comminus facto, dextro cornu, quo veterana legio VI erat conlocata, initium victoriæ natum est. Ab ea parte quum in proclive detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediaque acie, totæ profligantur copiae regis; quæ quam facile subierant iniquum

locum, tam celeriter gradu pulsæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina obpressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri, victoria elati, subire iniquum locum, munitionesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine suorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum obpugnatio facultatem adtulisset liberius profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset.

LXXVII. Tali victoria, toties victor, Cæsar incredibili est lætitia adfectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat; quodque subiti periculi recordatio est lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: II legiones cum Cœlio Viniciano in Ponto relinquit.

LXXVIII. Ita per Gallogræciam Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum provinci-

arum de controversiis cognoscit, & statuit : jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum (nam Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum secum absportaverat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bospori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat ; provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eisdem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis & cognationis adjudicavit, occupatam & possessam paucis ante annis a Dejotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A R G U M E N T U M

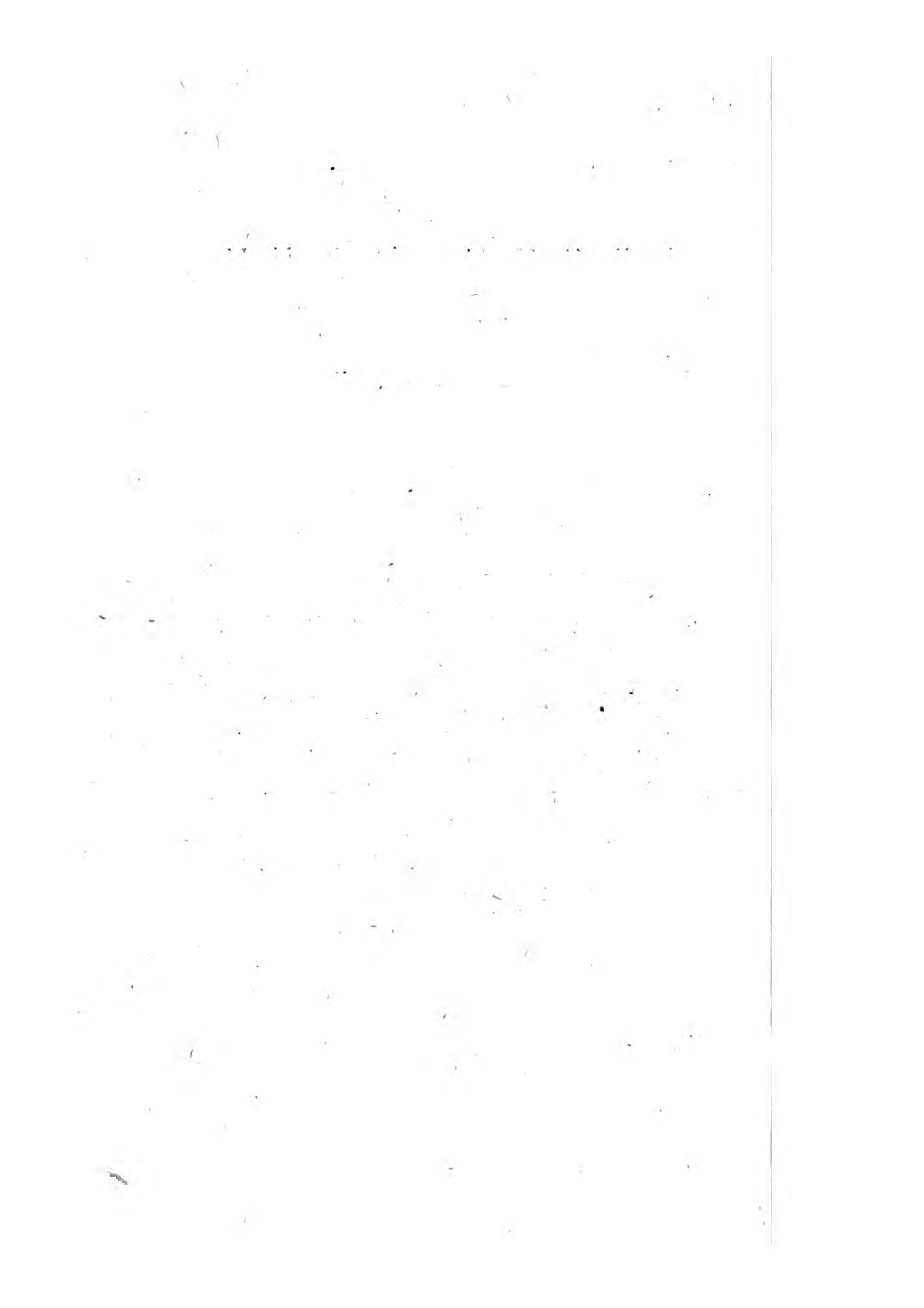
L I B R I

D E

B E L L O A F R I C A N O .

CÆSAR in Africam proficiscitur: VII. Leptique oppido occupato, auxilia eo convocat; XII. & ibidem cum Labieno aliquoties conficitur. XXV. Rex Juba, auxilio Scipioni profectus, ad tuendum contra Bogudem regnum revocatur. XXVI. Bellum exinde varia fortuna diu ductum. Oppida capta: velitatum sæpius: naves interceptæ: plus tamen Cæsari faventibus fatis. LXXXI. Tandem justo prælio res Scipionis profligatæ; LXXXVIII. insequutæque M. Catonis, XCIV. Juba, Petreji, XCVI. ipsius Scipionis, ac plurium inlustrium virorum cædes.

T

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

D E

BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

I. **C**ÆSAR, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, a. d. xiv Kal. Jan. Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non amplius legionem tironum haberet unam, equites vix dc. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, & ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet: nihilo tamen minus in navibus remiges, militesque continere, & nullam prætermittere occasionem profectiois; quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ iv, levis armaturæ

magna vis, Scipionis legiones x, elephantum cxx, classesque esse complures; tamen non deterrebat, animoque & spe confidebat. Interim in dies & naves longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire, in his veterana legio v, equitum ad 11 milia.

II. Legionibus collectis vi, & equitum 11 milibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas inponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ non abest a Lilybæo. Ipse parum commoratus bona paucorum vendit publice: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter inponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. vi Kal. Jan. & reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo, celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur, deinde Neapolim. Complura præterea castella & oppida non longe a mari relinquit.

III. Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Confidius; & a Clupeis secundum oram maritimam cum

equitatu Adrumeti, Cn. Piso cum Mauris circiter III milibus adparuit; ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. Cujus numerus in præsentia fuit peditum III milia, equitum CL: castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam confedit; cohibetque omnes a præda. Oppidani interim muros armatis complent; ante portam frequentes confidunt ad se defendendum: quorum numerus II legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque adsignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore iis perlectis, locum certum peterent universi. Quod minime Cæsarem fefellerat: namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit a Cæsare, uti sibi daret facultatem cum Confidio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sanitatem. Itaque data facultate litteras conscribit, & eas captivo dat perferendas in oppidum ad Confidium. Quo

simul atque captivus pervenisset, litterasque, ut erat mandatum, Confidio porrigere cœpisset, prius quam acciperet ille, “ Unde,” inquit, “ istas ?” Tum captivus, “ Imperatore a Cæsare.” Tunc Confidius, “ Unus est,” inquit, “ Scipio Imperator hoc tempore populi Romani,” deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet : litterasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam, una nocte & die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum a Confidio datur ; neque ei reliquæ copiæ succurrebant ; neque equitatu abundabat ; & ad oppidum obpugnandum non satis copiarum habebat, & eas tiro-num ; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat ; & oppidi egregia munitio, & difficilis ad obpugnandum erat accessus ; & nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis subpetias venire ; non est visa ratio ad obpugnandum oppidum commorandi : ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI. Itaque castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo : atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum : castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, oc-

cupant : & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt ; & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus xxx Galli, Maurorum equitum 11 milia loco pellerent, urguerentque in oppidum. Postquam repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit : quod quum sæpius facerent ; & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur ; cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine conlocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Kal. Jan.

VII. Inde movit, & pervenit ad oppidum Lep-
tin, liberam civitatem, & immunem. Legati ex oppido veniunt obviam, libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi, & custodiis inpositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuiquam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit

castra. Eodem naves onerariæ, & longæ nonnullæ casu advenerunt: reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæfarianis, adorti multos jaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subito exsistunt, non ut in campo comminus depugnent.

VIII. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum arcesendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerassent, & simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, ita unicuique præcipiebat; uti, fieri

posset, nec ne, locum excusatio nullum haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari, (regium enim equitatum Scipio ex Provincia Africa alebat) tanta homines esse dementia, ut malint regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes!

IX. Cæsar a. d. III Non. Jan. castra movet: Leptique VI cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspina cum reliquis copiis convertit. Ibiq; farcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisque imperat, ut plaustra, jumenta que omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspina redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ut maritima oppida post se ne vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classim receptacula muniret.

X. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quam plurima: ipse cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido milia passuum II, ibique classem sub vesperum cum

ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis, & requirentibus Imperatoris consilium, magno metu ac tristimonia sollicitabantur: parva enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animum advertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic adquiescebant homines, & in ejus scientia & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

XI. Cæsar, una nocte in navibus consumpta, jam cælo albente, quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore, eodem conferebatur. Hac re cognita Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos advenientes milites expectare. Itaque, sine mora navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspina redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suæ naves in classem

adversariorum inciderent : neque eam rem eos voluisse scire, qui in præfidiis relictæ sui milites fuissent ; uti nihil propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent.

XII. Interim quum jam Cæsar progressus esset a castris circiter milia passuum III, per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe ab sese visas. Et hercule cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum parvus numerus, ex castris arcessi, atque ordinatim signa se leniter consequi : ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari, & ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit xxx cohortium cum equitibus CD, & sagittariis CL.

XIII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam : & inter eos levis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant : & ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur : & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagit-

tarios ante aciem constituit : equites dextro sinistroque cornu obponit : & ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur : existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum.

XIV. Quum utrimque expectatio fieret ; neque Cæsar se moveret ; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret : subito adversariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promovere, collesque complecti, & Cæsar's equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hic quum Cæsariani in eos inpetum fecissent ; illorum equites refugiebant : pedites interim resistebant, dum equites, rursus cursu renovato, peditibus suis succurrerent.

XV. Cæsar, novo genere pugnæ oblato, quum animum adverteret, ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius ab signis persequuntur, latere nudato, a proximis jaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordi-

nes, ne quis miles ab signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confusus Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

XVI. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari: nonnumquam legionarios Cæsaris ita adpellare: “ Quid tu,” inquit, “ miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum mehercule vos periculum inpulit. Misereor vestri.” Tum miles, “ Non sum,” inquit, “ tiro, Labiene, sed de legione x veteranus.” Tum Labienus, “ Non agnosco” inquit, “ signa Decumanorum.” Tum miles, “ Jam me, qui sim, intelliges.” Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum, viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori adfixit: & ait: “ Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse.” Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tironum: circumspicere enim

Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

XVII. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, & alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit; & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu, telis coniectis, in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, ac procul hostibus repulsis, convulneratisque, ad sua præsidia sese, sicut erat instructus, recipere cœpit.

XVIII. Interim M. Petrejus & Cn. Piso cum equitibus Numidis mc electis, peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere, recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis, legionarios, conversis equitibus, se recipientes, novissimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus in castra se reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, & medio campo redintegrari prælium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec comminus ad manus rediretur; Cæsarisque equites jumenta ex nausea recenti, fiti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad infe-

quendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; dieique pars exigua jam reliqua esset; cohortibus equitibusque circumdatis, cohortatus imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque, signo dato, quum jam hostes languide tela negligerterque mitterent, subito inmittit cohortes, turmaeque suorum, atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsus, post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita uti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua praefidia contulerunt.

XIX. Interim, ea re gesta, & praelio diremto, ex adversariis perfugae plures ex omni genere hominum, & praeterea intercepti hostium complures equites, peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu venisse, uti novo atque inusitato genere praelii tirones, legionarii que pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi obprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione; tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa victoria defatigati vincerentur, atque a suis superarentur: quippe qui in illorum sibi confideret multitudine; primum, quod

audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire : deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles sibi jam effecisset ; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levisque armaturæ. Præterea ex fuga prælioque Pompejano Labienus, quos secum a Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hybridis libertinis servisque conscripserat ; armaverat, equoque uti frenato condocuerat. Præterea regia auxilia, elephantes cxx, equitatusque innumerabilis : deinde legiones conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius xii milibus. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque mdc, Numidarum sine frenis iix milibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus mc, peditum ac levis armaturæ quater tanto, sagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus ; his copiis pridie Non. Jan. post diem iii, quam Africam adtigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad Solis occasum est decertatum. In eo prælio Petrejus graviter ictus ex acie recessit.

XX. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, & a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque

commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent; tela, tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, epibatarumque, armare, & in castra evocare; uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur; sagittariisque ex omnibus navibus, Ityreis, Syriis, & cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias: (audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo proelium factum erat, adpropinquare, copias suas cum Labieno & Petrejo conjungere; cujus copiarum, legionum *IIIX*, & equitum *III* milium, esse nunciabantur.) officinas ferrarias instruere, sagittas, telaque uti fierent complura, curare, glandes fundere, fudes comparare; litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertibat, frumento se in Africa, nisi inportatio, uti non posse: priore enim anno, propter adversariorum dilectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida & bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter ea pauca, quæ ipsi suis

præfidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra sua præfidia coëgiffe commigrare, agros desertos ac vastatos esse.

XXI. Hac necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo, & blande adpellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præfidia congefferat; & eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & ad ternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus faucios suos, quorum maximus numerus fuit, jubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incendebant, atque expugnabant. Hac re nunciata, Cæsar classes circum insulas, portusque disposuit: quo tutius commeatus subportari posset.

XXII. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompejum filium multis verbis, adfidueque objurgare non desistebat. “Tuus,” inquit, “pater, istuc ætatis quum esset, & animadvertisset
“ Rempublicam ab audacibus sceleratisque civi-
“ bus obpressam, bonosque aut interfectos, aut
“ exfilio multatos patria civitateque carere; gloria
“ & animi magnitudine elatus, privatus, atque
“ adolescentulus, paterni exercitus reliquiis con-

“ lectis, pæne obpressam funditus & deletam Ita-
 “ liam, urbemque Romanam, in libertatem vin-
 “ dicavit : Idemque Siciliam, Africam, Numidi-
 “ am, Mauritaniam mirabili celeritate armis rece-
 “ pit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ
 “ est per gentes clarissima notissimaque, concilia-
 “ vit, adolescentulusque atque eques Romanus
 “ triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus
 “ patris gestis, neque tam excellenti majorum
 “ dignitate parta, neque tantis clientelis, nomi-
 “ nisque claritate præditus, in Rempublicam est
 “ ingressus. Tu contra & patris nobilitate, &
 “ dignitate, & per te ipse satis animi magnitu-
 “ dine diligentiaque præditus, nonne eniteris, &
 “ proficisceris ad paternas clientelas, auxilium
 “ tibi, Reique publicæ, atque optimo cuique effla-
 “ gitatum ?”

XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus
 adolescentulus cum naviculis cujusquemodi gene-
 ris xxx, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica
 est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est in-
 gressus : expeditoque exercitu, numero servorum,
 liberorum, 11 milium, cujus partem inermem,
 partem armatam habuerat, ad oppidum Ascuro
 accedere cœpit : in quo oppido præsidium fuit
 regium. Pompejo adveniente, oppidani usque eo
 passi propius accedere, donec ad ipsas portas ac-

murum adpropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompejanos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta Cn. Pompejus filius naves inde avertit, neque postea litus adtigit, classemque ad insulas Baleares versus convertit.

XXIV. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit : deinde paucos dies ibi commoratus, noctu itinere facto, cum Petreji & Labieni copiis se conjungit ; atque unis castris factis, III milia passuum longe confidunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere ; ita omnes adversarios intra munitiones continere. Qua re Cæsariani gravi annona sunt conflictati ; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus subportatus erat ; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant ; neque amplius milia passuum VI terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra marique bella confecerant, & periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga e litore collecta,

& aqua dulci eluta, & ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

XXV. Dum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum, dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. Itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Silius interim, & rex Bochus, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propius ejus regnum copias suas admove: Cirtamque, oppidum ejus regni opulentissimum, adorti paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Gætulorum: Quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum transferrent, conditionemque repudiassent, postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi, agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longe ab Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recipere; atque auxilia etiam ab Scipione abduxit, sibi suisque rebus timens; elephantisque xxx relictis, suis finibus oppidisque subpetias profectus est.

XXVI. Cæsar interim, quum de suo adventu dubitatio in provincia esset, neque quisquam crederet, ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsar̄is devenire, & de adversariorum ejus crudelitate acerbitateque commemorare cœperunt: quorum lacrimis, querelisque Cæsar commotus, quum antea constitisset in stativis castris, æstate inita, cunctis copiis auxiliisque actis, bellum cum adversariis suis gerere instituit, litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per cata scopum missis, “ ut sine mora, aut ulla excu-
 “ satione hiemis ventorumque, quam celerrime
 “ exercitus sibi transportaretur: Africam provin-
 “ ciam perire, funditusque everti ab suis inimicis:
 “ quod nisi celeriter focis foret subventum, præ-
 “ ter ipsam Africam terram nihil, ne tectum qui-
 “ dem, quo se reciperent, ab illorum scelere in-
 “ fidiisque reliquum futurum.” Atque ipse in tanta erat festinatione & expectatione, ut postero die, quam misisset litteras, nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari, diceret, dies noctesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum: animadverte-

bat enim villas expri, agros vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui deserique, principes civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutum abripi: iis se in miseris, suamque fidem inplorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque jacere in mare non intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hoc modo condocere instituit. II instruxit acies; unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit: post illos autem suam aciem instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, & elephantum perterriti se ad suos convertissent, rursus a sua acie, lapidibus missis, eos converterent adversus hostem; quod ægre tardeque fiebat: rudes enim elephantum, multorum annorum doctrina, usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVIII. Dum hæc ad Ruspina ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius, Prætorius, qui Thapsi oppido maritimo præerat, quum animadvertisset, naves singulas cum exercitu Cæsaribus,

incertas locorum atque castrorum suorum, vagari; occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, militibus complet & sagittariis; & eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas consecrari cœpit. Et, quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titii Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus, centurio legionis ejusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus: idemque pecuniam, & ornamenta triumphii Cæsaris retinenda & custodienda curaverat: & ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transferent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem III sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titius a centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent: idque ab eis facile inpetrasse, atque ita esse interfectos.

XXIX. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus, quotidie minutis proeliis inter se depugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani, Gal-

lique Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se conloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saferna cum cohortibus III, obpugnare, ac vi inrumpere conabatur: quod ab defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, facile & sine periculo defendebatur. Quod ubi sæpius ejus equitatus facere non intermittebat; & quum forte ante portam turma densa adstitisset, scorpione adcuratius missò, atque eorum decurione percussò, & ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt: quo factò postea sunt deterriti oppidum tentare.

XXX. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus ccc instruere aciem, ac majore parte diei consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet; despecta patientia Cæsaris, exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisque turratis xxx ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Cæsaris castris constitit in campo.

XXXI. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gra-

tia vallem petierant, quique ad eam rem operant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatu edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque præsto esset. At hæc non ipse per se coram, quum de vallo prospiculeretur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri volebat: animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam vitam, & ignota peccata. Quibus rebus numquam tanta subpeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam: tum egregiæ munitiones castrorum, & valli fossarumque altitudo, & extra vallum stili cæci, mirabilem in modum confiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant: scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari,

magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem & tirocinium præparaverat; non hostium vi & metu commotus, patientem se timidumque hostium opinioni præbebat: neque idcirco copias, quamquam erant paucae, tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cujuscumque victoria esset futura: turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum, ex fuga conlectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo comœatu occurrisset.

XXXII. Scipio interim paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra, & concione advocata, de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Gætuli diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi, majoresque eorum beneficio C. Marii usi fu-

issent, Cæsaremque ejus adfinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermitunt. Quorum ex numero electis hominibus, illustrioribus Gætulis, & litteris ad suos cives datis, cohortatus, uti, manu facta, se suosque defenderent, & ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

XXXIII. Dum hæc ad Rufpinam fiunt, legati ex Achilla, civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcumque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quæcumque res eis subpeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile a Cæsare inpetratis, præsidioque dato, C. Messium, ædilitia functum potestate, Achillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Confidius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum IIX cohortibus ad Achillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Achillam cum cohortibus pervenit. Confidius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, & animadvertisset, præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se re-

cipit : deinde paucis post diebus, equestribus copiis ab Labieno adductis, rursus Achillitanos, castris positus, obsidere cœpit.

XXXIV. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinam pervenit. Cujus adventu C. Decimius, quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor a Cercinatis receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Alienus interim proconsul e Lilybæo in naves onerarias inponit legiones XIII, & XIV, & equites Gallos DCCC; funditorum sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem : quæ naves, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque ; tandem, suis exhilaratis, annonaque levata, sollicitudinem deponit ; legiones, equitesque ex navibus egressos jubet ex languore nauseaque reficere ; dimissos in castella, munitionesque disponit.

XXXV. Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant comites, mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui ultro consueffet bellum inferre, ac laceffere prælio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis, speculandi gratia, in Cæsaris castra mittunt: qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, “Sæpenumero,” inquit, “Imperator, complures Gætuli, qui sumus clientes C. Marii, & propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV, & VI, ad te volumus, in tuaque præsidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediēbamur. Nunc data facultate, pro speculatoribus missi ab Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra portaque valli factæ essent; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnae cognosceremus, atque ei renunciaremus.” Qui conlaudati a Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero

die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverunt, milites legionarii complures ab Scipione in castra Cæfaris perfugerunt.

XXXVI. Dum hæc ad Ruspina[m] geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, dilectus quotidie libertinorum, Afrorum, fervorum denique, & cujufquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis, in castra submittere, non intermittit. Legati interim ex oppido Tifdræ, in quo tritici modiûm milia ccc comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Cæfarem venire; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præfidium mittat; quo facilius & frumentum, & copiæ suæ conferventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præfidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortatusque ad suos cives jubet proficisci. P. Sities interim cum copiis Numidiæ fines ingressus, castellum, in monte loco munito locatum, in quod Juba belligerendi gratia & frumentum, & res ceteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando, est potitus.

XXXVII. Cæsar, postquam legionibus veteranis 11, equitatu levique armatura copias suas ex secundo com meatu auxerat, naves VI onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum

transportandum proficisci : ipse vi Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores adparitoresque omnes ut sibi præsto essent. Itaque, omnibus insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspina^m versus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus accessit : inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet milia passuum xv : quem jugum ingens a mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci ; in quibus singulæ turres speculæque singulæ per veteres erant conlocatæ : quarum apud ultimam præsidium & statio fuit Scipionis.

XXXVIII. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, ascendit ; atque in unumquemque collem turres castellaque facere cœpit ; atque ea minus semihora effecit ; & postquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium, stationemque Numidarum ; paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus adtribuit ; brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi ac

muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremque copiam in secunda acie minus passus centum a castris suis constituunt.

XXXIX. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Quum jam non amplius passuum centum inter hostium aciem, suasque munitiones esse animadvertisset; intellexissetque ad inpediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones a munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum, ad proximum collem propere adcurrerent, præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio: qui missi celeriter, Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus subpetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius jam abcessisse; equitatus sui alam finistram ad intercludendos hostes inmisit.

XL. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, iv turribus exstructa, quæ Labieni prospectum inpediebat, ne posset animum advertere, ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi a tergo sensit: ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco & post tergum circumventi, fortiterque resistentes, conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animum adverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui ex Curionis prælio capti conservatique parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. Horum corpora mirifica specie amplitudineque, cæsa toto campo, ac prostrata diverse jacebant.

XLI. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præfidiis cohortes eduxit, atque omnes

suas copias in campo instruxit : Scipio, suis male acceptis, occisis convulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar, instructa acie, secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebât, aberant legiones Julianæ ; quum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directâ, elephantisque turritis interpositis armatisque, subpetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem, ad dimicandum paratum ad se certo animo venire ; in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido textit. Dextrum sinistrumque cornu, ubi elephantibus erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XLII. Quum jam prope Solis occasum Cæsar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque magis se defendere, si res coëgisset, quam in campo comminus consistere audere ; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum ; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppi-

do texisse; sibi que difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore obpugnare, & in acie in cornu dextro, ac sinistro, ex iniquiore loco, pugnare, præsertim quum milites a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque, reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XLIII. Interim Confidius, qui Achillam 11X cohortibus stipendiariis Numidis Gætulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prælio adlato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso; vino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, conreptis, Achillam, quam obsidebat, deseruit; atque, itinere per regnum Jubæ factò, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit.

XLIV. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapson, a Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera navis trieris ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, a classe Vari &

M. Octavii est capta; in qua milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus, ad servatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. Qui, postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum ejus constiterunt, “ Non vestra,” inquit, “ sponte vos, certo scio, “ sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu & “ imperio coactos, cives & optimum quemque nefarie confectari: quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defendetis, certum est vobis vitam & pecuniam donare: quapropter, quid sentiat, proloquimini.”

XLV. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIV, “ Pro tuo,” inquit, “ summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te adpello) quod mihi vitam incolumitatemque, belli jure capto, polliceris: “ & forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Cæsarem, Imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriaque amplius xxxvi annis depugnavi, “ adversus armatusque consistam? Neque ego

“ istud facturus sum, & te magnopere, ut de ne-
 “ gotio desistas, adhortor : contra cujus enim co-
 “ pias contendas, si minus antea expertus es, licet
 “ nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam,
 “ quam putas esse firmissimam, & constitue con-
 “ tra me : ego autem ex meis commilitonibus,
 “ quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x
 “ sumam. Tunc ex virtute nostra intelleges, quid
 “ ex tuis copiis sperare debeas.”

XLVI. Postquam hæc centurio præsentis animo
 adversus opinionem ejus est locutus ; ira percitus
 Scipio, atque animi dolore incensus adnuit centu-
 rionibus, quid fieri vellet : atque ante pedes cen-
 turionem interficit, reliquosque veteranos a tironi-
 bus jubet secerni. “ Abducite,” inquit, “ istos
 “ nefario scelere contaminatos, & cæde civium fa-
 “ ginatos.” Sic extra vallum deducti sunt, & cru-
 ciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter le-
 giones dispertiri, & Cominium cum Ticida in con-
 spectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar
 commotus, eos, quos in stationibus cum longis na-
 vibus apud Thapsum custodiæ causa in salo esse
 jufferat, ut suis onerariis longisque navibus præsi-
 dio essent ; ob negligentiam ignominie causa di-
 mittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edic-
 tum proponendum curavit.

XLVII. Per id tempus fere Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu : namque, Virgiliarum ſigno confecto, circiter vigilia ſecunda noctis, nimbus cum faxea grandine ſubito eſt exortus ingens. Ad hoc autem incommodum acceſſerat, quod Cæſar non, more ſuperiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, ſed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hoſtem accedendo, caſtra communiebat ; opereque faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut præter ipſum militem & arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ uſu militi eſſe conſuevit, in naves inponi pateretur : in Africam autem non modo ſibi quidquam non acquiſierant, aut paraverant ; ſed etiam propter annonæ caritatem, ante parata conſumſerant. Quibus rebus adtenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus acquieſcebant : reliqui ex veſtimentis tentoriolis factis, atque arundinibus ſcopiſque contextis, permanebant. Itaque, ſubito imbre grandineque conſecuta gravati pondere, tenebris, aquaque omnes ſubruti diſiectique, nocte intempeſta, ignibus exſtinctis, rebusque, ad victum pertinentibus, omnibus corruptis, per caſtra paſſim vagabantur, ſcutiſque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina ſua ſponte arſerunt.

XLVIII. Rex interim Juba, de equestri proelio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis, ac terrorem Cæsaribus, cum III legionibus, equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis, peditibusque levis armaturæ grandi numero, elephantisque xxx, egressus e regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positus, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe ab Scipione confedit: (Erat in castris Cæsaribus superiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur: postquam vero castra castris contulit, depectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat) quo facto cuivis facile fuit intellectum, Scipioni additum animum fiduciamque, regis adventu: nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus ab suis munitionibus, haud ita diu commoratus se recepit in castra.

XLIX. Cæsar, postquam animadvertit, Scipioni auxilia fere, quæ expectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occupaverunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

L. Erat convallis fatis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis, speluncæ in modum subrutis: quæ erant transgredienda Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem olivetum vetus, crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus, levique armatura confedit: & præterea post montem collesque, equites in occulto conlocaverat; ut quum ipse ex improvviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Cæsar, ejusque exercitus, neque retro regrediundi,

neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius infidiarum quum ad eum locum venisset, abusi, five obliti præceptorum Labieni, five veriti, ne in fossa ab equitibus obprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis : quos Cæsar equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti : deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

LI. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat positus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis, in planitie positum erat, tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admovisset, obpugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab obpugnatione deterreretur ; præterea, quo facilius conloquia fieri possent, & si qui perfugere vel-
lent, id quod antea sæpe acciderat magno cum

eorum periculo, tum facile & sine periculo fieret : voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi complures fieri poterant : auratione enim longa & angusta utebantur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, præliis minutis comminus dimicabant.

LII. Cæsar ab eo opere quum jam sub vespere copiam in castra reduceret ; magno incurfu, cum omni equitatu levisque armatura, Juba, Scipio, Labienus, in legionarios inpetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit : namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit : equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas, cupide insequentes dispersosque inpetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt : quod ni in noctem prælium esset conjectum, pulvisque vento flatus omnium prospectu obsecisset, Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent : equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem

deletus effret. Interim incredibiliter ex legionibus IV & VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsarîs, partim in quas quisque poterat regiones pervenire : itemque equites Curioniani, diffisi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant.

LIII. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, IX & X, ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatæ naves Cæsarîanas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt ; ac diu multumque jactati, tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad Cæsarem perveniunt.

LIV. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus Tribunus militum X legionis navem commeatu, familia sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset ; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis, centurionibusque : “ Maxime vellem,” inquit, “ homines suæ petulantia, nimiaque libertatis, aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patien-

“ tiæque rationem habuissent : sed quoniam ipsi
“ sibi neque modum neque terminum constituunt,
“ quo ceteri dissimiliter se gerant ; egomet ipse
“ documentum more militari constituam. C. Avi-
“ ene, quod in Italia milites populi Romani con-
“ tra rempublicam instigasti ; rapinasque per mu-
“ nicipia fecisti ; quodque mihi rei que publicæ
“ inutilis fuisti ; & pro militibus tuam familiam
“ jumenta que in naves inposuisti ; tuaque opera
“ militibus tempore necessario respublica caret :
“ ob eas res, ignominia causa, ab exercitu meo
“ te removeo : hodieque ex Africa abesse, &
“ quantum potest, proficisci jubeo. Itemque te,
“ A. Fonteï, quod tribunus militum seditiosus,
“ malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T.
“ Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum ordines
“ in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti
“ ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque
“ pace boni aut utiles fueritis, & magis in sedi-
“ tione concitandisque militibus adversus vestrum
“ imperatorem, quam pudoris, modestiaque fue-
“ ritis studiosiores ; indignos vos esse arbitror, qui
“ in meo exercitu ordines ducatis ; missosque facio,
“ & quantum potest, abesse ex Africa jubeo.”
Itaque transdidit eos centurionibus ; & singulis
non amplius singulos additos servos, in navi in-
ponendos separatim curavit.

LV. Gætuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque a Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, a rege Juba desciscunt, celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba distentus triplici bello, necessitateque coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

LVI. Cæsar brachiis perfectis, promotisque usque eo, quo telum ex oppido adjici non posset, castra munit: balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum conlocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoque V legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, inlustriores notissimique, conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se conloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat: namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis

circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata.

LVII. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna conloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nihil adtinere eum cum adversariis conloqui. Quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret, “ sed restare, ut “ reliqua, quæ vellet, perageret;” viator præterea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, “ Vetat te rex conloqui.” Quo nuncio perterritus discessit; & dicto audiens fuit regi. Ufu venisse hoc civi Romano, & ei, qui a populo Romano honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle! Atque etiam superbius Jubæ factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvumque Senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus præstantem: nam quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, ut Scipio

ad album sese vestitum transferret, & Jubbæ homini superbissimo inertissimoque obtemperaret.

LVIII. Postero die universas omnium copias de castris omnibus educunt; & supercilium quoddam excelsum nacti non longe a Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiusque profiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumvectus, legionisque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur: ipse enim a suis munitionibus longius, non sine ratione, non procedebat; quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat obpositum: verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum caussa tardavit, quod erat locus quidam perinpeditus ante aciem Scipionis, quem suis inpedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

LIX. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Con-

locabat in fronte suas & Jubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elefantos dextro, sinistroque cornu conlocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis: post autem elefantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum unversum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi: præterea Numidas, levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei obposuerat, fere interjecto non minus M passuum spatio, & ad collis radices magis adpulerat, longiusque ab adversariorum suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut, quum acies duæ inter se concucurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus ex improvviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi.

LX. Cæsaris autem acies hoc modo fuit conlocata; ut ab sinistro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VIII: in dextro cornu XXX, XXIIX: XIII, XIV, XXIX, XXVI, in media acie: ipsum autem

dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium conlocaverat. Præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in finistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita conlocaverat, uti finistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur: finistrum autem, equitatus hostium multitudini uti resistere posset, laborabat; eodemque suum omnem equitatum contulerat: &, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem v præmiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus conlocaverat.

LXI. Sic utrorumque exercitus instructi non plus passuum ccc interjecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderat numquam, quin dimicaretur, a mane, usque ad horam x diei, perstiterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset; subito universus equitatus ulterior Numidarum Gætulorumque sine frenis ad dextram partem se movere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit: frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinare; quum subito pars equitatus Cæsaris cum levi armatura contra Gætulos injussu

ac temere longius progressi, paludemque transgressi multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt: levi que armatura deserti, ac pulsi, convulneratique, uno equite amisso, multis equis faucis, levis armaturæ **xxvii** occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio factò, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit; namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere prædatores equites Numidas Gætulosque ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallumque & fossam per medium campum ducere, adversariorumque excursionibus iter obficere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, &, ne jugo a Cæsare excluderetur, adproperare. Ita duces utriusque & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant.

LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratia subduxerat, cognito legionis **vii** & **ix** ex Sicilia adventu, celeriter deducit; illamque Gætulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia ab Utica progressus, Adrumentum cum **lv** navibus pervenit. Cujus adventus

infcius Cæfar L. Cifpium cum claſſe xxvii navium ad Thapſum verſus in ſtationem, præſidii gratia commeatus fui, mittit : itemque Q. Aquilam cum xiii navibus longis Adrumetum eadem de cauſa præmittit. Cifpius, quo erat miſſus, celeriter pervenit. Aquila tempeſtate jaçtatus promontorium ſuperare non potuit, atque angulum quemdam tutum a tempeſtate naçtus cum claſſe ſe longius a proſpectu removit. Reliqua claſſis in ſalo ad Leptim, egreſſis remigibus, paſſimque in litore vagantibus, partim in oppido victus ſui mercandi gratia progreſſis, vacua a defenſoribus ſtabat. Quibus rebus, Varus, ex perfuga cognitis, occaſionem naçtus, vigilia ſecunda Adrumeto ex cothone egreſſus, cum primo mane Leptim univerſa claſſe veçtus, naves onerarias, quæ longius a portu in ſalo ſtabant, incendit, & penteres duas, vacuas ab defenſoribus, nullo repugnante, cepit.

LXIII. Cæſar interim celeriter per nuncios in caſtris, quum opera circumiret, certior factus, quæ aberant a portu milia paſſuum vi, equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim : ibique hortatus, omnes ut ſe naves conſequerentur, primum ipſe navigiolum parvulum conſcendit : in curſu Aquilam multitudine navigiorum perterritum, atque trepidantem naçtus, hoſtium claſſem ſequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæſaris au-

daciaque motus, cum universa classe, converfis navibus, Adrumetum versus fugere contendit: quem Cæsar in milibus passuum IV consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus cxxx in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit: reliquæ naves hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit, atque in falo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

LXIV. In ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, & postea se ad Pompejum contulerat; inde ex proelio effugerat, in Africamque ad Varum venerat; quem ob perjurium perfidiamque Cæsar iussit necari: P. Vestrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quod ipse suam causam Cæsari probaverat, se a Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse ser-

vatum, postea facultatem sibi nullam datam transfundi, ignovit.

LXV. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones *ii* cum equitatu mittit ab castris suis milia passuum *x*; atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus a suis castris milia passuum *vii*, per jugum & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ipse quotidie existimans, Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis confedit.

LXVI. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat, porta Decumana legiones se *ix* veteranas cum parte equitatus sequi: atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter *d*; reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugien-

tibus suis subpetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes subfixit.

LXVII. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conduit; atque præsidio Lepti, Ruspinae, Achillæ relicto, Cispio, Aquilæque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, iv noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte conlocatis, ex eo loco proficiscitur, & pervenit ad oppidum Agar, quod a Gætulis sæpe antea obpugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris milia passuum vi longe, trinis castris dispartitis copiis, confedit.

LXVIII. Oppidum erat Zeta, quod aberat ab Scipione milia passuum x, ad ejus regionem &

partem castrorum conlocatum, a Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum *xlix*. Huc Scipio legiones *ii*, frumentandi gratia, misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca conlocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse *iv* vigilia egressus, præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & oppidum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, quum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere subpetias; quæ res ejus inpetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, & camelis *xxii* regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

LXIX. Quum jam non longe a castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se obferunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi obpositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri;

primo inpetu legionum equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset, hostes pulsos deterritosque finem laceffendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios inpetum faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnant, & una pariterque cum equitibus accurrere & refugere consueverant. Quum hoc sæpius facerent, & Julianos proficiscentes insequerentur, & refugerent, stantes propius non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur; eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit, nihil aliud eos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil effet; ut exercitus ejus jejunus, qui a quarta vigilia usque ad horam x diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent.

LXX. Quum jam ad Solis occasum effet, & non totos c passus in horam iv effet progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum

copiæ dextra sinistraque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua. Cæsar's copias, pars agmen extremum insequi: Cæsar's autem non amplius tres aut quatuor milites veterani, si se convertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius duùm milium numero ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se conligebant, atque in spatio consequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, faucibus x factis, reduxit. Labienus, circiter ccc amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsar's conlocaverat, reducit in castra.

LXXI. Cæsar contra ejusmodi hostium generâ copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores, condocere: quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obversi adversariis, & in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent; comminarenturque inpetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit: mirifice

enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat : quia & equites deterrebat proelium inire, propter equorum interitum ; quod eos jaculis interficiebant, & legionarium militem defatigabant propter velocitatem ; gravis enim armaturæ miles, simul atque ab his infectatus constiterat, in eosque inpetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant.

LXXII. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur : quia, quodcumque proelium quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatu, levique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causâ, quod elephantorum magnitudo, multitudoque, militum animos deturbabat in terrore ; cui uni rei tamen invenerat remedium : namque elephantos ex Italia transportari iusserat, quo & miles noster speciemque & virtutem bestię cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facile adigi posset ; ornatusque ac loricatus quum esset elephante, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur : præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem,

speciem, consuetudine captarum non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam & milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant: equitesque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

LXXIII. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excefferat: nec mirum; copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos minimeque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt: tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per causam frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem III, productas accuratius suas copias sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam abhorrere eos videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

LXXIV. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt. Petunt & obsecrant, “ ut sibi præsidium mittat : se res complures, “ quæ utiles bello sint, administraturos.” Per idem tempus, Deorum voluntate studioque erga Cæsarem, transfuga suos cives facit certiores : “ Jubam regem celeriter cum copiis suis, ante- “ quam Cæsaris præsidium eo perveniret, ad “ oppidum adcurrisse, atque, adveniente mul- “ titudine circumdata, eo potitum ; omnibusque “ ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse “ oppidum diripiendum delendumque militibus.”

LXXV. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. **xii** Kal. Apr. postero die productis universis copiis, progressus a suis castris milia passuum **v**, a Scipionis circiter duûm milium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios a se ad dimicandum invitatos superfedere pugnae animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet, atque iter ad oppidum Sarfuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere cœpit : atque ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces portabant, interceptis farcinis, addito ani-

mo, propius audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat : namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse iusserat ; itaque eos in equitatum Labieni inmissos turmis suorum subpetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere ; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt : Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul subsequi non desistit.

LXXVI. Postquam Cæsar ad oppidum Sarfurarum venit ; inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi præerat, atque a multitudine circumvento interfectoque, oppido potitur ; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdrum pervenit, in quo Confidius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab obpugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter milia passuum IV ad aquam facit castra, atque inde IV die egressus, redit rur-

fus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

LXXVII. Thabenenses interim, qui sub ditione & potestate Jubæ esse consueverant, in extrema ejus regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent: petunt orantque, ut suis fortunis populus Romanus, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, Marcium Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, comæatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad milia IV, equites CD, funditores sagittarii que mille uno comæatu Cæsari occurrerunt. Itaque cum his copiis, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, IIX milibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero IV milibus passuum longe constitit in campo.

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CD numero habere consueverat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere M passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam

diutius in uno loco Scipio commorabatur ; & tempus diei in otio confumebatur ; Cæſar equitum turmas ſuorum jubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere inpreſſionem ; levemque armaturam, ſagittarios funditoresque eodem ſubmittit. Quod ubi cœptum eſt fieri ; & equis concitatis Juliani inpetum feciſſent ; Pacidius ſuos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundi, & nihilo minus fortiffime acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæſar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos conſueverat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie conſtiterat, jubet equitatu ſuccurrere. Labienus interim ſuis equitibus auxilia equeſtria ſubmittere, faucibusque ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites ſubministrare. Poſtquam equites Juliani ad vim hoſtium ad IV milia numero ſuſtinere non poterant, & a levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant ; Cæſar alteram alam mittit, qui ſatagentibus celeriter occurrerent. Quo factò ſui ſublato, univerſi, in hoſtes inpreſſione facta, in fugam adverſarios dederunt, multis occiſis, compluribus vulneratis : inſecuti per III milia paſſuum, uſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Cæſar in horam X commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua

castra recepit, omnibus incolumibus : in quo prælio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratique sunt.

LXXIX. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent ; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animadvertibat, adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despiciere se intellexit : pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar xvi milia nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea obportunaque complura præsidiis occupare ; hostes ne intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgilium amitteret ; confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, milia passuum lxx a Thapso binis castris contendit.

LXXX. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustiæ quædam non amplius mille & quingentos passus intererant ; quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur : quod futurum Cæsarem non fefellerat : namque pridie in

eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die & nocte confecto, cælo albente, non longe a castris præsidioque, quod supra commemoravimus, MC passibus, ad mare versus confedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus III relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad litus adpelli, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex inprovisto hostibus averfis incuterent terrorem; ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur.

LXXXI. Quo postquam Cæsar pervenit, & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu conlocatos, & nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire; ipse acie triplici conlocata, legione X secundaque dextro cornu; III & IX sinistro, obpositis V legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinque cohortibus contra bestias conlocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis,

levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, præliaque superiora commemorans, blandeque adpellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, “ ut veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere.”

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concurrere, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter inmoderateque prodire. Quum idem a pluribus animadverti cœptum esset; subito legati evocatique obsecrare Cæsarem, “ ne dubitaret signum dare: “ victoriam sibi propriam a Diis immortalibus portendi.” Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditateque resistente, sibique, eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, a militibus coactus, canere cœpit. Quo facto ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent.

LXXXIII. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo “ Felicitatis ” dato, equo admisso, in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittarii que concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto bestię stridore fundarum lapidumque deterritæ sese convertere, & suos post se frequentes stipatosque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: & paucis, acriter repugnantibus, interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXXIV. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis: nam quum in sinistro cornu elephantus, vulnere ictus & dolore concitatus, in lixam inermem inpetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestię offerret: quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum con-

stanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

LXXXV. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt; & five ut suis subsidio occurrerent; five ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant: qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram adtingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare conligendi: qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent: qui postquam animadverterunt, neminem ibi esse præsidio, protinus, armis abjectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt; atque armis demissis salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit: namque milites veterani,

ira & dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu inlustres urbanos, quos auctores adpellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius Rufus, Quæstorius: qui pilo transiectus consulto a milite, interiit. Item Pompejus Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti ex prælio se receperunt; ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi adsumsissent immoderate peccandi, impunitatis propter maximas res gestas spe, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris inplorarent, inspectante ipso Cæsare, & a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXXVI. Cæsar trinis castris potitus, occisiveque hostium x milibus, fugatisque compluribus, se recepit, L militibus amissis, paucis faucibus, in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Virgilius, qui cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Virgilium adpellavit, invitavitque ad

deditionem, suamque lenitatem & clementiam commemoravit: quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divina re facta, concione advocata, in conspectu oppidanorum milites conlaudat; totumque exercitum veteranum donavit; præmia fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit: ac statim inde digressus, Rebilo Proconsule cum III ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II Tifdræ, ubi Confidius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Uticam ante præmissis cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradæ. Ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt, atque ejus oppidi incolas cujusque generis, ætatisque, vivos, constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo adficiunt subplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Uticensibus propter beneficium legis Juliæ parum in suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido ejecerat, & ante portam Bellicam castris, fossaque, parvula dumtaxat, mu-

nierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coëgerat; fenatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsar̄is favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Cæsar̄is victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque, posteaquam castra non poterant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt: atque ibi multos Uticenses interfecerunt; domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & cæde rapinisque desisterent, &, quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum inopportunitatis gratia, singulis HS c divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit.

LXXXVIII. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt: quos omnes Cato convocatos una cum ccc, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manmitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem adfentire, partem animum mentemque perterritam, atque in fugam destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit, navesque iis adtribuit, ut, in quas quisque partes

vellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei proquæstore fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transegit: qui dum anima nondum exspirata concidisset, & inpetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo præfenti se interemit. Quem Uticenses quamquam oderant partium gratia, tamen, propter ejus singularem integritatem, & quod diffimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura adficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Utica egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit.

LXXXIX. Cæsar interim a Thapso progressus, Uscetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque re-

rum cum parvo præsidio habuerat. Id adveniens potitur, deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Confidio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit: cui in itinere fit obvius L. Cæsar, & subito se ad genua projecit: vitamque sibi, neque amplius quidquam, deprecatur. Cui Cæsar facile, & pro sua natura & pro instituto concessit: item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine, tribuit; circiterque (noctem) luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte mansit.

XC. Postero die mane in oppidum introiit; concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum erga se studio agit; cives autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter cetera pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiore habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit; “ se eis dumtaxat vitam concessurum, bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam

“ multæ nomine relaturum, ut incolumitatem re-
“ tinere posset.” Quibus metu exsanguibus, de-
vitaque ex suo promerito desperantibus, subito
oblata salute, libentes cupidique conditionem ac-
ceperunt : petieruntque a Cæsare, ut universis ecc
uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis mil-
lies sestertio his inposito, ut per triennium sex
pensionibus populo Romano solverent, nullo eo-
rum recusante, ac, se eodem die demum natos
prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

XCI. Rex interim Juba, ut ex prælio fugerat,
una cum Petrejo interdium in villis latitando, tan-
dem, nocturnis itineribus confectis, in regnum
pervenit ; atque ad oppidum Zamam, ubi ipse
domicilium, conjuges, liberosque habebat, quo
ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque
res comportaverat, quodque in toto bello operibus
maximis munierat, accedit. Quem oppidani, an-
tea rumore exoptato de Cæsaris victoria audito,
ob has causas oppido prohibuerunt, quod, bello
contra populum Romanum suscepto, in oppido
Zamæ lignis congestis, maximam in medio foro
pyram construxerat ; ut, si forte bello foret supe-
ratus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civi-
bus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne
subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret,
atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunc-

taque gaza regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu, multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus; deinde quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententia persistere animadvertit, nec minis, nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent: tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos absportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis inpetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petrejo paucisque equitibus se confert.

XCII. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt, petuntque ab eo, “ uti ante, quam rex manum conligeret, seseque obpugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita subpeteret, oppidum, seque ei reservare.” Legatos conlaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Uticâ egressus cum equitatu in regnum ire contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque, ut sibi ignoscat, quibus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveni-

unt ad Cæsarem; ab eoque sunt metu periculoque liberati.

XCIII. Dum hæc utrobique geruntur, Confidius, qui Tifdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Gætulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitiique & legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atque in regnum fugere contendit; quem Gætuli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque aut interfectos, aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus intulisse, regem vagum, ab suisque desertum ab omnibus adspernari, Saburam, ejusque copias ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sine mora receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodesse; a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque & sua omnia, & oppidum proconsuli transfert.

XCIV. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, quum jam cœnatus esset cum Petrejo, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior inbecillioem, Juba Petrejum facile ferro consum-

fit : deinde ipse sibi quum conaretur gladio trans-
ficere pectus, nec posset, precibus a servo suo
inpetravit, ut se interficeret ; idque obtinuit.

XCIV. P. Silius interim, pulso exercitu Saburæ,
præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, quum iter cum
paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte
incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum
habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in His-
paniam intendebant, & erant numero circiter MD.
Itaque celeriter nocturno tempore infidiis dispo-
sitis, eos prima luce adortus, præter paucos equi-
tes, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut
interficit, aut in deditioem accipit ; Afranium &
Faustum vivos capit cum conjuge & liberis. Pau-
cis post diebus, dissensione in exercitu orta, Fauf-
tus & Afranius interficiuntur. Pompejæ cum
Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia
concessit.

XCVI. Scipio interim cum Damasippo, & Tor-
quato, & Plætório Rustiano navibus longis diu
multumque jactati, quum Hispaniam peterent, ad
Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sili
per id tempus erat : a qua pauciora ab ampliori-
bus circumventa navigia deprimuntur ; ibique
Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, in-
teriit.

XCVII. Cæſar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmiſque Zamenſibus, qui de rege excludendo conſilium ceperant, tributis, vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Salluſtius Proconſule cum imperio relicto, ipſe Zama egreſſus Uticam ſe recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui ſub Juba Petrejoque ordines duxerant, item Thapſitanis HS viceſies, conventui eorum HS triceſies, Adrumetinis HS triceſies, conventui eorum HS quinquagies, multæ nomine, imponit. Civitates, bonaque eorum ab omni injuria rapiniſque defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis bona Juba diripuerat, & ad ſenatum queſti per legatos, atque arbitris a ſenatu datis, ſua receperant, tricies centenſibus milibus pondo olei in annos ſingulos multat, ideo quod initio, per diſſenſionem principum, ſocietatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecunia juverant. Tiſdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

XCVIII. His rebus geſtis, Idibus Jun. Uticæ claſſem conſcendit, & poſt diem IIII Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Naſidium ejuſque claſſem receperant, copiis que juverant, HS centies multat; & pro decumis octavas

pendere jubet : bonaque paucorum vendit ; & ante diem III Kal. Quinct. naves conscendit ; & a Caralibus secundum terram provectus, duodevicesimo die, eo quod tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A R G U M E N T U M

L I B R I

D E

B E L L O H I S P A N I E N S I.

I. *BELLI Hispanici initia.* II. *Cæsar ad Cordubam obpugnandum contendit;* III. *Interim Uliæ a Pompejo obfessæ auxilia inmittit;* IV. *Cordubam obpugnando, Pompejum Uliæ obsidionem dimittere cogit.* V. *Pompejo Cordubam subpetias eunte, Cæsar Ateguam obpugnat, sequiturque eum Pompejus.* VII. *Sua uterque castra munit, in locis montuosis & ad obpugnandum difficillimis.* IX. *Pompejus, castellum quoddam Cæsaris adortus, repellitur.* X. *Cæsar Ateguam obpugnare pergit.* XI. *Oppidani erumpentes, repelluntur.* XIII. *Consiētationes exercituum Cæsaris & Pompeji.* XIV. *Prælii equestris ratio.* XV. *Oppidanorum crudelitas.* XVI. *Oppidani iterum erumpentes, re-*

pelluntur. XVII. Tib. Tullius cum Cæsare de deditioe agit. XVIII. Oppidi obpugnatio continuata. XIX. Oppidum Cæsari deditur. XX. Pompejus ad Ucubim versus, castra movet. XXII. Bursavolensium gesta. XXIII. Cæsaris & Pompeji castra castris conferuntur prope Ucubim; & parva aliqua ibi fiunt prælia. XXV. Turpionis & Nigri μονομαχία. XXVI. Multi ab hostibus ad Cæsarem transf-eunt. Pompeji litteræ interceptæ. XXVII. Castra utrimque in campo Mundensi constituuntur; XXVIII. Prælium ibi maximum committitur. XXXI. In quo, Pompeji copiæ ingenti cum clade penitus sunt fusæ. XXXII. Cæsar fugatos in oppido Munda obsidet; XXXIII. Cordubamque obpugnat & occupat; XXXV. Item Hispali potitur, expelliturque, eamque denuo occupat. Mundenses, deditioe ficta, cædem parantes, conciduntur. XXXVII. Carteja Cæsari deditur: Pompejus inde profugit. XXXIX. Pompejus interficitur. XL. Cæsaris naves incenduntur. XLI. Cæsareani Mundam occupant: Ursaonem obpugnant. XLII. Cæsaris concio habita Hispali.

INCERTI AUCTORIS

D E

BELLO HISPANIENSI

LIBER UNUS.

I. **P**HARNACE superato, Africa recepta; qui ex iis præliis cum adolescente Cn. Pompejo profugissent, quum & ulterioris Hispaniæ potitus effet, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilius præsidia contra compararet Pompejus, in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant: item nonnullæ portas contra cludebant; ex quibus si qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompejo meritis civis effet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur co-

piæ : ob hoc crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompejo auxilia sibi deprecabantur.

II. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam venisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompejo discefferant, Cæsari obviam veniunt : a quibus nunciabatur, “ nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis ejus provinciæ potitus esset, simulque captos tabellarios, qui a Cn. Pompejo dispositi omnibus locis essent, quo certiores Cn. Pompejum de Cæsaris adventu facerent.” Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent : ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, adpropinquavit, neque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.

III. Erat idem temporis Sextus Pompejus frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur : ipse autem Cn. Pompejus adolescens Uliam oppidum obpugnabat, & fere jam aliquot mensibus ibi de-

tinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati, clam præsidia Cn. Pompeji, Cæsarem quum adissent, petere cœperunt, uti sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciens, celeriter VI cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero; quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum scientem, L. Junium Pacicum: qui quum ad Cn. Pompeji præsidia venisset; incidit idem temporis, ut tempestate adversa, vehementique vento adfluctaretur: Quem vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum agnoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad eum locum venerunt, jubet binos equites incedere, & recta per adversariorum præsidia ad oppidum contendere: mediisque eorum præsidiis quum quæreretur, “ qui essent;” unus ex nostris respondit, “ ut fileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant;” & partim tempestate inpediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam adpropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; & pedites, equitesque clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fe-

cerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse.

IV. Hoc misso ad Uliam præsidio, Cæsar, ut Pompejum ab ea obpugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricated viros fortes cum equitatu ante præmisit; qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animum adverti. Adpropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exissent; loricated, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sextus Pompejus litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompejus, Ulia prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæsar, quum ad flumen Bætium venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit: ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompejus cum suis copiis venisset, ex adverso pari ra-

tione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompejus. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque comminus pugna inita; dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripas adpropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Id quum animadverteret, adversarios minime velle; quos ideo a via retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita, firmissimum ejus præsidium, Ateguam proficiscitur. Id quum Pompejus ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multosque lanistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam obpugnare, & brachia circumducere cœpit: cujus rei Pompejo quum nuncius esset

adlatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii causa Cæsar complura castella occupavit, partim ubi equitatus, partim ubi pedestris copia in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeji incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima : itaque in illa obscuracione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæsar equites, & occidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompejus, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam & Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisque, quæ ad oppidum obpugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planitie dividuntur, Salso flumine ; proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo milia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompejus in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas & signa habuit XIII legionum : sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant ; una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus ; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat ; reliquæ ex fugitivis

auxiliares consistebant : nam de levi armatura, & equitatu, longe & virtute & numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompejus ; quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea : nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fertilitatem, inopem difficilemque habet obpugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus, & munitionibus retinentur, & sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur : simulque in his habent speculas, & propter altitudinem, longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. Ita ab obpugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniæ non facile ab hoste capiantur. Id quod in hoc contigit bello : nam ubi inter Ateguam, & Ucubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompejus habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter milia passuum iv grumus est excellens natura, qui adpellatur Castra Postumiana : ibi præsidii causa castellum Cæsar habuit constitutum.

IX. Pompejus, qui eodem jugo tegebatur loci natura; &, quod remotum erat a castris Cæsaris, animadvertibat loci difficultatem, &, quod flumine Salfo intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus castellum obpugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum adpropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine jactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum vulneribus adficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, & majoribus castris Cæsari nuncius esset adlatus, cum III legionibus est profectus: & quum ad eos adpropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti; in quibus duo*. Multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit: is signa Saguntinorum retulit v, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco præteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompejus castra sua incendit, & ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum

insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est, & interfectus.

XI. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus profecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeji ex oppido portabant: ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompeji, ad nos transfugit: & noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est; ignemque multum miserunt; sic ut omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti, exerceretur. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse; quum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompejum missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, præcisibus manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum, telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumserunt, compluresque vulneribus adfece-

runt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt : quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, * qui etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus adfecti in oppidum se contulerunt.

XIII. Postero die Pompejus ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum ducere : & quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cujus frater in castris Pompeji fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompejana captus a militibus, & interfectus est : idemque temporis glans missa est, inscripta ; “ quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum.” Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, & oppidum potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta est *. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, missos facere loricatedos, quique præfidii causa præpositi oppido a Pompejo essent, orabant. Qui-

bus respondit Cæsar, “ se conditiones dare, non “ accipere, consueviffe.” Qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime, simulque balista missa a nostris turrem dejecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, v dejecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat observare.

XIV. Eo præterito tempore, Pompejus trans flumen Salsum castellum constituit: neque a nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius profequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura, in petu facto, loco sunt dejectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armatura inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & majore Pompejani exultabant gloria, longius quod, nostris cedentibus, profequi cœpissent. Qui quum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consueffent,

ex simili virtute clamore facto, averfati sunt prælium facere.

XV. Fere apud exercitus hæc est equestris prælii consuetudo; quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite concreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites, ex levi armatura lecti ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus venissent; idque in prælio animadversum esset; complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usque eo, ut cædem proxime a vallo fecerint; in quo prælio adversariorum ceciderunt cxxiii. Compluresque armis exuti, multi vulneribus adfecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt iii. Saucii xii pedites, equites v. Ejus diei insequenti tempore, pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Quum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt adgressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicuti apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore a Pompejanis clam [ad] nostros tabellarius est missus, ut ea

nocte turre aggeremque incenderent, & III vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri consumsissent, portam, quæ e regione & in conspectu Pompeji castrorum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casae, quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas; præterea argentum, & vestimenta, ut, dum nostri in præda detinerentur, illi, cæde facta, ad præsidia Pompeji se reciperent: nam, quod existimabat, eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti, repulso, multisque vulneribus adfectos oppido represserunt, prædaque & armis eorum sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum facta, clamasse, “ facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos
“ nihil meruisse, quare tali pœna adficerentur,
“ qui eos ad aras & focos suos recepissent, eosque
“ hospitium scelere contaminasse:” multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius jugulationem non fecisse.

XVII. Ita postero die Tullius legatus cum Cato-
 ne Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit :
 “ Utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus
 “ potius miles, quam Cn. Pompeji, factus essem ;
 “ & hanc virtutis constantiam in tua victoria,
 “ non in illius calamitate præstarem : cujus fu-
 “ nestæ laudes quippe ad hanc fortunam recide-
 “ runt, ut cives Romani, indigentes præsidii, &
 “ propter patriæ luctuosam perniciem dedamur
 “ hostium numero : qui neque in illius prospera
 “ acie primam fortunam, neque in adversa secun-
 “ dam obtinuimus victoriam : qui legionum tot in-
 “ petus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus
 “ gladiatorum ictus, telorumque missus expectan-
 “ tes, victi, & deserti a Pompejo, tua virtute supe-
 “ rati, salutem a tua clementia deposcimus ; pe-
 “ timusque, ut, qualem te gentibus præstitisti, si-
 “ milem in civium deditioe præstes. Et qua-
 “ lem,” ait, “ gentibus me præstiti, similem in
 “ civium deditioe præstabo.”

XVIII. Remissis legatis, quum ad portam ve-
 nisset Tib. Tullius, & quum eum introëuntem C.
 Antonius infecutus non esset, revertit ad portam,
 & hominem adprehendit. Quod Tiberius quum
 fieri animadvertit, simul pugionem eduxit, & ma-
 num ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem.
 Eodemque tempore signifer de legione prima

transfugit ; & nunciavit, quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines xxxv. Neque licere castris Cn. Pompeji nunciari, neque dici perisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque & filium in oppido reliquerat, dominum jugulavit, & ita clam a Cæsaris præfidiis in Pompeji castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompejus concionem habuisset : “ quoniam oppido sub-
“ dio non posset venire, noctu ex adversariorum
“ conspectu se deducerent ad mare versum : ”
unum respondisse, “ ut potius ad dimicandum
“ descenderent, quam signum fugæ ostenderent ; ”
eum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis objecit, &, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere : id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum : quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita ** facturus de ligno quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga

nunciavit, Pompejum, & Labienum, de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

XIX. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, ut superiorem, incendunt: idcirco quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, & ad nos transfiliit, dixitque, se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem; illam obpressam & jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: “ L. Minatius
 “ Cæsari: Si mihi vitam tribues, quoniam ab
 “ Cn. Pompejo sum desertus, qualem me illi præ-
 “ stiti, tali virtute & constantia futurum me in te
 “ præstabo.” Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, “ se Cæsarem esse, si-
 “ demque præstaturum. Ita ante diem XI Kalend. Martii oppido potitus, Imperator est adpellatus.

XX. Quod Pompejus ex perfugis quum, dedicationem oppidi factam esse, scisset, castra movit Ucubim versus: & circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar

movit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatorum unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciavit, Pompejum oppidanos Ucubenses convocasse, eisque ita imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriae fautores. Hoc praeterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus, dominum jugulasse: is vivus est combustus. Idemque temporis centuriones loricatorum 118 ad Caesarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & faucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi 111, & unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublatis, militi cervices abscissae.

XXI. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt; nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites 118. Insequenti die Pompejus securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae. Reliquos in oppidum iussit deduci, ex quibus effugerunt CXX, & ad Caesarem venerunt.

XXII. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Burfavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Burfavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompejo, quum viderent hospites jugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis, & redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio infecuti, ex aversione legatos jugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui quum certum comperissent, legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt; illius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, quum inde esset profectus, præsidio comparato, quum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, jugulationem magnam facit: principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis,

oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendere, nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum: idcircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bæturiam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere; & si qui ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI accipere.

XXIII. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decurrerunt: nec detinentibus * nostris, multis telis injectis, complures vulneribus adfecere. Hic tamen, ut ait Ennius, "nostri cessere parumper." Itaque, præter consuetudinem, quum a nostris animadversum esset, cedere, centuriones ex legione v flumen transgressi duo restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prælium facere cœpisset, & quum undique se circumveniri animum advertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco

adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præfidia illorum student cædem facere, a turmis, & levi armatura sunt interclusi : quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent ; nam & munitione præsidii ita coangustabantur, ut eques spatio intercluso vix se defendere posset. Ex his, utroque genere pugnæ, complures sunt vulneribus adfecti, in quibus etiam Clodius Aquitius : inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris, præter 11 centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes.

XXIV. Postero die ab Soricaria utrorumque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompejus quum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod est ab Ucubi milia passuum v, hæc res necessario devocabat, ut ad dimicandum descenderet : neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogere-
retur iniquum locum subire. Quo de facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, dejectique planitie : quæ res secundum nostris efficiebat prælium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magna in cæde versabantur : quibus mons, non virtus, saluti fuit : quo subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omnique auxilio privati essent :

nam ceciderunt ex levi armatura cccxxiv : ex legionariis cxxxix : præterquam quorum arma & spolia sunt adlata. Ita pridie ii centurionum interitio hac adversariorum pœna est litata.

XXV. Insequenti die, pari consuetudine quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto : nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt ; simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi, & planitie iniquiore loco constituerunt. Illi tamen procul dubio ad congregiendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem, agitare cœpit : Hic, ut fertur Achillis Memnonisque congressus, Q. Pompejus Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congregiendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ : nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium, * expertorum vi-

rorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum * pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura præsidii causa non longe ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt infecuti, universi, clamore facto, inpetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI. Cæsar, ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit milia XIII, & præfecto torques aureos v, & levi armaturæ milia x. Hoc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt: qui nunciarunt, equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeji essent, ut transitionem facerent: servi indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursonem Cn. Pompejus: “ S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex
“ sententia adversarios adhuc propulso habemus;
“ tamen, si æquo loco sui potestatem facerent,
“ celerius, quam vestra opinio fert, bellum con-

“ feciffem. Sed exercitum tironem non audent
“ in campum deducere, noftrisque adhuc freti
“ præfidiis bellum ducunt; nam fingulas civitates
“ circumfederunt: inde fibi commeatus capiunt.
“ Quare & civitates noftrarum partium conferva-
“ bo, & bellum primo quoque tempore confi-
“ ciam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere.
“ Profecto nofthro commeatu privati, neceffario ad
“ dimicandum defcendent.”

XXVII. Infequenti tempore quum noftri temere in opere diftenti effent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti funt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt, a. d. III Nonarum Martii prælium ad Soriciam quod factum eft, ex eo tempore metum effe magnum, & Attium Varum circum caftella præffe. Eo die Pompejus cafta movit, & contra Hispalim in oliveto conftitit. Cæfar priusquam eodem eft profectus, luna hora circiter VI vifa eft. Ita caftis motis Ucubim, Pompejus præfidium quod reliquit, juffit incendere, & deufto oppido in cafta majora fe reciperent. Infequenti tempore Ventifponte oppidum quum obpugnare cœpiffet, deditione facta, iter fecit in Carrucam; contraque Pompejum cafta pofuit. Pompejus oppidum, quod contra fua præfidia portas claufiffet, incendit: milesque, qui fratrem fuum in caftis jugulaffet, interceptus eft a

nostris, & fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompejum constituit.

XXVIII. Sequenti die quum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompejum de IIII vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio adlato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Verfaonensium civitati fuissent fautores: antea litteras miserat, “Cæsar rem nolle in convallem descendere, quod majorem partem exercitus tironem haberet.” Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus totum se facere posse existimabat: etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta; namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumultis contineri; interim nulla planitia dividit.

XXIX. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter milia passuum v, ut auxilia Pompeji duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planities æquabatur: cujus decursum antecedebarivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem; nam palustri & voraginoso solo currens erat ad dextrum. Et Cæsar, quum aciem

directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, & diei, solisque serenitas: ut mirificum & optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum adversarii præliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propius rivum quam adpropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura milibus VI. Præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus, & IIX milibus equitum. Ita, quum in ex-

trema planitie iniquum in locum nostri adpropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum a Cæsare esset animadversum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum, moleste & acerbe accipiebant, se inpediri, quo minus prælium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore inpediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, sinistrum III & V legio, itemque cetera auxilia, & equitatus. Prælium clamore factò committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedeabant, adversarii se e loco superiore defendebant acerrime, & vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missu concursus, sic, ut prope nostri diffident victoriæ: congressus enim & clamor, quibus rebus maxime hostis conterretur, in conlatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnae, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse, qui etsi erant

pauci, tamen, propter virtutem, magno adversarios timore eorum opera adficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris finistrum cornu premere cœpit. At ii eximia virtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladiatorumque crepitus auribus oblatus, inperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, “ pes pede premitur, “ armis teruntur arma ;” adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt, quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prælio ceciderunt milia hominum circiter xxx, & si quid amplius : præterea Labienus, Attius Varus, quibus occisis utrisque funus est factum : itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provincia ad milia III. Nostri desiderati ad hominum M, partim peditum, partim equitum, faucii ad D. Adversariorum aquilæ sunt ablatae XIII, & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis, pro cespite cadavera conlocabantur, scuta & pila pro vallo, * insuper occisi, & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conversa univèrsa hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, & vallo circumcluderentur adversarii * ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, obpugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugit; Sexto Pompejo, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompejus autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus ad navale præsidium parte altera Cartejam contendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum CLXX. Quo quum ad octavum miliarium venisset, P. Calvitijs, qui castris antea Pompeji præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit, “ quum minus “ belle haberet, ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit.” Litteris missis, Pompejus Cartejam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus;

(qui arbitrati sunt clanculum venisse) ut ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lectica Pompejus eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar, ex prælio Munda munitione circumdata, Cordubam venit: qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. Quum eo esset ventum, conviciari cœperunt, “ nos ex prælio “ paucos superesse: quo confugeremus?” Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjexit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prælio Cordubam quum venisset, familiam & liberos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam adferri quam opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam & argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; resinam & nardum idemtidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret fere, inter Cæsarianos, & inter Pompejanos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim oppidanorum servi, qui erant a Sexto Pompejo manu-

missi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turrets ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt: qui superati a nostris, sunt interfecti hominum milia XXII, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hic detinetur, ex prælio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt; & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit: Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompejanarum partium præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignaretur, clam quemdam Philonem, illum, qui Pompejanarum partium fuisset defensor acerrimus (is tota Lusitania notissimus erat.) Hic clam præsidia Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per

murum recipitur : præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Cartejenses renunciarunt, quod Pompejum in potestatem haberent ; quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditii incenderent, & mœnia delerent, ita consilio habito noctu, patitur, Lusitanos eruptionem facere : Id quod consulto non existimabant fieri. Ita erumpendo naves, quæ ad Bætium flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo factò, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit : ex qua civitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex prælio in oppidum confugerant, quum diutius circumfiderentur, bene multi deditionem faciunt, & quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent : illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequentis nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Cartejenses duces, dum Cæsar in itinere reliqua oppida obpugnat, propter Pompejum

dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompejanarum partium fautores essent. Seditio concitata, portas occupant: cædes fit magna: saucius Pompejus naves xx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius adlatus est, confestim sequi cœpit; partim pediatatus, & equitatus ad persequendum celeriter iter faciebant. Item iv die navigatione confecta consequitur eos; quod inparati a Carteja profecti sine aqua fuissent, ad terram adplicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompejus cum paucis profugit, & locum quemdam munitum natura occupat. Equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciunt. Pompejus humero & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorfisset: quæ res maxime inpediebat. Ita, lectica a turre, qua esset adlatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum a Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas: nam idcirco, quod propter suos a nostro præsidio fuisset conspectus, celeri-

ter munitum locum natura, quem ceperat sibi Pompejus, quamvis magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent, subeunt: In adventu nostri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidius insequerentur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius factum, animadvertitur, nostro magno id fieri periculo, Opere circummunire instituit, pari autem & celeri festinatione circummunitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congregari possent; a quibus quum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompejus, ut supra demonstravimus, faucibus, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cædes a nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompejus se occultare cœpit, ut a nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar Gadibus fuisset, Hispalim pridie Id. Aprilis caput adlatum, & populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompejo adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa adfectus læ-

titia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnumquam ex castello propter eorum crebras excursiones eliciebatur, & sic prope quotidianis pugnis infidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent; incensisque, qui subsidium repeterent: ii sic dispositi erant, ut a nullo conspecti omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves incenduntur; simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo infidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur; nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant: item complures nando, ad naves, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt: quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam præsidium obpugnandum reliquerat operibus ad-

fiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, ** eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos vivos capiunt, XIV milia, ac deinde Urfaonem proficiscuntur: quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad obpugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, ut aqua, præterquam in ipso oppido Munda, circumcirca nusquam reperiretur propius milia passuum IIX, quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger, materiesque, unde solitæ sunt tures agi, propius milia passuum VI non reperiabantur. Ac Pompejus, ut oppidi obpugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congeffit. Ita necessario deducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

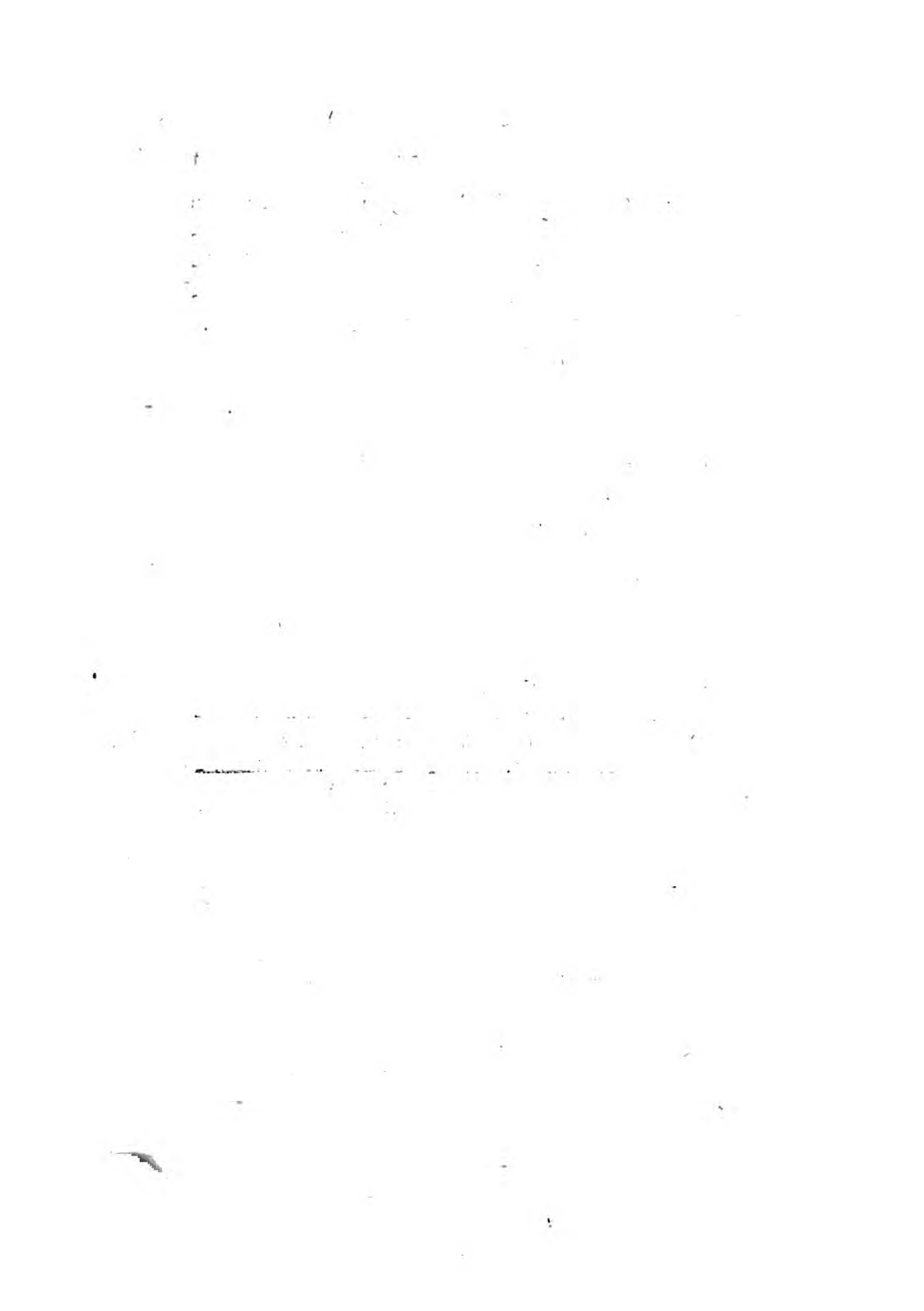
XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Urfaonem; Cæsar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat, “ Initio quæsturæ suæ eam provin-
“ ciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi con-
“ stituisse, &, quæ potuisset, eo tempore benefi-
“ cia largitum esse: insequenti prætura ampliato

“ honore, vectigalia, quæ Metellus inposuisset,
“ a Senatu petisse, & eis pecuniis provinciam li-
“ berasse: simulque, patrocínio suscepto, multis
“ legationibus ab se in Senatum inductis, simul
“ publicas privatasque causas, multorum inimi-
“ citiis susceptis, defendisse: suo item in consu-
“ latu absentem, quæ potuisset, commoda pro-
“ vincia tribuisse: eorum omnium commodorum
“ esse & inmemores & ingratos in se, & in popu-
“ lum Romanum hoc bello, & in præterito tem-
“ pore cognosse. Vos, jure gentium, & civium
“ Romanorum institutis cognitis, more barbaro-
“ rum, Populi Romani Magistratibus sacrosanctis
“ manus semel & sæpius adtulistis; & luce clara
“ Cassium in medio foro nefarie interficere volu-
“ istis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo
“ tempore legiones desitæ Populi Romani in hac
“ provincia haberi. Apud vos beneficia pro ma-
“ leficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita
“ neque in otio concordiam, neque in bello vir-
“ tutem ullo tempore retinere potuistis. Priva-
“ tus ex fuga Cn. Pompejus adolescens a vobis
“ receptus, fasces imperiumque sibi adripuit.
“ Multis interfectis civibus, auxilia contra po-
“ pulum Romanum comparavit: agros provin-
“ ciamque vestro impulsu depopulavit. In quo

“ vos victores existimabatis? An, me delecto, non
“ animum advertebatis, x habere legiones Po-
“ pulum Romanum, quæ non solum vobis ob-
“ sistere, sed etiam cœlum diruere possent? Qua-
“ rum laudibus & virtute” *** Defunt reliqua.

F I N I S.

TYPIS JACKSONIANIS.

I N D E X
RERUM MEMORABILIUM,
QUÆ IN
COMMENTARIIS CÆSARIS
H A B E N T U R.

- A.
- A** *Bies in Britannia non pro-*
venit G. v, 12.
absentia uebementius hominum
mentes perturbat G. VII, 84.
absentis etiam perinde ac præ-
sentis Ariouisti crudelitas time-
tur Sequanis G. I, 32.
Acarmania Cæsari *subdita* C.
III, 55.
Acco Senonum *princeps* G. VI,
4. *ejus supplicium* G. VI, 44.
in Achaia & Dyrrhachio a Cæ-
fare gesta C. III, 55. *& seq.*
Achillas *præfectus regis Ptole-*
mæi ad occidendum Pompei-
um missus C. III, 104. *idem*
exercitus Alexandrini dux ad-
uersus Cæsarem C. III, 108.
ejus crudelitas & copiæ C.
III, 110. *interitus* Al. 4.
Achillis & Memnonis *congressus*
H. 25.
Acilla *civitas libera se Cæsari*
dedit Af. 33. *obsidetur frustra*
a Pompeianis Af. 43.
Actius Pelignus Pompeianus
captus a Cæsare incolumis di-
mittitur C. I, 18.
Actius Rufus L. Afranium *pro-*
ditionis postulat C. III, 83.
- Actii Vari Pompeiani *delectus*
C. I, 12. III, 1. *fuga* C. I,
13.
Actius Varus Tuberonem *ap-*
pulsu Africæ prohibet G. I,
31. *ejus copiæ* C. II, 23. *cas-*
tra C. II, 25. *pugna cum Cu-*
rione C. II, 33. *periculum,*
clades, astutiaque C. II, 35.
Actius Varus *castellorum præ-*
fectus H. 27. *ejus mors* H. 31.
Abducillus Gallus Allobrox. C.
III, 59.
Adcantuanni *rebellio ac mox de-*
ditio G. III, 22.
adolescentes facile seducuntur G.
VII, 37.
Adrumetum *oppidum* C. II, 23.
a Cæsare obsidetur Af. 3. *ca-*
pitur Af. 89.
Adrumetinorum *multa a Cæ-*
fare Af. 97.
Aduatici *eorumque res* G. II, 4.
16, 29. *& seqq.* II, 30. *&*
seqq. v, 38, 39, 56. VI, 2.
Æduorum *auctoritas ac potestas*
& mox calamitas G. VI, 12. *&*
seqq. VII, 5, 9, 37, 41. VIII,
46. *clientes* G. I, 31. VII, 75.
tumultus ac seditio G. VII, 32.
D d

- & seq. perfidia G. VII, 54. lex
 de magistratibus suis G. VII,
 33. res cum Ariovisto G. I,
 33. cum Arvernibus G. I, 31.
 & seqq. cum Biturigibus G.
 VII, 5. cum Cæsare & Ro-
 manis G. I, II, 16, 17, 32.
 35, 43. & seq. v, 7, 54. VI,
 4. VII, 32. & seq. VII, 54. &
 seq. VII, 63, 89. cum Helve-
 tiis G. I, II, 14. cum Se-
 quanis G. VI, 12.
 Æginium oppidum C. III, 79.
 Ægus Gallus Allobrox apud Cæ-
 sarem accusatus C. III, 59.
 ad Pompeium transfugit C.
 III, 60.
 Ægri militis ingens animus ad-
 versus hostes G. VI, 38.
 Ægypti munimenta Al. 26.
 Ægypto & Alexandria Cæsar
 potitus Al. 30, 31. & seq.
 Ægyptiæ classis Pompeianæ præ-
 fectus Pompeius filius C. III, 5.
 Ægyptii milites Cæsari insidiantur
 C. III, 106.
 Æquinoctialis navigatio periculosa
 G. IV, 36. v, 23.
 Ærariæ secturæ seu stricturæ in
 Aquitania G. III, 21.
 Ærarium sanctius C. I, 14.
 Ærei nummi, & talæ ferreæ pro
 pecunia apud Britannos G. v,
 12.
 Æs apud Britannos non nascitur
 G. v, 12.
 Æstimatio rerum & solutio arbi-
 traria ex decreto Cæsaris
 æquissima C. III, 20.
 Æstimationes rerum & possessio-
 num in angustia fidei C. III, 1.
 Æstus maris bis incitatus XII
 horarum spatio G. III, 12.
 Æstus marini vis G. v, 8.
 Æstus maritimos majores con-
 citat plena luna G. IV, 29.
 Æstum ut vitent Galli G. VI,
 30.
 Ætolia a Cæsarianis ducibus re-
 cepta C. III, 35.
 Afranii & Petreii res C. I, 38.
 & seqq.
 Afranii mors Afr. 95. & seqq.
 Afraniana legio H. 7.
 Afri, insidiosa natio Af. 10.
 Africæ calamitas Af. 26, 47.
 Africanæ Cæsaris copiæ Af. 77.
 Afrorum mos in frumentis suis in
 specubus subterraneis condendis
 Af. 65.
 Agar oppidum Af. 67, 76.
 Agendicum oppidum G. VI, 44.
 VII, 10.
 Agger ex lateritiis muris confec-
 tus C. II, 15.
 Agger Romanorum ad Avaricum
 oppidum G. VII, 24.
 Agriculturæ cur non studiant
 Germani G. VI, 22.
 Agri privati olim Suevis nulli
 G. IV, 1.
 Agros a finibus suis latissime va-
 care, pulchrum ducunt Suevi
 G. IV, 3.
 Alacritas animi, pugne studio in-
 cenditur C. III, 92.
 Alba oppidum C. I, 15.
 Albici contra Cæsarem a Mas-
 filiensibus acciti C. I, 34, 56.
 II, 2.
 Albicorum feritas & virtus C.
 I, 56, 57.
 Alces feræ G. VI, 27.
 Alefia Mandubiorum oppidum G.
 VII, 68. ad Alefiam opera Cæ-
 saris G. VII, 69, 72. & seqq.

- Alefienſium obſeſſorum anguſtia
 G. VII, 77. & ſeqq.
 Aleſiæ cladiſ memoria G. VIII,
 34. obſidio Cæſarianiſ difficultiſ
 C. III, 47.
 Alexandria, receptuſ fugitivorum
 Romanorum C. III, 110.
 Alexandria incendio tuta Al. 1.
 ejuſ deſcriptio Al. 5.
 Alexandriam uſque Pompeium
 Cæſar perſequitur C. III,
 106. eamdem Achillas occupat
 C. III, 111.
 Alexandrina licentia C. III,
 110.
 Alexandrini belli initia C. III,
 112. Al. 1.
 Alexandrinorum diligentia, ſo-
 lertia & induſtria Al. 2, 3.
 verſutia Al. 24.
 Alexandrini Romanorum poten-
 tiam ſuſpecta habent Al. 3.
 eorum technæ adverſuſ Roma-
 noſ Al. 2, 3. Eorumdem di-
 viſio Al. 7. animi fracti Al.
 12. claffiſ adverſuſ Cæſarem,
 & contra Al. 10, 11, 19, 20.
 &c. fuga & cædeſ Al. 12,
 29. Cæſari deduntur Al. 32.
 Alexandrinuſ Cæſariſ pericu-
 luſ Af. 48.
 Alga jumentis in paſtuſ data Af.
 24.
 Allienuſ Siciliæ prætor Af. 2.
 Allienuſ proconſul Cæſari com-
 meatuſ in Africam mittit Af.
 34.
 Allobroguſ animuſ erga Roma-
 noſ G. I, 6. VII, 64. iidem ad
 Cæſarem confugiunt G. I, 11.
 frumentuſ Helvetiſ dare ju-
 bentur G. I, 28. ſollicitantur
 G. VII, 64. duo fratres, viri
 nobileſ, a Cæſare ad Pompei-
 um deſciant C. III, 59, 60,
 84.
 Alpes G. I, 10. Alpiuſ tranſ-
 mittendaruſ difficultaſ G.
 III, 1.
 Amagetobria G. I, 31.
 Amantia C. III, 40.
 Amanuſ monſ C. III, 31.
 Ambacti equituſ Galloruſ G.
 VI, 15.
 Ambarroruſ ad Cæſarem le-
 gati G. I, 11.
 Ambianoruſ deditio G. II, 15.
 eoruſ poteſtaſ G. II, 4.
 Ambialiteſ Galli G. III, 9.
 Ambibari G. VII, 75.
 Ambiorix & Cativulcuſ Ebu-
 ronum principes G. V, 24.
 Ambiorix Cæſariſ beneficiariuſ
 G. V, 27.
 Ambiorigiſ frauſ & perſidia ad-
 verſuſ Romanos G. V, 27, 34.
 VI, 2.
 Ambiorigem ulciſci & debellare
 Cæſar ſtatuit G. VI, 5, 29.
 VIII, 24.
 Ambiorigiſ mira fuga G. VI,
 30, 43.
 Ambivareti Æduoruſ clienteſ
 G. VII, 75.
 Ambivariti G. IV, 9.
 Ambracia C. III, 36.
 amicitia populi Romani fœdera-
 tiſ ornamento debet eſſe, &
 præſidio, non detrimento G. I,
 44.
 Amphilochi a Cæſare recepti
 C. III, 55.
 Ana fluviuſ. C. I, 38.
 Anarteſ populi G. VI, 25.
 Ancaliteſ Britanniæ populi G. V,
 21.

- Ancona oppidum C. I, 11.
 Andes oppidum G. II, 35. III, 7. VII, 4.
 Androstheneſ Theſſaliæ prætor C. III, 80.
animadverſio non ubique exercenda C. III, 60.
animarum immortalitas G. VI, 14.
animus Cæſaris altus & erectus Af. 10.
animus indomabilis Cæſarianorum militum G. VII, 17, 19.
animi fortitudo, maximum hominis præſidium C. III, 28.
animi magnitudo facilia ex difficillimis facit G. II, 27.
animos ad audendum facientia C. III, 26.
 Anni Scapulæ mors Al. 55.
annonæ difficultas ut ingraveſcat C. I, 52.
anferem Britanni non guſtant G. V, 12.
 Antebrogius & Iccius legati Rhemorum G. II, 3.
anteſignani equitibus inmixti C. III, 75.
 Antiochi Comageni auxilia Pompejo C. III, 4.
 Antiftii Turpionis & Q. Pompeji monomachia H. 25.
 Antonius Cæſarianus G. VIII, 50. C. I, 2. III, 24, 29. & ſeq. III, 40.
 Apollinem morbos depellere G. VI, 17.
 Apolloniam Cæſar recipit C. III, 11, 12.
 Aponiana inſula Af. 2.
 Apſus fluvius C. III, 13.
in Apuliam Cæſar proficiſcitur C. I, 23.
 Apuliæ gravis autumnus C. III, 2.
- aqua dulcis ad litora marina Al. 8.
aquæ avertendæ labor Al. 6.
aquæ dulcis magna vis inventa Al. 9.
aquæ & ignis interdictio G. VI, 44.
aquæ inopia Pompejani laborant C. III, 49.
aquam intrant Cæſariani, ut cum Britannis decertent G. V, 18.
 Aquilaria locus in Africa C. II, 23.
 Aquileja G. I, 10.
Aquiliferi Cæſariani moribundi fortis animus C. III, 64.
Aquiliferi decimæ legionis virtus G. IV, 25.
 Aquitania tertia Galliæ pars G. I, I. III, 20. ejus limites G. I, I. ejusdem pars maxima ſeſe Craſſo dedit. G. III, 27.
 Aquitaniam Cæſar ipſe adit G. VIII, 46.
 Aquitani in Cæſaris copiis C. I, 39.
 Aquitanorum clades G. III, 20, 21, 26.
 Aquitius Clodius H. 23.
 Arar fluvius G. I, 12.
aratores ſtipendiarii milites facti Af. 20.
arborum incidendarum aſtus in remorandis hoſtibus G. II, 17.
 Arcana concilii jurejurando ſanciantur G. I, 30.
 Arduenna ſilva G. V, 3. VI, 29.
 Arecomici G. VII, 7. C. I, 35.
 Arelatenſes naſes Cæſaris C. I, 36.
 Arguetius, Cæſarianus H. 10.
 Ariarathes Ariobarzanis frater Al. 66.

- Ariminum oppidum C. 1, 8.
 Ariobarzanes d equites Pompejo
suppeditat. C. 111, 4.
 Ariovistus Germanorum Rex
 G. 1, 31. & seq. usque ad lib.
 11. v, 29, 55. VI, 12.
armis concrepandi mos apud Gal-
los G. VII, 21. iisdem despo-
liari timent Aduatici G. 11,
31. & seq.
armorum officinæ Alexandriae in-
stitutæ Al. 2.
armorum similitudo, nonnunquam
fraudulenta est G. VII, 50.
armatum concilium Gallorum G.
v, 56.
 Armenia minor Dejotari regnum
 Al. 67.
 Armoricæ civitates G. v, 53.
 VII, 75. VIII, 31.
ars, locorum angustis impedita Al.
15.
 Arfinoë Ptolemæi Regis minor
 filia Al. 4.
 Arvernorum & Æduorum fac-
 tiones G. 1, 31.
 Arverni & Rutheni a Fabio
 Max. superati G. 1, 45.
 Arvernorum timor a Cæsare G.
 VII, 7, 8.
arundinum radicibus pasti equi
C. 111, 58.
 Asculum oppidum a Cæsare re-
 cipitur C. 1, 16.
 Ascurum oppidum Af. 23.
in Asiam Cæsar proficiscitur Al.
78.
 Asparagium Dyrrhachinorum
 oppidum C. 111, 30.
 Aspavia castellum H. 24.
 Asprenas proconsul Af. 80.
 Asta oppidum Cæsari se dedit H.
 36.
- Ategua oppidum H. 8. capitur
 H. 22.
 Atrebatas G. 11, 4, 16, 23. VII,
 75.
 Atuatuca G. VI, 32, 35.
 Avaricum oppidum Biturigum
 G. VII, 13, 31, 32, 47.
avaritiæ commenta C. 111, 32.
avaritiæ Imperatorum malum
G. 1, 40.
auctio bonorum Jubæ regis Af. 97.
auctoritas & timor Romani ex-
ercitus apud Barbaros G. IV,
19.
audax facinus Fabii Peligni C.
11, 35.
 Avienus tribunus militum igno-
 miniose a Cæsare dimittitur Af.
 54.
 Aulerci Romanis dediti G. 11,
 34. rebellant G. 111, 17. VII,
 75.
 Aulerci Brannovices G. VII,
 75.
 Aulerci Cenomani G. VII, 75.
 Aulerci Eburones G. VII, 75.
 A. Bæbius eques H. 26.
 A. Clodius C. 111, 90.
 A. Fonteji ignominiosa missio Af.
 54.
 A. Gabinius C. 111, 4.
 A. Trebellius eques H. 26.
 A. Valgius H. 13.
 A. Varro Pompejanus C. 111,
 19.
aurigarum Britannorum in præ-
liis mira dexteritas G. IV, 33.
aurium desertio in minoribus sup-
pliciis G. VII, 4.
 Auscæ Aquitani Romanis dediti
 G. 111, 27.
 Ausetani ad Cæsarem transeunt
 C. 1, 60.

- auspicioꝝ & religionuꝝ obser-*
vans Pharnaces Al. 74.
Auximum oppidum C. I, 15.
Axona fluvius G. II, 5, 9.
 B.
B *Acenis silva* G. VI, 10.
 Bætis fluvius Al. 59, 60.
 H. 5.
Bagrada fluvius C. II, 38.
Baleares insulae Af. 23.
Baleares funditores G. II, 7.
Balista turrem dejiciens H. 13.
Barbarorum mos in castris figen-
dis G. VIII, 36.
Barbaros se vocant Morini G.
 IV, 22.
Batavorum insula G. IV, 10.
Belgæ G. I, I. II, I. & seq.
Belgæ Gallorum fortissimi G. I,
 I. II, 4. VIII, 54.
Belgarum in Romanos conjura-
tio G. II, I. & c. *fuga &*
cædes G. II, 10, 11. *in Bri-*
tanniam commigratio G. V,
 12. *fines* G. I, I.
Belgium G. V, 24, 25. VIII, 46.
bellandi cupidi Helvetii G. I, 2.
bella parvis momentis maguos
casus admittunt C. I, 21.
belli communes casus C. III, 72.
belli eventu milites præmia sui
laboris expectant C. II, 32.
exitus durissimi G. VII, 14.
jus G. I, 36. *jure in captos*
victor vitæ necisque potestatem
habet Af. 45. *de summa ju-*
dicium ducis esse debere, non
militum G. I, 40. *ratio nova*
& inusitata C. III, 47.
bello Cimbrico ætate inutiles
bello apud Gallos comesti G.
 VII, 77. *inutiles ejiciuntur* G.
 VII, 78.
- bellum sectantes otii & prædæ*
gratia G. III, 17. *confici*
nollet qui licentia peccandi gau-
det Al. 56. *idem sine magif-*
tratus & Principum consensu
geri non posse G. VIII, 22.
bellica porta Uticæ C. II, 25.
bellica laude semper inclyti Galli
 G. V, 53, 56. VII, 1, 76.
Bellocassi populi G. VII, 75.
Bellonæ templum Al. 66.
Bellovaci, eorumque res G. II,
 4, 13, 14. VII, 59, 75. VIII,
 7, 14. & seqq.
beneficium maximum quod Roma-
ni exteris conferre possent G.
 I, 43.
Berones Cassiani Al. 53.
Bessi in copiis Pompeji C. III, 4.
Bethuria H. 22.
Bibracte oppidum Æduorum G.
 I, 23. VII, 55.
Bibrax Rhemorum oppidum G.
 II, 6.
Bibractense Gallorum concilium
 G. VII, 63.
Bibroci Britannicæ populi G. V,
 21.
Bibulus xxx naves Cæsaris in-
cendit C. III, 8. *ejusdem odi-*
um in Cæsarem C. III, 8,
 16. *crudelitas in Cæsareanos*
 C. III, 14. *mors* C. III, 18.
filius ejus duo occisi C. III,
 110.
Bigerriones Romanis dediti G.
 III, 27.
Bithyniæ ac Ponti compositio
 Cæsari *difficilis* Al. 65.
Biturigum res G. VII, 5. VIII,
 3, 4.
Bivius Curius Cæsarianus C. I,
 24.

- Boduognatus *Nerviorum* dux G. 11, 23.
 Bogud Mauritaniae rex a Cassio in auxilium vocatur Al. 59. adversus Marcellum pugnat Al. 59, 60. a Pompejo filio infestatur Af. 23. idem & P. Sittius Cirtam Jubæ regis oppidum invadunt Af. 25.
 Boja G. VII, 14.
 Boji G. 1, 5. Helvetiorum auxiliares G. 1, 25. Æduis ad tributi G. 1, 28.
 Bojorum oppidum Gergovia G. VII, 9.
 bona Jubæ regis sub hasta vendita Af. 97.
 bos cervi figura G. VI, 26.
 Bospori Rex constituitur Mithridates Pergamenus Al. 78.
 brachium ad flumen Salsum Pompejus facit H. 13.
 Brannovii G. VII, 75.
 Bratuspantium Bellovacorum oppidum G. 11, 13.
 Britanniae descriptio G. v, 12, 13. &c. & Britannorum res G. IV, 21. & seqq. v, 8. & seqq.
 Britanniam disciplina ergo adibant Galli G. VI, 13.
 Brundisium oppidum circaque res gestæ C. 1, 24. & seqq. 111, 2, 24.
 Brutus adolescens, Cæsarianus G. VII, 9. ejus classis adversus Massilienses C. 11, 3, 5, 6, 22.
 Bullis & Amantia oppida C. 111, 40.
 Bullidenses Cæsari se dedunt C. 111, 12.
 Burfavolenses populi H. 22.
 Buthrotum oppidum C. 111, 16.
 C. Abillonum oppidum G. VII, 42, 90.
 Caburus Allobrox G. VII, 65. cadavera hostium pro cespite H. 32.
 Cadetes populi G. VII, 75.
 Cæcilius Niger Barbarus, Pompejanus H. 35.
 Cæcinae Cæsar ignoscit Af. 89.
 Cæræsi Germani G. 11, 4.
 Cæsar Antonio adest in auguratus petitione. G. VIII, 50.
 Cæsar cum Afranio dimicat C. 1, 41. & 42. eum ad deditionem compellere vult C. 1, 81.
 Cæsar Dejorato ignoscit Al. 68. deprecans a suis militibus non exauditur Af. 85.
 Cæsar dictator a Lepido dictus C. 11, 21. idem dictator IV designatus H. 2.
 Cæsar diffidentibus suis accedens animum restituit G. 11, 25. laborantibus subvenit G. IV, 37.
 Cæsar & Pompejus vicina castra ponunt C. 111, 13, 30.
 Cæsar in Galliam contendit G. 1, 7. 1, 10. VI, 12. in mare se abjicit & nando evadit Al. 21. legatos suos violatos ulciscitur G. 111, 16. novem annis iisæm fere militibus usus C. 1, 7.
 Cæsar Pompejo conciliari vellet C. 1, 26. 111, 10, 16, 17, 57.
 Cæsar Pompejum oppugnare semel deliberat C. 1, 26. Pompejum ad pugnam elicere cupit

- C. 111, 85. Pompejum terra arcet, Pompejus Cæsarem mari ex portibus C. 111, 15.
- Cæsar Rhenum trajicit G. IV, 17.
- Cæsar quotannis in Italiam ibat. G. v, 1. suis adversus elephantos pugnandi rationem commonstrat Af. 72. supplicibus libentissime ignoscit Al. 70. una æstate duo maxima bella conficit G. 1, 54. uni militum scutum detrabit & in primam aciem provolat G. 11, 25.
- Cæsar contra Aduaticos G. 11, 29. contra Alexandrinos C. 111, 111. Al. 1. contra Ambianos G. 11, 15. contra Ariovistum, G. 1, 37. contra Belgas G. 11, 2. & seqq. contra Bellovacos G. 11, 13. contra Britannos G. IV, 20. v, 8. contra Gallos G. VII, 88. contra Germanos G. IV, 6, 14, 15. contra Æduos G. VII, 40. contra Labienum Af. 14. & seq. contr. Massilienses C. 1, 35. contra Nervios G. 11, 17. v, 46. contra Pharnacem Al. 71. & seqq. contra Scipionem Af. 1, 34. & seqq. contra Sotiates G. 111, 20. contra Sueffiones G. 11, 12. contra Venetos G. 111, 9. contra Vercingetorigem G. VII, 7.
- Cæsar opera varia G. 1, 13. IV, 17.
- Cæsar opera ac munitiones ad Alefiam G. VII, 69, 72, 73. & seq. ejusdem opera ad Alexandriam Al. 1. & seqq. ad Brundisium C. 1, 25. ad Ilerdam C. 1, 41. ad Massiliam C. 11, 15. & seqq. ad Dyrrachium C. 111, 43, 44.
- Cæsar opera ad Pharam Al. 19. ad Uzitam Af. 41.
- Cæsar pro castris semper duæ legiones excubabant G. VII, 24.
- Cæsar & Pompeji diffidiorum causæ C. 1, 1. & seqq. eorum novissimum inter se prælium C. 111, 39. & seqq.
- Cæsar ad Scipionem de pace mandata C. 111, 57.
- Cæsar in Hispania res gestæ C. 11, 19. & seqq. in scientia & consilio omnia sibi posita milites existimabant Af. 10.
- Cæsari supplicatio decreta G. IV, 38. honores exhibiti G. VIII, 51.
- Cæsarem Romana Resp. desiderat Al. 65.
- Cæsarem velut despicit Scipio Af. 32.
- Cæsarianæ classis incendium C. 111, 101.
- Cæsariani Centurionis captivi ad Scipionem forte & intrepidum responsum Af. 45.
- Cæsariani exercitus tolerantia, fitis & fames C. 111, 47. & seq. Af. 69.
- Cæsariani militis veterani ad Labienum verba Af. 16.
- Cæsariani haud fere ad Pompejum perfugiebant, sed sæpe contra C. 111, 61.
- Cæsariani a Pompejanis in colloquio condito contra fidem vulnerantur C. 111, 19.
- Cæsariani equites mille contra septem millia Pompejanorum confligebant C. 111, 84.

- Cæſariani milites ab Afranio & Petrejo male plectuntur* C. 1, 76. *in quodam castello omnes vulnerati* C. 111, 53. *desperatione se interficientes* G. v, 37.
- Cæſarianorum aduersus Britan- nos difficultates* G. 1v, 29.
- Cæſarianorum militum aduer- ſum Germanos trepidatio* G. 1, 39. *aduersus Pompejanos pugna & victoria* H. 13. & ſeq. *strages a Pompejo* C. 111, 69, 70, 71. *diligentia ac in- dustria ſingularis* G. v, 2, 11. *eorum lenitas* C. 11, 13. *pe- ritia militaris* G. 11, 20. *licet paucorum aduersus multos hostes ingens animus* G. 111, 23. *perplexitas atque etiam præſens animus* G. 111, 3. & ſeqq. *conſtantia ſeu pertinacia mi- randa* G. v, 43. H. 23. *res fortiter geſtæ* C. 111, 73. *virtus Pompejanis collata* Af. 45.
- Cæſarianis militibus Labienus inſultat* Af. 16.
- C. Antiftius Rheginus *legatus Cæſaris* G. vi, 1.
- C. Arpinus *eq. Rom.* G. v, 27.
- C. Atejo *Cæſar ignoſcit* Af. 89.
- C. Avienus *trib. mil. ignominioſe a Cæſare mittitur* Af. 54.
- C. Calviſius Sabinus *Cæſarianus* C. 111, 34.
- C. Caninius Uxellodunum *ob- ſidet* G. viii, 33.
- C. Caſſius Syriacarum *navium Pompeji præſectus* C. 111, 5.
- C. Cluſinas *ignominioſe dimitti- tur* Af. 54.
- C. Confidius Pompejanus C. 11,
23. Af. 3, 33. *ejus crudelitas* Af. 4.
- C. Coponius C. 111, 5, 26.
- C. Decimii *fuga* Af. 34.
- C. Fabius *legatus Cæſaris* G. v, 24. viii, 27. C. 1, 37.
- C. Flavius *eques* H. 26.
- C. Fundanius *eques Rom. ad Cæſarem transfugit* H. 11.
- C. Fuſii Citæ *mors* G. vii, 3.
- C. Gallonius *eques Rom.* C. 11, 18.
- C. Marcellus *Rhodiæ classi Pompejanæ præſectus* C. 111, 5.
- C. Marius G. 1, 40. Af. 35.
- C. Meſſius *Cæſarianus* Af. 33.
- C. Mutius Reginus *eq. Rom. a Cæſare captus* Af. 68.
- C. Plætorius *quæſtor* Al. 34.
- C. Salluſtius Crispus *præt.* Af. 8.
- C. Saferna Af. 57.
- C. Trebonius *legatus Cæſaris* G. v, 17. vi, 40. G. vii, 11. *Maſſiliam oppugnat* C. 1, 36. *prætior urbanus* C. 111, 20.
- C. Triarius Pompejanus C. 111, 5. *ejus de procurſu militum præceptum* C. 111, 92.
- C. Valerius Caburus G. 1, 47.
- C. Valerius Donotaurus G. vii, 65.
- C. Valerius Flaccus G. 1, 47.
- C. Valerius Procillus *Galliæ provinciæ princeps* G. 1, 19, 47, 53.
- C. Virgilius Prætorius Pompej- anus Af. 28. *ejus deditio* Af. 93.
- C. Volcatius Tullus G. vi, 29.
- C. Voluſenus G. 111, 5. iv, 21. viii, 23, 48. C. 111, 60.

- Calagurritani *populi* C. 1, 60.
calamitas ex amicis inimicos facit
 C. 111, 104.
calamitatem aut suam aut tempo-
rum queri, mediocris est animi
 C. 111, 20.
 Calenus Cæsarianus C. 111, 14.
 Caletes *populi* G. 11, 4.
 Calones *inermes armatis hostibus*
intrepidi occurrunt G. 11, 27.
eorum fuga G. 11, 24.
 Calpurnius Salvianus Al. 53.
 Calydon *oppidum* C. 111, 35.
cameli Regis Jubæ capti Af. 68.
 Camulogenus Aulurcus G. VII, 57.
ejus mors G. VII, 62.
 Candavia C. 111, 11, 79.
 Caninius Rebilus *legatus* Cæsaris C. 1, 26.
 Canopus Al. 25.
 Cantabri *populi* C. 1, 38.
 Cantium Britanniae G. v, 13, 22.
 Canusium *oppidum* C. 1, 24.
capillo promisso sunt Britanni G. v, 14.
 Cappadoces *in copiis* Pompeji C. 111, 4.
 Cappadocia *regnum* Ariobarzannis Al. 34.
capita hominum occisorum adversus
hostium oppidum conversa
 H. 32. *in capita singula liberorum*
ac servorum tributum inpositum
 C. 111, 32. *non nisi capite*
Cæsaris relato pacem fieri posse
 Labieni dictum C. 111, 19. *caput*
Cn. Pompeji adolescentis
 Cæsari allatum H. 39.
 Capua *oppidum* C. 1, 10. *perfugium*
 Pompejanorum C. 1, 14.
- Caralitani Cæsaris *studiofi* C. 1, 30.
 Carales Sardiniae Cæsar *adit* Af. 98.
 Carmonenses *populi* C. 11, 19.
 Carmona *oppidum* Al. 57.
 Carnutes, *eorumque res* G. v, 25, 56. VI, 2, 4. VII, 2. VIII, 31.
carri & impedimenta Gallorum in
bellis. G. VIII, 14. C. 1, 51.
carri Helvetiorum pro vallo G. 1, 26.
 Carruca *oppidum* H. 27.
 Carfulenus Cæsarianus *praefectus*
 Al. 31.
 Carteja *oppidum* H. 32.
 Carvilius *rex* G. v, 22.
 Cassi Britanniae *populi* G. v, 21.
 Cassivellaunus Britannorum *dux*
 G. v, 11.
 Cassianæ *turmæ honos a Cæsare*
 H. 26.
 Cassius Longinus Cæsarianus C. 111, 34. *ejus timor*
 C. 111, 36.
 Cassius Longinus *Proprætor in*
Hispania Al. 48. *ejus stipatores*
 Al. 53. *ejusdem odium apud*
milites Al. 48. & *seqq.*
 54. *pugna cum Marcello* Al. 60.
vulneratio & consanatio
 Al. 52, 56. *ejusdem mors* Al. 64.
 Cassius Pompejanus C. 111, 101. *ejus fuga.* *ibid.*
castellorum ingens numerus C. 111, 44.
 Casticus Sequanus G. 1, 3.
 Castor Tarcundarius C. 111, 4.
castra munire quando primum
caeperint Galli G. VII, 30.

- castra Q. Ciceronis a Gallis oppugnantur* G. v, 39, 42. & *seqq.*
Castra Posthumiana, locus H. 8.
castrorum Cæsaris exiguitas in Britannia G. iv, 30. *Pompejanorum luxuries* C. III, 96.
Catamantaledes Sequanus G. i, 3.
catenæ ferreæ pro funibus G. III, 13.
Cativulcus Eburonum princeps G. v, 24. *taxo vitam finit* G. vi, 31.
Cato Cæsaris hostis C. i, 4, 32. *Siciliæ prætor* C. i, 30. *ejus de Pompejo querelæ* C. i, 30. *ejusdem ad Cn. Pompejum filium oratio* Af. 22.
Catonis Lusitani oratio ad Cæsarem H. 17.
Catonis Uticensis molimina adversus Cæsarem Af. 36. *ejusdem apud Uticam gratia, labor, exitus* Af. 88.
Caturiges Galli G. i, 10.
Cavarillus Æduus capitur G. vii, 67.
Cavarinus Senonum rex G. v, 54. vi, 5.
Cevenna mons G. vii, 8, 56.
celeritatis in bellis momentum G. v, 29, 48. vii, 45. C. ii, 6. Al. 32.
Celtæ, qui & Galli, eorumque termini G. i, 1.
Celtiberia regio C. i, 61.
Celtiberi populi C. i, 38.
Celtillus Vercingetorigis pater G. vii, 4.
Cenimagni Britannicæ populi G. v, 21.
- Centrones populi* G. i, 10. *Nerviorum clientes* G. v, 39.
Cercina insula Af. 8.
Cercinates Cæsarem commeatu juvant Af. 34.
cetrati Afraniani occiduntur C. i, 70.
Cbaræ radice usus pro pane C. III, 48.
Cheronesus Al. 10.
Cherufci Germanicæ populi G. vi, 10.
cibaria trium mensium molita secum efferunt Helvetii G. i, 5.
cibus quibus Britanni abstineant G. v, 12.
cibus servitute oblata petitus G. vii, 78.
Ciceronis hybernorum oppugnantorum consilium G. v, 39. *prudentia* G. v, 40. & *periculum* G. v, 43. *cura Cæsari* G. v, 48. *observantia mandatorum Cæsaris* G. vi, 36.
Cilicicæ ordinatio Al. 65, 66.
Cimberius & Nasua Suevorum Imperatores G. i, 37.
Cimbri ac Teutoni Italiam vastantes G. i, 33. vii, 77. a *Mario pulsæ* G. i, 40.
Cinga flumen Hispanicæ C. i, 48.
Cingetorix ejusque res G. v, 3, 22, 56, 57. vi, 8.
Cingulum oppidum C. i, 15.
Cirta oppidum capitur Af. 25.
Cispius & Aquila Cæsariani Af. 67. *civilis dissensio Romanorum Præfat.* G. viii.
civilis dissensionis remedium G. viii, 52.
in civilibus dissensionibus quid accidere soleat Al. 65.

- civitas omnis Helvetia in quatuor pagos divisa* G. I, 12.
civitas Parisiorum & Senonum G. VI, 3.
civitatum Germanicarum laus G. VI, 23.
cives Romani Gaditani C. II, 18.
civium Romanorum bona, qui contra populum Rom. arma tulissent, Zamæ vendita Af. 97.
clades Cæsarianorum C. III, 63, 64, 65, 71. & seqq.
cladibus decessorum suorum posteriores duces prudentiores fiunt G. III, 20.
clamor exercitus & signorum cantus auditus Antiochiæ C. III, 105.
clamor in pugna non inutilis C. III, 92.
clamoris terror G. VII, 84. H. 31.
classis Pompejana C. III, 5. Cæsarianæ incendium C. III, 101. Gallica adversus Romanos G. III, 14.
Cleopatra cum suo fratre pugnans C. III, 103. a Cæsare regina Ægypti constituitur Al. 33.
clientum Gallorum fides G. VII, 40.
Clodius Aquitius cæsus H. 23.
Clodii cædes G. VII, 1.
Clodianæ cædis reus Milo C. III, 21.
Clupea insula C. II, 23. Af. 2, 3.
Cneus Domitius Calvinus C. II, 42. III, 34. Af. 86.
Cneus Magius, præfectus Fabrum, Pompejanus, captus ad Cæsarem adducitur C. I, 24, 26.
Cn. Piso Pompejanus Af. 3, 18.
Cn. Pompejus Q. Titurii interpres G. V, 36.
Cn. Pompeji adolescentis molimina, ejusdem præsidium fragile, res male gestæ Af. 23. ejus cædes H. 39.
Cocofates Aquitani G. III, 27.
Cælius Vinicianus Cæsarianus Al. 77.
Cælius de Repub. remotus C. III, 20, 21. ejus iniquitas C. III, 20. ejusdem molimina frustra cadunt C. III, 22.
Cæliæ leges C. III, 20, 21.
cohorti uni Pompejanæ decem Cæsariani decertare non detrectant Af. 45.
colonorum delectum habent Pompejani C. I, 14.
Comagenus Antiochus C. III, 4.
Comana oppidum Al. 34. Bellonæ templum 66.
Cominius Af. 46.
Commius Atrebatum rex, ejusque res G. IV, 21, 27, 35. VI, 6, VII, 76. VIII, 6, 23, 47, 48.
commeatibus duobus reportatus ex Britannia Roman. exercitus G. V, 23.
commentariorum Cæsaris elegantia G. VIII, præf.
commentarios Cæsaris Hirtius contexuit G. VIII, præf.
concordia nocturna & occulta G. V, 53.
concilium Gallorum G. I, 30. VI, 3.

- concilium armatum apud Gallos* G. v, 56.
conclamandi mos in castris C. 1, 66.
concordiæ bonum G. v, 31.
conditionem ab armato hoste Romani non accipiunt G. v, 41.
conditiones pacis æquæ quando maxime fieri possint C. III, 10.
Condruſi Germani G. II, 4. VI, 32. *Trevirorum clientes* G. IV, 6.
conductoribus ædium annua merces habitationis donata C. III, 21.
Conetodunus & Cotuatus duces Gallorum G. VII, 3.
conſuens Moſæ & Rheni G. IV, 15.
conjugia Gallorum G. VI, 19.
conjuratio adverſus Cæſarem G. IV, 30. *adverſus Q. Caſſium Longinum* Al. 52.
Confidii Longi Pompejani crudelitas Af. 4. *ejus acta* Af. 33, 43, 93. *ejus mors* Af. 93.
conſilia hoſtis audienda non eſſe G. v, 28.
conſilium ſuum Cæſar occultabat Af. 10.
conſtantiæ bonum G. I, 40.
conſulendi occaſio brevis G. v, 29.
conſulum & Pompeji ad Cæſarem mandata C. I, 10.
continentia Germanorum G. VI, 21.
conventus Thapſitanorum & Adrumetanorum a Cæſare multatus Af. 97.
Convictolitanes Æduus G. VII, 32, 33, 55, 67.
copiarum Cæſaris paucitas C. III, 2. *elevatio* C. III, 87.
Corduba Cæſaris amica C. II, 19. *Hispaniæ caput* H. 3. *eam Cæſar capere contendit* H. 4.
Cordubeniſis conventus Varro-nem excludit C. II, 19.
Cordubeniſium onus a Caſſio Longino Al. 49. *deſectio* Al. 57.
Corfinium Cæſar oppugnat C. I, 16.
Corneliana caſtra C. II, 24, 37.
Cornelius Balbus vulneratur C. III, 19.
Cornificius Cæſarianus Al. 42. *coronam auream Pharnaces Cæſari miſerat* Al. 70.
Correus Bellovacorum dux G. VIII, 6. *ejus mors* G. VIII, 19.
cortice ex arboribus potius ſe victuros Cæſariani minantur, quam Pompejum e manibus dimiſſuros C. III, 49.
Cofam Milo oppugnat C. III, 22.
Cotho Adrumeti Af. 62.
Cottæ Aurunculeji virtus G. v, 33.
Cotus Æduus G. VII, 32, 33, 67.
Cotys Thracum rex cccc equites Pompejo ſuppeditat C. III, 4, 36.
Craſtini primipili Cæſariani fortitudo C. III, 91. *mors* C. III, 99.
cratium uſus in bellis C. III, 46, 80.
credimus libenter ea quæ volumus G. III, 18. C. II, 27.

creditarum pecuniarum sine usuris solvendarum lex C. 111, 20.
cremandorum cadaverum mos apud Gallos G. VI, 19.
 Crispus Sallustius *proconsul* Af. 97. *ejusdem prætoris ad Cericinam insulam gesta* Af. 34.
crines mulieribus abscissi, & ex illis tormenta facta C. 111, 9.
 Critognati Arverni *crudelis oratio in obsidione Alesix* G. VII, 77.
crudelitas veterum Gallorum G. VI, 16. VII, 77.
cuniculorum agendorum peritissimi Aquitani G. 111, 21. VII, 22.
cupiditatis pecuniæ malum G. VI, 22.
 Curio Cæsarianus, *ejusque res* G. VIII, 52. C. 1, 2, 23. *ejus mors* C. 11, 42.
 Curioniani Galli ac Germani Af. 40.
 Curionianorum *militum trepidatio* C. 11, 29, 41.
 Curioniani *equites a Scipione deficientes* Af. 52.
 Curiosolitæ *dediti* G. 11, 34. 111, 7. VII, 75.

D.

Damasippi *liberis Cæsar ignoscit* Af. 89. *ejus mors* Af. 96.
damnum privatum salutis publicæ causa non formidandum G. VII, 14.
 Dardani *in copiis Pompeji* C. 111, 4.
 Decetia *oppidum* G. VII, 33.
decimæ legionis commendatio G. 1, 40, 42. 11, 21.

Decimus Brutus *adolescens* G. 111, 11. *classis ad Massiliam præfectus* C. 1, 36, 56.
 Decius Lælius *Asiaticarum navium Pompeji præfectus* C. 111, 5, 40, 100.
decumæ in octavas mutatæ Af. 98.
Decumanus, miles ex decima legione Af. 16.
 Dejotarus, *ejus res* C. 111, 4. Al. 34, 67, 68, 69, 70, 78.
 Delphos Kalenus *recipit* C. 111, 55.
 Delta *in Ægypto* Al. 27.
 Devoti, *qui Soldurii, eorumque mira fides* G. 111, 22.
 Diablintes Galli G. 111, 9.
 Dianæ Ephesix *fanum spoliari jubet Scipio* C. 111, 33. *id interventu Cæsaris impeditur* C. 111, 33, 105.
 Dictator Julius Cæsar G. 11, 21. 111, 2. *dictatura se abdicat* C. 111, 2.
 Didius Gadium *præfectus* H. 37. *ejus mors* H. 40.
diei prolatio in exactione pecuniæ donatio dicta C. 111, 32.
diei unius anteverso quantum ad summam faciat C. 111, 80.
 Dii Gallorum G. VI, 17. Germanorum G. VI, 21.
 Dii *immortales omnibus casibus belli interfunt* Al. 75.
 Dii, *quos pro sceleribus ulciscuntur, impune diu grassari permittunt* G. 1, 14.
 Dioscorides & Serapion *legati Ptolemæi ad Achillam* C. 111, 109.
 Dis *pater Gallorum* G. VI, 18.

- disciplina memoria constans, non litteris* G. VI, 14.
diffensionis malum G. V, 31. VII, 32.
 Divico Helvetiorum *legatus* G. I, 13.
 Divitiacus Æduorum *princeps, ejusque res* G. I, 3, 16, 18, 19, 31, 41. II, 5. VI, 12.
 Divitiacus *Suessionum rex* G. II, 4.
domicilia Gallorum in æstu G. VI, 30.
 Domitius Ænobarbus, Pompejanus C. I, 15. *Et ejus de fuga ex Corfinio consultatio* C. I, 19. *a Massiliensibus receptus, excluso Cæsare* C. I, 34. *inde fuga* C. II, 22.
 Domitius *proditionis arguitur*. C. II, 32. *ejus urbana gratia Et dignitas* C. III, 83.
 Domitius Calvinus C. III, 34. *ejus cum Pharnace res* Al. 34.
 Donilaus Gallogræcus *ccc equites Pompejo suppeditat* C. III, 4.
dotis ratio apud Gallos C. VI, 19.
 Drappes Senonum *princeps* G. VIII, 30. *inedia mortuus* G. VIII, 44.
 Druidum *descriptio* G. VI, 13, 14.
 Dubis *fluvius* G. I, 38.
 Dumnacus Andium *dux* G. VIII, 26. *ejus fuga* G. VIII, 31.
 Dumnorix Æduus *Divitiaci frater, ejusque res* G. I, 3, 9, 18. *Et seqq.* v, 6. *ejus cædes* G. V, 7.
- duo viri aciem inclinatam restituant* H. 23.
 Duracius *Picto* G. VIII, 26.
 Durocortorum *oppidum* G. VI, 44.
 Duumviri *municipiorum* C. I, 23, 30.
Dux quanquam in re desperatissima animo non deficiens militibus gratus G. VII, 30.
Ducis præsentia animus militibus restituitur G. II, 25.
ad Dyrrhachium castra vicina ponunt Cæsar Et Pompejus C. III, 13.
 Dyrrhachio *intercluditur Pompejus* C. III, 41.
 Dyrrhachii *Et in Achaja gesta* C. III, 57.
 Dyrrhachina *duo prælia Cæsarem nonnihil debilitarunt* C. III, 71, 89. *ob ea Cæsar a Pompejanis ubique traducitur* C. III, 72.
- E.
- E**burones *posuli* G. II, 4.
 Trevirorum *clientes* G. IV, 6. *ubi siti* G. V, 24. *eorum defectio* G. V, 26. *humiles Et ignobiles* G. V, 28. *prædæ omnibus a Cæsare exponuntur* G. VI, 34, 35. *vestantur* G. VI, 43.
 Eburovices *adversus Rom. conspirant* G. III, 17.
ediscendi studium apud Druides G. VI, 14.
 Egesaretus *Theffalus* C. III, 35.
 Elaver *flumen* G. VII, 34.
elephanti condocefacti Af. 27.
elephanti Scipionis Af. I, 27.

- elephanti communi periculo in aciem educuntur Af. 27. eorum terroris minuendi ratio Af. 72.*
elephanti LX. adversus Cæsarios producti Af. 48. eorum fuga Af. 83.
elephanti LXXIV a Cæsare capti Af. 86.
elephanto ferocienti veteranus miles se fortiter objicit Af. 84.
Eleutheri Cadurci G. VII, 75.
Suessiones G. VII, 75.
Elufates Romanis dediti G. III, 27.
Ennius citatus H. 23, 31.
Epasnaetus Arvernus G. VIII, 44.
Ephesiam pecuniam auferre Scipio conatur C. III, 33. ei salutem Cæsar affert C. III, 33, 105.
ephippiorum usus apud Suevos indecorus G. IV, 2.
Epibatæ armantur Af. 20. Al. 11.
Epidaurum liberat Vatinus C. III, 19. Al. 44.
epistolæ mittendæ mira ratio G. V, 48.
Eporedorix Æduus G. VII, 54, 55, 63. capitur G. VII, 67.
equestris prælii consuetudo H. 15.
equestris pugnae mira exercitatio apud Germanos G. I, 48.
equites mille Cæsariani septem millia Pompejanorum equitum sustinere non dubitabant C. III, 84.
equites Galli G. VI, 15.
equitum Gallorum temerarium jusjurandum G. VII, 66.
equites Germani sæpe in præliis ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur G. IV, 2.
equitum Rom. generositas G. VIII, 28.
equitibus quingentis Helvetii quatuor millia equitum Rom. propellunt G. I, 15.
equi alga pasti Af. 24.
equorum mira docilitas G. IV, 2.
studiosi Galli G. IV, 2.
equos suos assuefacit Cæsar non reformidare elephantos Af. 72.
Eratosthenes citatus G. VI, 24.
Ergastula quædam Milo solvit C. III, 22.
Essedorum usus in præliis apud Britannos G. IV, 24, 33.
Essui populi G. V, 24.
Etesiaë venti C. III, 107.
Euphranor Rhodius. vir fortis Al. 15. ejus mors Al. 25.
exactiones gravissimæ Scipionis C. III, 32.
exactiones graves Cassii Al. 49.
exactor improbus ministris etiam suis odiosus Al. 50.
excommunicatio veterum Gallorum G. VI, 13.
exacti a Pharnace cives Rom. Al. 70.
exercitus Cæsarianus Dyrrhachinis præliis attenuatus C. III, 71, 89.
exercitus non minorem quam Imperator ipse laudem consecutus G. I, 40.
exercitus Rom. ab Helvetiis pulsus, et sub jugum missus G. I, 7.
exercitus Cæsariani amjor pars tirones H. 28.
exercitus Cæsariani fitis Af. 69.
exercitus totius salus parva in re aliquando consistit G. III, 14.

F.

Fabii Peligni *facinus audax*
C. II, 35.
Fabius Max. Rutenos & Arver-
nos *superavit* G. I, 45.
factiones Gallorum G. VI, 12.
fagum Britannia *non habet* G.
V, 12.
falcatae quadrigae Pharnacis Al.
75.
falcium in navibus bellicis usus
G. III, 14.
fama in novitate antecedit C. III,
36.
fames ac peruria Afranianorum
C. I, 84.
fames Cæsarianorum *militum &*
tolerantia G. VII, 17.
familia Orgetorigis, *decem mil-*
lia hominum G. I, 4.
ex familia una duo simul in Se-
natu Æduo esse non poterant
G. VII, 33.
Fanum oppidum C. I, 11.
fascium praelationis invidia C.
III, 106.
Favonius Scipionem castigat C.
III, 57.
fautores Cæsaris LXXIV *a Pom-*
pejo securi percussi H. 21.
Faustus Sylla C. I, 6. *a Sitio*
capitur Af. 95. *ejus mors* Af.
95.
feminae notitiam intra annum xx
Germani non habebant G. VI,
21.
feminae a viris prodi hostibus me-
tuentes, viros hostibus ipsae pro-
dunt G. VII, 26.
feminarum pavor in urbis oppug-
natione G. VII, 47.
ferrariae Biturigum G. VII,
22.

ferrariae officinae a Pompejanis
instituta Af. 20.
ferrum in Britannia nascitur G.
V, 12.
fides Cæsaris H. 19.
fides Cæsarianorum *militum con-*
stantissima Af. 45.
fides clientum Gallorum G. VII,
40.
fidei hostili non temere credendum
C. III, 28.
fiducia Cæsaris *miranda* Af. 63.
filia Ptolemæi *regis minor* C.
III, 112.
fluminis alti transeundi ratio H.
5.
flumen avertere Cæsar *molitur* C.
I, 61.
flumina Romanos milites non mo-
rantur G. VII, 56.
foederis militaris sancienti ritus
apud Gallos G. VII, 2.
foliis arborum pasti equi C. III,
58.
fontem cuniculo intercipit Cæsar
G. VIII, 43.
fortissimi Gallorum Belgæ G.
I, 1.
fortunæ vis G. VI, 30. C. III,
10.
fraternæ pietatis exempla G. I,
20. IV, 12. Af. 28.
frenati equi & infrenati Af. 19.
Frentani C. I, 23.
frigoris tolerantissimi Suevi G.
IV, 1.
frigoribus exposita est Gallia G.
I, 16.
frumentum dedititiis suis dandum
curat Cæsar G. I, 28.
frumentum militibus certis diebus
admetiebatur Cæsar G. I,
16.

- frumentum suum Helvetii combu-
runt* G. 1, 5.
*frumenti condendi modus apud
Afros* Af. 65.
*frumenti inopia in Cæsaris castris,
ea levata* Af. 34.
*frumenta & ædificia propria cor-
rumpentes Galli* G. VII, 64.
frumenta intra munitiones sata C.
III, 58.
Fufius Kalenus C. III, 8. *ejus
industria* C. III, 55.
fuga Ambiorigis mira G. VI,
43.
fuga pernox G. 1, 26.
fugæ celandæ ratio G. VIII,
15.
fugæ simulate fraus G. VI, 8.
C. 11, 40.
fugæ spem suis adimit Cæsar G.
1, 25.
Fulvius Postumus C. III, 62.
funera Gallorum magnifica G.
VI, 19.
Fufius Cita occiditur G. VII,
3.
- G
- G**abali populi G. VII, 64,
75.
Gabinii Cæsariani res gestæ Al,
42, 43.
Gabiniani milites C. III, 4,
103, 110.
Gaditani Cæsaris fautores C.
II, 18.
Galba Sueffionum rex G. 11,
4. *ejusdem filii Cæsari dedun-
tur* G. 11, 13.
Galearum tegmenta ex viminibus
C. III, 62.
Galliæ divisio G. 1, 1.
*Gallia omnis ad Septentrionem
est* G. 1, 16.
- Gallia omnis pacata* G. 11, 35.
repente tumultuatur G. 111, 7.
Gallia provincia C. 1, 39. *Cæ-
sari decreta* G. 1, 35.
*Gallia tanquam præda Germanis
& Romanis exposita* G. 1,
45. *subacta libera esse jussa*
G. 1, 45.
Gallia transalpina G. VII, 6.
*Galliæ concilium, cui ne orbis
quidem terrarum possit obistere*
G. VII, 29.
*Galliæ consensus adversus Cæsa-
rem in libertate vindicanda*
G. v, 27. VII, 76.
Galliæ conventus Cæsar agit G.
1, 30. *concilium indicit* G. 1,
30. VI, 3.
*Galliæ equitatus ad Cæsarem in
Britanniam profecturum con-
venit* G. v, 5.
*Galliæ & Germaniæ morum dis-
ciplina* G. 1, 31. VI, 21.
*Galliæ & Hispaniæ regiones sa-
luberrimæ* C. 111, 2.
*Galliæ fertilitas ac opulentia
præ Germania* G. VI, 24.
*Galliæ imperium sibi vindicare
volunt Helvetii* G. 1, 2.
Ariovistus & Cæsar G. 1,
33, 43.
Galliæ motus repentini G. v, 22,
53.
Galliæ præsidia distribuit Cæsar
G. VIII, 46.
Galliæ provinciæ servitus G. VII,
77.
*Galliæ res gestas Hirtius absol-
vit* G. VIII, 1.
Gallus Gallos fallens G. v, 48.
Galli Belgæ G. 11, 1, 3.
Galli bellicosi G. 111, 19, v,
54, 56. VI, 15. VII, 1.

- Galli *disciplinæ ergo in Britanniam proficiscebantur* G. VI, 13.
- Gallorum *equitum mos* G. VI, 15. *jusjurandum temerarium* G. VII, 66. *virtus ac fortitudo mirabilis* C. I, 51. Af. 6.
- Gallorum *veterum mores & instituta* G. VI, 11. & *seqq.*
- Galli *a Dite patre progeniti* G. VI, 18. *Græcis litteris utebantur* G. VI, 14. *humanis victimis diis litabant* G. VI, 16. *Cimbrico bello humanis corporibus vescebantur* G. VII, 77. *in acie sedere soliti* G. VIII, 15. *jumentis maxime delectantur* G. IV, 2. *etiam senes militant* G. VIII, 12. *multos carros in bellis habent* C. I, 51. *procero ac mirifico sunt corpore* G. II, 30. Af. 40. *religionibus dediti, eorumque dii, ac vota* G. VI, 16. & *seqq.* *armati in concilium veniebant* G. V, 56. *novis rebus plerumque student* G. IV, 5.
- Galli *in copiis Cæsaribus* C. I, 39. *Jubæ regis* C. II, 40. *Pompeji* C. III, 4. *proditores in exercitu Cæsaribus* G. II, 17. VI, 7. *urbes suas ipsi incendunt* G. VII, 15.
- Gallorum *ingenia candida & aperta* Af. 73. *inter se discrimina* G. I, 1. *factiones duæ* G. VI, 12. *mira consuetudo in concilii armati indictione* G. V, 56. *nobilium genera duo, Druides & Equites* G. VI, 13. & *seqq.* *præcipui Belgæ & Ædui* G. VIII, 54. *tutelam adversus Ariovistum Cæsar suscipit* G. I, 33, 40, 43. *adversus Romanos conjuratio* G. II, I, V, 53. *odium & infidiæ* G. V, 29. VII, I. *rebellio* G. II, I. III, 3. IV, 6. VI, 2. VII, 7. *ante Cæsaribus adventum annua bella* G. VI, 15. *conjugia* G. VI, 19. *consilia subita & repentina* G. III, 8. IV, 5. *consuetudo erga liberos suos natu minores* G. VI, 18. *domicilia in æstu* G. VI, 30. *mos in rumoribus novis excipiendis* G. IV, 5. *cum Cæsaribus prælium* G. III, 4. VII, 13. *disciplina ex Britannia allata* G. VI, 13.
- Gallorum & Belgarum *eadem est oppugnatio* G. II, 6.
- Gallorum *fortitudo* G. VI, 24. *industria ac solertia* G. VII, 22. *infirmetas* G. IV, 5, 13. *levitas ac mobilitas* G. II, I. III, 10. IV, 5. *libertas* G. VII, 4. *mollities in adversis* G. III, 19. *temeritas innata* G. VII, 42. *facinus memorabile in mortis pro patria contemptu* G. VII, 25. *fuga ac clades* G. III, 6. G. VII, 83, 88.
- Gallorum Labienianorum *cædes* Af. 40. *immensæ copiarum* G. VII, 75.
- Gallis *ignota Britannia* G. IV, 20.
- Gallicarum *navium forma* G. III, 13.
- Gallica *classis adversus Romanos* G. III, 13.
- Gallicæ *plebis conditio* G. VI, 13.

- Gallicus *victus cum Germanico non conferendus* G. I, 31.
- Gallico *agro Germanicus ager non comparandus* G. I, 31.
- Gallicorum *murorum forma* G. VII, 23.
- Gallinam *Britanni non gustant* G. V, 12.
- Ganymedes *eunuchus nutritius Arfinoes* Al. 4. *ejus odium* Al. 23. *impotens dominatio* Al. 23, 33.
- Garites *Romanis dediti* G. III, 27.
- Garumna *fluvius* G. I, 1.
- Garumni *populi Aquitanicæ* G. III, 27.
- Gemella *legio* C. III, 4.
- Genabum, Carnutum *oppidum* G. VII, 3. VIII, 5. *diripitur atque incenditur* G. VII, 11.
- Geneva, Allobrogum *oppidum* G. I, 7.
- Genusus *fluvius* C. III, 75, 76.
- Gergovia G. VII, 4. *Bojorum oppidum* G. VII, 9. *Arvernorum oppidum* G. VII, 34. *ejus oppugnatio* G. VII, 36, 41.
- Germanicæ & Gallicæ *morum discrimen* G. VI, 11.
- Germani *quando primum & qua ratione in Galliam transferint* G. I, 31, 33. IV, 16. &c. *inde pulsi* G. I, 53.
- Germani *auxiliares* G. VI, 5, 8. VII, 76. VIII, 10. *barbari ac feri* G. I, 31, 33. *bella non deprecantur* G. IV, 7. *importatis jumentis non utuntur* G. IV, 2. *quatuordecim annis tecta non subeunt* G. I, 36. *fortunam contra Romanos tertio experiri nolunt* G. 5, 55.
- Suevis *se impares fatentur* G. IV, 7.
- Germani *equites cccc Cæsariani* G. VII, 13. *pedites summæ velocitatis inter equites pugnantes* G. I, 48. VIII, 36. *levis armaturæ* G. VII, 65. *Transrhenani continenter cum Belgis pugnantes* G. I, 1. *Belgis adversus Romanos conjuncti* G. II, 3, 4. *eos Cæsar ulciscitur* G. VI, 9. *Germani & Galli Labieniani cum Cæsarianis fide data acceptaque colloquentes* Af. 29. *eorum cædes* Af. 40.
- Germanorum *ad Cæsarem legatio* G. IV, 7. *legati retenti* G. IV, 13. *in Romanos odium* G. V, 29. *arrogantia* G. IV, 7. *cultus corporis* G. VI, 21. *cum Romanis conflictus* G. I, 52. *clades ac fuga* G. I, 53. IV, 14. *matresfamilias proliandi tempus suis præscribunt* G. I, 50.
- Germanorum *magnitudo corporis ac terror* G. I, 39. *mas in bellis parandis* G. VI, 23. *nuditas* G. VI, 21. *perfidia & simulatio* G. IV, 12, 13. *procacitas* G. I, 46. *superstitio in præliis suscipiendis* G. I, 50. *trepidatio* G. IV, 14, 15. *vagatio seu peregrinatio, & error* G. VI, 22. *victus* G. VI, 22. *virtus* G. VII, 70. *omnis vita in venationibus & studio rei militaris consistit* G. VI, 21.
- Germanorum *equitum virtus* Al. 29.
- Germanorum *Usipetum adversus Menapios dolus* G. IV, 4.

- Germanos Galli quondam virtute superabant G. VI, 24. eosdem in Gallia diutius versari indignantur Galli G. II, 1.
 Germanos Cæsar debellat & Germanico bello finem imponit G. IV, 12. & seqq. Cætera quæ ad Germanorum descriptionem, mores & instrumenta pertinent, vide G. VI, 21. & seqq.
 Getuli & Numidæ, Marii beneficiarii Af. 32. ad Cæsarem deficiunt Af. 35, 55.
 Getuli Confidium occidunt Af. 93.
 Getulorum duo oppida capiuntur Af. 25.
 Getulorum equites sine frenis Af. 61.
 gladiatoria familia Milonis C. III, 21.
 glans inscripta vice epistolæ missu H. 13, 18.
 glandes fusæ Af. 20.
 glasto se inficiunt Britanni G. V, 14.
 Gobanitio patruus Vercingetorigis G. VII, 4.
 Gomphi a Cæsare non toto die expugnati C. III, 80.
 Geiduni Nerviorum clientes G. V, 39.
 Grajoceli G. I, 10.
 grando saxea in exercitum Cæsaris cadens Af. 47.
 gravis armaturæ miles legionarius Af. 71.
 Græce ad Ciceronem scribit Cæsar G. V, 48.
 Græce indocti Nervii G. V, 48.
 Græci contra Rom. Imp. pug-
 nare nolentes C. III, 11.
 Græcis litteris Galli olim usi G. VI, 14.
 Grudii Nerviorum clientes G. V, 39.
 Gutruatus, Carnutum factionis princeps, occiditur G. VIII, 38.
- H.
- H** Aliacmon, flumen C. III, 36.
 Harudes populi G. I, 31, 37, 51.
 Helvetia omnis civitas in quatuor pagos divisa G. I, 12.
 Helvetii cæteros Gallos virtute præcedunt G. I, 1. Germanis superiores G. I, 40. Romanum Consulem occidunt, exercitum sub jugum mittunt G. I, 12. Cæsarianos aliquot G. I, 15. a Cæsare cæduntur G. I, 12, 26. obfides accipere, non dare soliti G. I, 14. oppida sua commigraturi incendunt G. I, 5. ea restituere jubentur G. I, 28. profectiorem in Galliam adornant G. I, 3. quare patriam relinquerent G. I, 30. eorum iter G. I, 6, 7, 9. Rhodani transitu a Cæsare prohibentur G. I, 12. Græcis literis usi G. I, 29. eorum conjuratio G. I, 3. feritas ac pervicacia in bello G. I, 25, 26. fuga G. I, 26. jactantia G. I, 13. legatio supplex ad Cæsarem G. I, 7, 13. mos in judiciis G. I, 4. perfidia adversus Romanos G. I, 7. virtus G. I, 13. Cætera vide G. I, 1. & seqq.

- Helvii *populi* G. VII, 8, 64. C. I, 35.
 Heraclea Senticæ C. III, 79.
 Hercynia *silva ejusque feræ* G. VI, 24.
 Herculis *sanum* Gadibus C. II, 18. *exinde ablata restituit* Cæsar C. II, 21.
 Herminius *mons* Al. 48.
 Hiadertinorum *in P. R. officia* Al. 42.
 Hibernia *insula* G. v, 13.
bibernorum Cæsar *expugnandorum consilium apud Gallos* G. v, 26.
bibridæ a Labieno conscripti Af. 19.
hiemes in Gallia maturæ G. IV, 20.
 Hippo *regius* Af. 96.
 Hispalis *oppidum* C. II, 18, 20. *ejus oliveta* H. 27. *ejusdem turbatio* H. 35, 36.
 Hispalensibus *ingratum animum exprobrat* Cæsar H. 42.
 Hispani *equites* G. v, 26.
 Hispani *in copiis* Cæsar Af. 39.
 Hispanorum *auxilia Gallis adversus Romanos* G. III, 23.
 Hispanorum *pugnandi ratio* C. I, 44. *seditio inter se* Al. 62.
 Hispaniæ *principes ad Cæsarem transeunt* C. I, 74.
ex Hispania apportabantur necessaria ad armandas naves Cæsar G. v, 1.
 Hispaniæ *res tam Pompejanorum, quam Cæsarianorum* C. I, 38, 39, 48. H. 3.
 Hispaniæ *duæ a Cæsarianis patæ* C. III, 73.
 Hispaniæ *ulterioris fœcunditas*
- & *fitus* H. 8. *eadem potitus* Cn. Pompejus *adolescens* H. I.
 Hispaniarum *deditio* C. II, 32.
homines a Gallis immolati G. VI, 16.
hordeo corrupto & *panico vetere se alentes* Massilienses C. II, 22.
hordeo frumentum auctum C. III, 58.
hospitalitas Germanorum G. VI, 23.
hospitium sacrosanctum H. 16. *ejus violati nefas* H. 16.
hostis consilia qualiter accipienda G. v, 28.
hostis in iniquum locum pertrahendi stratagema G. VI, 8.
hostium res prius diligenter explorandæ, quam prælium committas C. II, 38.
 Hyempfal *rex* Af. 56.
 I.
 J Acetani *ad Cæsarem transeunt* C. I, 60.
 Iberus *fluvius* C. I, 60.
 Iccius & Antebrogius *Remorum legati* G. II, 3.
 Iccii *angustiæ* G. II, 6.
ignis supplicium G. I, 4. VII, 4.
cum igne pugnantes Cæsariani G. v, 43.
igni vivi combusti Paradenses Af. 87.
ignibus nocturnis produntur aliquando milites C. 3, 50.
 Iguvium *oppidum* C. I, 12.
 Herda *oppidum* C. I, 43, 45.
 Illurgavonenses *populi* C. I, 60.
in Illyrico gesta G. II, 35. III, 7. Al. 42.

- Imanuentius Trinobantium rex
 G. v, 20.
 imitatores solertissimi Galli G.
 VII, 22.
 item Alexandrini Al. 3.
 impedimentis amissis bellum geri
 non posse G. VII, 14.
 Imperatoris aliæ sunt partes at-
 que legati C. III, 51. consi-
 lium milites explorare non de-
 bere G. I, 40. VII, 52. con-
 spectus, oratio ac præsentia
 militibus animos addit & con-
 vertit G. I, 41. II, 25. Af.
 10. in conservandis militibus
 studium C. I, 72. in commis-
 sione pugnae officium Al. 16.
 Imperatorem se appellat Scipio
 C. III, 31. eo nomine indig-
 nus censetur a Centurione Cæ-
 sariano capto Af. 45.
 Imperatores munera ac dona ac-
 cipiebant re bene gesta Al. 70.
 in impuberes etiam sævit Bibulus
 C. III, 14.
 incendia ædificiorum, incursonis
 hostium vulgare signum G.
 VIII, 3.
 Indo rex H. 10.
 induciarum genus ex misericordia
 G. II, 15.
 inducias Pompejani postulant a
 Cæsarianis & impetrant C.
 III, 19.
 Induciomari Treviri simulatio
 G. v, 3, 4. dolus ac defectio
 G. v, 26, 55. fuga G. v, 53.
 cædes G. v, 58.
 infantibus in ardore pugnae non
 parcunt Rom. G. VII, 28.
 ingratos ac perfidos Cæsar ulcif-
 citur Af. 64.
 inimici alter alterum servantes
 G. v, 44.
 insidiæ Labieni adversus Cæsa-
 rem Af. 50. detectæ Af. 66.
 insidiæ præmonitis minus nocent
 G. VIII, 19.
 insidiarum occultandarum modus
 Al. 36.
 insignia in præliis accommodabant
 milites Romani G. II, 21.
 insignium & signorum militarium
 occultandorum fraus G. VII,
 45.
 instar legionis videri C. III, 66.
 instar cohortium Al. 19.
 intercessio tribunitia C. I, 5, 7.
 Iffam Octavius a Cæsare abali-
 enat C. III, 9.
 Isthmum Cæsar munit C. III,
 55.
 Italia sine vulnere a Cæsarianis
 capta C. III, 73.
 Italia sine Sicilia & Africa tene-
 ri non potest C. II, 32.
 Italiæ facultates & existimatio
 G. VI, 1.
 itineris Cæsariani ad hostes aspe-
 ritas C. I, 68.
 itineris difficultas in Afraniano
 exercitu C. I, 78, 79.
 Itius portus G. v, 5.
 Ityreæ naves Af. 20.
 Juba Numidiæ rex Pompeji
 hostis & amicus C. II, 25.
 Al. 51. Cæsaris hostis Af. 25.
 auxilia Pompejo suppeditat
 Al. 51. elephantes triginta ad
 Scipionem adducit Af. 25,
 30. auxilia a Scipione abdu-
 cit Af. 25. ad Uticam male
 pugnat C. II, 26. Uticenses
 confirmat C. II, 36. Curio-
 nem Cæsarianum vincit C. II,
 42. ejus crudelitas C. II, 44.

- Af. 66, 74. *superbia & arrogantia* Af. 57. *terror apud Cæsarianos, & rursus contemptus* Af. 48. *angustiæ* Af. 25, 36, 55, 91. *mors* Af. 94.
- Judiciorum *mira forma, ut alii audirent, alii judicarent* C. III, 1.
- jumenta alga pasta* Af. 24.
- jumenta sua sarcinaria Afrani-ani ipsi occidunt* C. 1, 6.
- jumentis maxime delectantur* Galli G. IV, 2.
- Junii *pœnitentia* H. 16.
- Jupiter a Gallis *cultus* G. VI, 17.
- Jura *mons altissimus* G. 1, 2, 6.
- jusjurandum Labieni in favorem Pompeji* C. III, 13.
- jusjurandum temerarium equitum Gallorum* G. VII, 66.
- L.
- L**abieni Cæsaris *legati castra oppugnata* G. V, 58. VI, 7. *Ejus Stratagema* G. VII, 60. & *seq. supplementum* G. VII, 57. *cum Gallis prælium* G. VII, 62. *virtus* G. VII, 59.
- Labienus a Cæsaris *inimicis ad defectionem sollicitatur* G. VIII, 52. *Cingulum oppidum exædificat* C. 1, 15. *Pompejo jurat* C. III, 13. *ejusdem cum Vatino de pace altercatio* C. III, 19. *adversus Cæsarianos crudelitas* C. III, 71. *Pompejo assentatur* C. III, 87. *acies contra Cæsarem* Af. 13. *insultatio in milites Cæsarianos* Af. 16, 50. *insidiæ ad-*
- versus Cæsarem* Af. 50. *de-lectæ* Af. 66. *fuga & clades* Af. 40, 50, 69. H. 31.
- labor qui labores omnes finiat, non ingratus* C. 1, 68.
- laboris intolerantes* Galli G. VII, 20, 30.
- labori ac duritia a pueris student* Germani G. VI, 21.
- labrum duntaxat superius non radunt* Britanni G. V, 14.
- lacrimæ fictæ* Al. 24.
- lacte & pecore vivunt* Suevi G. IV, 1.
- lacte, caseo, carne vivunt* Germani G. VI, 22.
- Lacus Lemannus G. 1, 2, 8.
- laminæ seu talcæ ferreæ pro numismate* G. V, 12.
- lanistæ in modum Cæsar suos adversus elephantes instituit* Af. 71.
- largitio Cæsaris* C. II, 21. III, 98.
- Larinales *populi* C. 1, 23.
- Larissa *oppidum* C. III, 80, 97.
- Latobrigi *patriam suam deserunt* G. 1, 5. *redeunt* G. 1, 28. *eorum numerus* G. 1, 29.
- latrocinia quædam apud Germanos infamia non sunt* G. VI, 23.
- Latrones *dicti Romani ab Æduis* G. VII, 38.
- legati aliæ sunt partes atque Imperatoris* C. III, 51.
- legati officium* C. II, 17.
- legati jure gentium sacrosancti* G. III, 9.
- legati singulis præfelli legionibus* G. 1, 52. VII, 45.
- legatorum violatorum ultio* G. III, 16.

- legatos Cæsaris Galli violant* G. III, 8. Pompejani H. 22.
legio centuriones suos cædens Al. 57.
legio gemella C. III, 4.
legio septima G. IV, 32.
legio octava C. III, 89.
legionis nonæ imminutio atque afflictio C. III, 67, 71, 89.
legionis decimæ virtus G. I, 40.
legio undecima Cæsaris impar cæteris G. VIII, 8.
legio vigesima septima tyronum C. III, 28, 34.
legio tricesima sexta Al. 40. *tricesima septima* Al. 9.
legio vernacula C. II, 20.
legio veterana C. III, 28.
legione una Gallia ulterior obtenta G. I, 7.
legiones Cæsaris veteranæ & novæ G. VIII, 8.
legiones duæ Cæsari detractæ, Pompejo traditæ C. I, 9. *æ primariæ erant in exercitu Pompeji* C. III, 88.
legiones Pompeji C. III, IV.
legiones duæ pro castris Cæsaris excubabant G. VII, 24.
legionum inter se diffidium & consensus Al. 54.
legionum Romanarum robur admirabile H. 42. C. III, 16. VIII, 14, 19.
legionarii militis virtus Af. 84.
legionarii in equos impositi G. I, 42.
léguminibus etiam contenti erant Cæsariani milites in inopia C. III, 47.
Lemovices populi G. VII, 4.
Lenium oppidum H. 35.
- Lentulus Afculo expellitur* C. I, 15.
Lentulus Spinther a Cæsare dimissus C. I, 23. *eiusdem fuga* C. I, 15.
Lentulus Marcellinus quæstor, Cæsarianus C. III, 62.
Lentuli consulis æs alienum C. I, 4. *odium in Cæsarem* C. I, 1. *senium* C. III, 83.
Lentulus & Marcellus coff. Cæsaris hostes G. VIII, 50. C. I, 14. *Roma metu Cæsaris aufugiunt* C. I, 14.
Lenunculi navigia piscatoria C. II, 43.
Lepidus procons. in auxilium a Cassio vocatur Al. 59.
Lepontii populi G. IV, 10.
leporem Britannii non gustant G. V, 12.
Leptis civitas libera Af. 7.
Leptim oppidum Labienus oppugnare conatur Af. 29.
Leptitanorum multa Af. 97.
Levaci Nerviorum clientes G. V, 39.
Leuci populi G. I, 40.
levis armatura inter equites interjecta Af. 19.
levis armaturæ pedites G. VIII, 19.
Lexovii populi G. III, 11, 17.
lex Æduorum de magistratibus creandis G. VII, 33.
lex Julia C. I, 14.
lex Pompeja de ambitu C. III, 1.
leges Cæliæ duæ C. III, 20, 21.
libertas Gallorum G. III, 8.
libertatis cupiditas G. V, 27. *dulcedo* G. III, 10. *stimulus* G. VII, 76. C. I, 57.

- libertini in militiam adscripti* Af. 19.
- Libo** Pompejanus Achaicæ classis Pompejanæ præfectus C. 111, 5. cum Cæsare ad Oricum colloquitur C. 111, 16. insulam Brundisiam occupat C. 111, 23. Cæsarianos terret C. 111, 24. Brundisio discedit C. 111, 24.
- Liburnica classis** Pompejana C. 111, 5.
- licentiam militarem* Cæsar castigat Af. 54.
- Licinius Damasippus** C. 11, 44. *lictiores habere privatis non licebat* C. 1, 6.
- Ligarius P.** a Cæsare necari iussus Af. 64.
- Liger seu Ligeris fluvius** G. 111, 9. VII, 5, 55.
- lilium munimenti genus* G. VII, 73.
- Lilybæum promontorium** Af. 1, 37.
- Lemonum oppidum** G. VIII, 26.
- Lingones populi** G. 1, 26, 40. IV, 10.
- Lintrium usus in fluminibus trajiciendis** G. 1, 12.
- Liscus Æduus Dumnorigem apud Cæsarem defert** G. 1, 16, 17.
- Lissus oppidum** C. 111, 26, 28, 40.
- Litavicus Æduus, ejusque fratres** G. VII, 37, 40. *ejus perfidia ac fuga* G. VII, 38, 39, 40, 54.
- litteræ Cæsaris Græcæ ad Ciceronem* G. v, 48.
- litteræ Cæsaris vix atque ægre in senatu recitatæ* C. 1, 1, *litterarum perferendarum difficultas* G. v, 45.
- litteris disciplina* Druidum non mandabatur G. VI, 14.
- litora omnia venas aquæ dulcis habent* Al. 8.
- Livinejus Regulus, Adrumeti præfectus** Af. 89.
- loci iniquitas* G. VII, 45, 52, 83.
- locorum mutatio propter salubritatem* G. VIII, 52.
- longarum navium agilitas* G. v, 8.
- Longinus Cæsarianus** Al. 48.
- L. Æmilius decurio equitum Gallorum** G. 1, 23.
- L. Afranius legatus Pompeji** C. 1, 37. *proditionis postulatus* C. 111, 83.
- L. Aurunculejus Cotta legatus** G. 11, 11. v, 24. *ejus prudens consilium* G. v, 28. *vulnus* G. v, 36. *mors* G. v, 37.
- L. Cæsar adolescens legatus** G. VII, 65. C. 1, 8. *Julio Cæsari Uticam venienti obviam it* Af. 89.
- L. Calunejus legatus Cæsaris** C. 111, 42.
- L. Cassius consul ab Helvetiis cæsus** G. 1, 7, 12.
- L. Cassius Longinus** C. 111, 34. Al. 49.
- L. Cellæ Cæsar ignoscit** Af. 89.
- L. Cispus Cæsarianus** Af. 62.
- L. Decidius Saxa** C. 1, 66.
- L. Domitius** C. 1, 6. *in Cæsaris potestatem venit* C. 1, 23. *ejus fuga* C. 11, 22.
- L. Domitii sententia de tribus tabellis judicibus dandis in causâ eorum, qui a Pompejo**

- non stetissent* C. 111, 83. *ejusdem mors* C. 111, 99.
 L. Fabii centurionis seu virtus, seu temeritas admiranda G. VII, 47, 50. *ejus mors* G. VII, 50.
 L. Hirrius a Pompejo ad Parthos missus C. 111, 82.
 L. Junius seu Julius Patiecus H. 3.
 L. Laterensis mors Al. 55.
 L. Lentulus Cos. C. 1, 1. *ejus mors* C. 111, 104.
 L. Licinius Squillus Cassium sauciat Al. 52.
 L. Lucejus Pompejanus C. 111, 18.
 L. Manilii proconsulis fuga G. 111, 20.
 L. Manlius pr. Pompejanus C. 1, 24.
 L. Mergilio Al. 55.
 L. Metellus trib. pl. Cæsari obicitur C. 1, 33.
 L. Minutius Basilus G. VI, 29. *ejus ad Cæsarem epistola* H. 19.
 L. Munatius Plancus G. v, 24.
 L. Nasidius Pompejanus C. 11, 3, 4.
 L. Paullus consul G. VIII, 48.
 L. Petrosidii aquiliferi mors G. v, 37.
 L. Pifo avus L. Pisonis soceri Cæsaris ab Helvetiis interfectus G. 1, 12.
 L. Pifo censor C. 1, 3.
 L. Plancus Cæsarianus C. 1, 40. Af. 4.
 L. Pupius centurio C. 1, 12.
 L. Racilius adversus Cassium conspirat Al. 52. *ejus mors* Al. 55.
 L. Roscius G. v, 24, 53.
 L. Rubrius C. 1, 23.
 L. Septimius trib. milit. una cum Achille Pompejum interficit C. 111, 104.
 L. Sertorius C. 1, 61.
 L. Staberius Pompejanus C. 111, 12.
 L. Sylla G. 1, 21.
 L. Ticide eques Rom. Af. 44.
 L. Titius trib. mil. Al. 57.
 L. Tiburtius vulneratur C. 111, 19.
 L. Torquatus Orici præfectus C. 111, 11. Oricum Cæsari dedit ibid. *ejus mors* Af. 96.
 L. Valerii Præconini legati mors G. 111, 20.
 L. Varenii centurionis egregium pro inimico facinus G. v, 44.
 L. Vibullius Rufus C. 1, 23.
 Lucretius Vespillo Pompejanus C. 111, 7.
 Lucretius seu Luterius Cadurcus G. VII, 5, 7, 8. VIII, 30, 32.
lunæ plenæ vis in æstibus maritimis G. IV, 29.
luna nisi nova Germanos non contendere G. 1, 50.
 Lusitania C. 1, 38. Al. 51.
 Lusitani Hispalim oppugnant H. 36.
 Lusitani levis armaturæ C. 1, 48.
 Lutetia Parisiorum G. VI, 3. incenditur G. VII, 58.
lux seu dies, pudorem malefactoribus affert C. 1, 67.
luxuries Pompejani exercitus G. 111, 96.

- M.
Macedones equites in Pompejanis copiis C. III, 4.
 Macedonia pars libera C. III, 34.
 machinæ bellicæ Romanorum barbaris admirationi sunt G. II, 31.
 machinæ variae Alexandrinæ Al. 2.
 magistratus Gallorum G. VI, 20. apud Germanos G. VI, 22. apud Æduos G. VII, 33. præposere decernuntur Romæ C. I, 6.
 magistratus Rom. sacrosancti H. 42.
 magnitudo corporis, & vires ut parentur G. IV, 1.
 Malaca urbs Al. 64.
 malo præsentis aliis malis mederi C. I, 81.
 Malcus Nabatæorum rex Al. 1.
 Mandubiorum fames ac miseria G. VII, 78.
 Mandubratius Britannus G. V, 20.
 Manilius Tullius Al. 53.
 manus rebellibus præcisæ G. VIII, 44.
 Marcellus inimicus Cæsaribus G. VIII, 53.
 Marcellus cum Cordubensibus a Cassio deficit Al. 57.
 Marcus Crispus præsidio Thabensibus mittitur Af. 77.
 Marcomanni Germani G. I, 51.
 M. Acilius legatus Cæsaribus C. III, 15.
 M. Antonius legatus Cæsaribus G. VII, 81. quæstor G. VIII, 2. Brundisio præses C. III, 24. ejus sacerdotii petitio G. VIII, 50.
 M. Antonius trib. pl. C. I, 2.
 M. Aquinius Af. 57.
 M. Aquinio Catonis filio Cæsar ignoscit Af. 89.
 M. Aristius trib. militum G. VII, 42.
 M. Bibulus præfectus maris C. III, 5, 7.
 M. Calidii sententia de rep. in dissensione civili C. I, 2.
 M. Cælius Rufus pr. C. III, 20.
 M. Crassus G. I, 21. a Parthis interfectus C. III, 31.
 M. Eppius Af. 89.
 M. Favonius Pompejanus C. III, 36.
 M. Lepidus pr. C. II, 21.
 M. Marcelli sententia de rep. in dissensione Cæsaribus ac Pompeji C. I, 2. idem prætor appellatus Al. 59. ejusdem prudentia Al. 60, 61.
 M. Messala & Piso coff. G. I, 35.
 M. Messala legatus Af. 28.
 M. Mettius Ariovisti hospes G. I, 47. liberatus G. I, 53.
 M. Octavius Pompejanus C. III, 5. Al. 43.
 M. Opimius præfectus equitum C. III, 38.
 M. Petreji centurionis præclarum facinus G. VII, 50.
 M. Petrejus Pompeji legatus Af. 18. ejus vulnus Af. 19. fuga Af. 91. mors Af. 94.
 M. Plotius vulneratur C. III, 19.

- M. Pomponius Cæsarianus C.** III, 101.
M. Rufus quæstor C. II, 23, 43.
M. Silanus G. VI, 1.
M. Trebius Gallus G. III, 7.
M. Tyro ignominiose mittitur Af. 54.
M. Varronis ulteriore Hispania legati mutatio C. II, 17. *ejus legiones* Al. 58.
mare bis æstuans XII horarum spatio G. III, 12.
maris transitu Cæsarem prohibere Pompejus conatur C. III, 5.
marium omnium non eandem esse naturam G. III, 9.
Marii affinis Cæsar Af. 32.
maritimorum Gallorum rebellio adversus Cæsarem G. III, 7, & seqq.
maritimorum oppidorum munitio G. III, 12.
Marrucini populi C. I, 23. II, 34.
Mars G. VI, 17.
Marfi centuriones perfugæ C. II, 27.
Marforum militum virtus C. I, 16.
Massiliensium res C. I, 34, 35, 36, 55, 56, 57, 58. & seq. *eorum nomini & vetustati defert Cæsar, ne eos perdat C.* II, 22.
materfamil. de muro se dejiciens H. 19.
materiæ inopia laborat Africa Af. 20.
Matifco oppidum G. VII, 90.
Matrona fluxivus G. I, 1.
Mauri equites Af. 7.
- Maurorum equitum duo millia æ minus triginta Gallis equitibus in urbem repelluntur Af.** 6.
Mazaca oppidum Al. 66.
Mediomatrices G. IV, 10. VII, 75.
Medobrega Lusitanix oppidum Al. 48.
Melodunum oppidum G. VII, 58, 60.
memoriæ exercitatio G. VI, 14.
Menapii Galli G. II, 4. III, 9, 28. *ab Ufipetibus oppressi G.* IV, 4. *eorum vastatio G.* IV, 38. *rebellio G.* VI, 2. *editio G.* VI, 6.
mendacii usus in captandis militum animis G. VII, 38.
Menedemus Macedonix princeps C. III, 34.
mercatorum commercia cur admittant Suevi G. IV, 3.
mercaturæ commercio nationum vires enervari G. I, 1.
Mercurius præcipue apud Gallos colitur G. VI, 17.
Metiosedum oppidum G. VII, 61.
Metropolis oppidum C. III, 80.
Messala Cæsarianus Uticam custodit Af. 88.
Messanæ periclitatio C. III, 101.
miles non minus modestia & continentia, quam virtute & animi magnitudine commendabilis G. VII, 52.
militis adversus Imperatorem ingratitude C. III, 104. *militis etiam ægerrimi mirus animus G.* VI, 38.

- militis veterani cum elephanto pugna* Af. 84.
militēs a mane ad vesperam jejuni in armis stantes Af. 41.
militēs ab Imperatoris auctoritate pendere debent G. VII, 52.
militēs in conspectu Imperatoris enixius contendunt G. III, 14.
militēs luce magis in officio continentur C. 1, 67.
militēs prae pavore testamenta condentes G. 1, 39.
militēs propter res maximas gestas peccandi licentiam sumentes Af. 85.
militēs se ipsos plectentes C. III, 74.
militum amor erga Cæsarem C. 1, 87. *alacritas augenda magis quam reprimenda* C. III, 92.
militum insolentia Af. 85.
militum pretium in seditionibus civilibus C. III, 112.
militum suorum cura Cæsari G. VI, 32. VII, 19, 49. C. 1, 72. III, 90.
militum tyronum ruditas G. VI, 40.
militibus animus vel minima spe victoriæ monstrata accenditur G. III, 26.
militēs fortes Cæsar honoribus ac muneribus prosequitur C. III, 53.
militēs suos confirmat Cæsar C. 1, 7. III, 6.
militaris disciplina & severitas largitione nimia minuitur Al. 48.
militaris rei dedecus in exercitu Cæsaris non admissum C. III, 64.
Milo cædis Clodianæ reus C. III, 21. *ejus munera ibid. ejusdem molimen ac mors* C. III, 22.
Minerva Dea G. VI, 17. *ejus templum* C. III, 105.
Minutius Rufus Pompejanus C. III, 7.
Minutius Silo, L. Racilii cliens Al. 52. *conjuratiōnis adversus Cassium index* Al. 55. *excrucciatur ibid.*
miracula post victoriā Cæsaris C. III, 105.
miseriam fortiter ferre, virtus est G. VII, 77.
Mithridates Pergamenus Al. 26, 27. *Cæsari se jungit* Al. 28. *Rex Bospori a Cæsare constituitur* Al. 78.
Mona insula G. V, 13.
Monomachia H. 25.
Morini Galli G. II, 4. III, 9. *ultimi Gallorum pacati* G. III, 28. *eorum ad Cæsarem legati* G. IV, 22. *Cæsarianos ex Britannia reduces invadunt* G. IV, 37. *in potestatem Romanorum rediguntur* G. IV, 38. *Atrebatibus a Cæsare attributi* G. VII, 76.
a Morinis in Britanniam trajectus brevissimus est G. IV, 21.
Moritagus Cavarini regis frater G. V, 54.
mortis metus ut tollatur G. VI, 14.
mortis præsentis pro patria mirus contemptus G. VII, 25.
morti se facilius quidam offerunt, quam patienter ferunt G. VII, 77.
mortui facile culpantur G. VIII, 22.

- Mosa fluvius* G. IV, 10.
mulieres & pueri in muro dispositi ad speciem duntaxat C. III, 9.
mulieres Germanorum rhedis & carris impositæ G. I. 51. *earum auctoritas in bellis* G. I, 50.
mulierum Gallicarum mos in præliis G. VII, 48.
mulierum crines præsecti ad tormenta bellica efficienda C. III, 9.
mulierum trepidatio in urbis oppugnatione G. VII, 47.
mulieribus & infantibus non parcunt Romani milites G. VII, 28.
muliones equitum speciem exhibentes G. VII, 45.
Munatius Flaccus Cassii licetorem gladio transjicit Al. 52.
Munda oppidum H. 32.
Mundensis campus H. 27.
Mundensium ducum cæd.s H. 36.
munera ac dona a sociis & amicis recipere soliti Imperatores Romani re bene gesta Al. 70.
municipia Roman. pecunias conferre coguntur C. I, 6.
munitiones Cæsaris ad Alethiam G. VII, 72.
munitiones Cæsaris & Pompeji ad Dyrrhachium C. III, 43, 44. &c.
munitionum ambitus inustus C. III, 63.
muri oppidorum Gallorum G. VII, 23.
muri hostilis primum conscendendi gloria G. VII, 47.
murus miræ longitudinis G. I, 8.
musculi forma C. II, 10.
mutationes magnæ parvis momentis fiunt C. III, 68.

N.

- Nabataeorum rex Malcus* Al. I.
Nannetes Galli G. III, 9.
Nantuates G. III, I. IV, 10.
Narbo urbs G. III, 20. VII, 7.
nardum & resinam sibi infundens n.ori certus H. 33.
Nasidii classis Af. 64. *ob eam receptam Sulcitani a Cæsare mulentantur* Af. 98.
Nasidianæ naves C. II, 7.
Nasua & Cimberius Suevorum Imperatores G. I, 37.
naves Britannorum C. I, 54.
naves Cæsaris G. III, 9. IV, 21. V, 1, 5, 10, 11. C. I, 29, 54. III, 2, 8. &c.
naves longæ G. III, 9. IV, 25.
navium Cæsarianarum afflictatio Af. 44. G. IV, 29. V, 10.
navium Gallicarum forma G. III, 13.
navium Rhodiarum naufragium C. III, 27.
navium Romanarum cum Gallis impar prælium G. III, 13.
navale certamen Romanorum & Gallorum G. III, 13. *Massiliensium & Cæsarianorum* C. II, 6. *Vatinii & Octavii* Al. 46.
Naupactus C. III, 35.
nausea a salo Af. 28. C. III, 28.
Neapolis Af. 2.
nebulæ crassæ in bello aliquando magnum momentum H. 6.

- necessitas omnia perquirat* Al. 13.
negligentia ex diuturnitate G. VIII, 17.
negligentiæ ac remissionis pernicietas in obsidione C. III, 9.
 Nemetes Germani G. I, 51.
 Nemetocenna oppidum G. VIII, 46.
 Nervii equitatu nihil olim valebant G. II, 17. Gallorum ferocissimi G. II, 4. Græce indocti G. v, 48. *militaria opera a Romanis facere docti* G. v, 42. *fuga* G. v, 51. *eorum clientes* G. v, 39. *mores* G. II, 15. *astus* G. v, 51. *multitudo* G. v, 42. *rebellio ac fraus* G. II, 17, 18, 19. v, 39, 41. *deditio* G. II, 28. VI, 3.
 Nicomedis (Licomedis) Bithynii nobilitas Al. 66.
 Nicopolis oppidum Al. 36.
 Nili aqua limosa atque turbida Al. 5.
 Nitiobriges populi G. VII, 7. *eorum rex* Teutomatus G. VII, 31.
in nive altissima Cæsar viam facit G. VII, 8.
noctem diei præponunt Galli G. VI, 18.
noctes in Britannia quam in continente breviores G. v, 13.
noctis licentia C. I, 21.
noctium non dierum numero spatia temporum metiuntur Galli G. VI, 18.
nocturna Gallorum concilia G. v, 53.
nocturna opera Cæsarianorum obfessorum G. 5, 40.
 Noreja oppidum G. I, 5.
 Noricus Rex C. I, 18.
 Noricus ager G. I, 5.
 Noviodunum oppidum G. II, 12. VII, 12, 55.
nox dierum xxx in insulis Britannicis G. v, 13. *peccantibus amica* C. II, 31.
 Namejus & Verodoctius Helvetiorum legati G. I, 7.
 Numidæ & Cretes Sagittarii G. II, 7.
 Numidæ & Getuli a Scipione multi dilabuntur ad Cæsarem Af. 32.
 Numidæ in cruce suffixi Af. 66.
 Numidarum adversus Curionem strategema C. II, 41.
 Numidarum celeritas Af. 69. *eorum equi infrenati* Af. 61. *clades* C. II, 25, 38. *incursum in exercitum Cæsaris* Af. 6, 69, 70.
 Nymphæum portus C. III, 26.
 O.
 Obfessorum fortis & audax eruptio, nec minus felix C. III, 9.
obsides retenti G. II, 13.
obsidentium institutum C. III, 47.
obsides Cæsariani ab Æduis male mulstantur G. VII, 63.
obsides Gallorum male habet Ariovistus G. I, 31.
obsidum recuperandorum cura G. III, 8.
 Obucula oppidum Al. 57.
 Ocelum oppidum G. I, 10.
 Octavii Pompejani castra expugnantur C. III, 9. *ejus cum Vatinio navale prælium* Al. 45, 46. *fuga* Al. 46.

- Octodurus Veragrorum vicus
G. III, 1. incensus G. III,
6.
- Octogesa oppidum C. I, 61.
oculorum effusio G. VII, 4.
- Ollovido Teutomati pater G.
VII, 31.
- opera bellica Romanorum Ad-
vaticis admirationi sunt G. II,
30, 31.
- opera Cæsaris ad Alesiam G.
VII, 72, 73, 74. ad Massi-
liam C. II, 8, 9, 10.
- oppidum quod dicatur Britannis
G. V, 21.
- oppida Hispaniæ munita H. 8.
- Oppius legatus Cæsaris Af.
68.
- in orbem se adversus hostes colli-
gendi ratio G. IV, 37. V, 33.
- Orchomenum Cæsar recipit C.
III, 55.
- Orcinia sylva G. VI, 24.
- Orgetorix Helvetiorum princeps
G. I, 2, 3. ejus filia & filius
capiuntur G. I, 26. mors Or-
getorigis G. I, 4.
- Oricum oppidum Cæsar recipit
C. III, II, 12.
- Oscenses populi C. I, 60.
- Ofismii Romanis dediti G. II,
34.
- Otacilii Crassi perjurium C. III,
28.
- P.
- P**Abuli equorum inopia apud
Pompejanos C. III, 58.
- pabuli inopia jumenta sua occidunt
Pompejani C. I, 81.
- sine pabulo retenta jumenta toto
quatridduo C. I, 84.
- pacatorum insigne in bellis G.
VII, 50.
- Pacidii Pompejani adversus
Cæsarem pugna Af. 78. ejus
mors Af. 78.
- Pæmani Germani G. II, 4.
- pagi centum Suevorum G. IV,
I.
- pagi Tigurini robur G. I, 12.
- Palæpharsalica victoria Al. 48.
- palma ex pavimento enata C. III,
105.
- paludes Morinorum G. IV,
38.
- palus inter duo castra media G.
II, 9. Sequanam influens G.
VII, 57.
- panis a famelicis in hostium castra
abjectus C. III, 48. e radice
factus ibidem.
- panico se alunt Massilienses C.
II, 22.
- Parada oppidum direptum Af.
87.
- Parætonium Al. 8.
- Parisii populi G. VI, 3.
- Parthi Romanorum hostes C.
III, 31.
- Parthicum bellum G. VIII,
54.
- Parthinorum oppidum expugna-
tum C. III, 41.
- Parthinos Pompejus prædæ loco
habuit C. III, 42.
- Pastores indomiti C. I, 57. Tu-
rini a Milone sollicitantur C.
III, 21.
- pax quando optime fiat C. III,
10.
- pax unius diei G. II, 32.
- pacis studiosus Cæsar C. III, 10.
eam cum Pompejo sæpe frustra
tentat C. III, 10, 11.
- peccandi impunitatem sibi arrogant
milites post victoriam Af. 85.

- pecoris cupidi barbari* G. VI, 35.
pecuniæ conſlandæ commenta C. III, 32. Al. 49, 55.
pecuniæ cupiditatis malum G. VI, 22. Af. 93.
pecuniæ e fanis tolluntur C. I, 6.
pecuniam publicam ſibi oblatam Cæſar repudiat C. I, 23.
pecus loco frumenti imperatum C. I, 52.
pedes equeſtre prælium faciens H. 15.
pedites Germani inter equites præliari ſoliti G. I, 48. VII, 65.
pedites mira celeritate equorum curſum adæquant G. I, 48. *inter equites pugnant* G. VIII, 19, 36. Af. 69.
Peligni populi C. I, 15.
pelles pro velis G. III, 13.
pelles veſtitis Suevorum G. IV, I. VI, 21.
Pelufium ſe confert Pompejus C. III, 103. *id a Mithridate capitur* Al. 26.
penteres duæ a Cæſare capiuntur Af. 62.
perfidia Æduorum G. VII, 40, 42.
perſugæ Cæſariani C. III, 60.
perſugæ multi quotidie ad Cæſarem conſuebant C. III, 61.
perjurium Cæſar ulciſcitur Af. 64.
Petra locus C. III, 42.
Petrijus legatus Pompeji C. I, 38. *ejus furor* C. I, 75, 76. &c. *vulnus* Af. 19.
Petrij mors Af. 94.
Petrijus Theſſalus C. III, 35.
Petrocorii populi G. VII, 75.
Pharus quid ſit C. III, 112.
Pharitæ Al. 17.
Pharnacis res geſtæ Al. 34. & ſeqq.
Pharſalici exercitus clades &c. C. III, 95.
Pharſalia C. III, 6.
Philippus trib. pleb. Al. 16.
Philo Pompejanus Hiſpali H. 35.
Picenum C. I, 15.
Pictones populi G. VIII, 26.
pilorum cacumina ardentia Af. 47.
Piruſtæ Illyrici G. V, 1.
Piſaurum oppidum C. I, 11. ſeqq.
piscibus. & ovium avium viſitantes populi G. IV, 10.
Piſo Aquitanus occiditur G. IV, 12.
planities xv mille paſſuum Af. 37.
plebs Gallorum, ſervorum loco habetur G. VI, 13.
plebis Gallicæ tutamen adverſus potentiores G. VI, 11.
plebem ſolam vix bellum conſtare poſſe G. VIII, 22.
Pletorii Ruſtiani mors Af. 96.
Pleuſii Nerviorum clientes G. V, 39.
plumbum album in Britannia G. V, 12.
pluvia ſaxorum Af. 47.
Pompeja lex ambitus C. III, 1.
Pompejæ Cæſar ignoſcit Af. 95.
Pompeji & Cæſaris amicitia G. VI, 1. *abalienatio Pompeji* G. VIII, 55. C. I, 7. *æmulatio, obtreſtatio & ſtudia adverſus Cæſarem* G. VIII, 53. C. I, 3. & ſeq. *arrogantia ac ſuperbia parem non ferentis* C. I, 32, 44. *amici* C. I, 61. *auc-*

- toritas, nomen* & *existimatio* C. I, 61. III, 42. *dominatio Romanis suspecta* G. VIII, 52. *legati* & *mandata ad Cæsarem* C. I, 8, 10. *eius dignitati Cæsar semper studuit* C. I, 9. *gratia in Senatu* C. I, 14. *in Hispania* C. II, 18. *Brundisio abituri opera adversus Cæsarem* C. I, 27. *facultas in parandis copiis* C. III, 3, 4, 5. *exercitus* & *unde conscriptus* C. III, 3, 4, 5. *duces* C. III, 3, 4, 5. *acceleratio ad Dyrrhachium* C. III, 13. *inde exclusio* C. III, 42. *dictum de Cæsare* C. III, 18. *ambitio* C. III, 45, 56. *eum ad pugnam elicere Cæsar cupit* C. III, 56. *eiusdem exercitus penuria* C. III, 58. *honor* C. III, 71. *præsumptio de victoria* & *fuga Cæsarianorum* C. III, 82, 83, 86. *luxus* C. III, 96. *castra expugnata* C. III, 96. *nomen in scutis militum inscriptum* & *mox detractum* Al. 59. *res præclare gestæ* Af. 22. *fuga* & *incommoda* & *adversa* C. III, 15, 94, 102. *mors* C. III, 104.
- Pompeji res* C. III, 40. H. I. *Pompejanæ aciei instructio* C. III, 88. *classis administratores* C. III, 5, 7.
- Pompejanarum partium inclinatio* C. III, 49. Af. 89. *eorundem fautoribus Cæsar ignoscit* Af. 89.
- Pompejani præfecti perfidia adversus Cæsarianos tyrones* C. III, 28.
- Pompejani sæpe ad Cæsarem deficiebant, raro contra* C. III, 61. H. 19. & seq. *milites mala valetudine laborantes* C. III, 49.
- Pompejanorum metus* C. III, 13. *eorum* & *Cæsarianorum de pace colloquium* C. III, 19. *in difficultatibus patientia* C. III, 15. *exactiones* C. III, 31. *fames* & *angustia* C. III, 58. *fuga ac clades* C. III, 53, 94, 95, 99. *a victoria spiritus* C. III, 72. *vana spes de victoria* C. III, 82. *deditio* C. III, 98. *in acie Pharfalica cæсорum numerus* C. III, 99. *eisdem victis vix usquam perfugium est* C. III, 100.
- Pompeji Rufi periculum* Af. 85.
- Pomponius Cæsarianus* C. III, 101.
- pontem celeriter efficit Cæsar* G. VI, 9. C. I, 54.
- pontem Genevensem Cæsar rescindit* G. I, 7.
- pontem in Arare Cæsar facit* G. I, 13.
- pontis in Rheno a Cæsare facti ratio* & *forma* G. IV, 17. VI, 9.
- Pontum Cæsar recipit* Al. 77.
- Pontum Pharnaces occupat* Al. 41.
- portenta victoriam Cæsaris secuta* G. III, 105.
- Postumiana castra* H. 8.
- Pothinus nutricius Ptolemæi regis* C. III, 108. *eius mors* C. III, 112.
- præda virtute parta, grata* Al. 42.
- prædonum bellum* C. II, 23.

- præscriptio, prætextus* C. 111, 32.
præsidium Jubæ regis apud Thabenam interficitur Af. 77.
Prætores inter se adversarii C. 111, 20. & seq.
Prætorum de imperio, ad populum referebatur C. 1, 6.
Preciani Romanis dediti G. 111, 27.
precibus aliquem detestari G. VI, 31.
Proconsul cum imperio ad urbem manens G. VI, 1.
prælium equestre Af. 52. *navale* Al. 11.
prælia sex a Cæsare uno die facta C. 111, 53.
provinciæ Galliæ servitus G. VII, 77.
ad Ptolemæum regem Ægypti Pompejus fugiens se confert C. 111, 103.
Ptolemæum inter & Cleopatram Cæsar arbitrum se interponit G. 111, 107.
Ptolemæi patris testamentum C. 111, 108.
Ptolemæum puerum regem Cæsar in suam potestatem recipit C. 111, 109.
Ptolemæi regis pueri fictæ lachrymæ Al. 24. *mors* Al. 31.
Ptolemæi regis castra oppugnat Cæsar Al. 30.
puberes omnes armati convenire coguntur armato concilio indicto apud Gallos G. V, 56.
P. Attius Varus C. 11, 23.
P. Atrius eques Romanus a Cæsare captus Af. 68. *venia donatus* Af. 89.
P. Calvitijs Pompejanus H. 32.
P. Confidius pro exploratore missus falsa renunciat G. 1, 22.
P. Cornelii Scipionis mors Af. 96.
P. Crassi adolescentis res gestæ G. 1, 52, 11, 34. 111, 7, 20, 21.
P. Lentulus Spinther in potestatem Cæsaris venit C. 1, 23.
P. Ligarius jussu Cæsaris necatus Af. 64.
P. Saferna Af. 10.
P. Servilius cos. C. 111, 1.
P. Sextus Bibaculus, alias Baculus G. 11, 25. 111, 5. VI, 38.
P. Sextius Al. 34.
P. Silius Namidiam Jubæ regnum invadit Af. 36. *ejusdem virtus* Af. 95.
P. Sulpitius Rufus legatus G. IV, 22.
P. Sulpitius pr. C. 111, 101.
P. Syllæ dexteritas C. 111, 51.
P. Vatinius Cæsaris legatus C. 111, 19.
P. Vestrius eques Romanus Af. 64.
puellæ regnantis tædium apud populum Al. 23.
pueri & mulieres in muro ad speciem militum dispositi C. 111, 9.
pugna acerrima Nerviorum ac Romanorum G. 11, 23.
pugna non stataria, sed percussoria Lusitanorum C. 1, 44.
pugna ex essedis G. IV, 24, 33.
pugna navalis G. 111, 14.
pugna sex horas durans G. 111, 5.
pugnæ ratio astuta G. V, 34.
pugnam ineuntium Gallorum vota G. VI, 17.

pulveris excitati indicium in bellis

G. IV, 32.

putei a Cæſarianis fodiuntur Al.

9.

pyra Jubæ regis in oppido Zama

Af. 91.

Pyrenæi montes G. I, 1.

Q.

Quadrigæ *falcatæ* Pharnacis *adversus* Cæſarem Al.

75.

quæſtus undecumque quæſitus Al.

49.

Quæſtorum nequitia C. III, 32.

Quæſtorum improborum odium

Al. 50.

quatuor unius cohortis Cæſarianæ

centuriones in pugna oculos

amittunt C. III, 53.

Q. Aquila Cæſarianus Af. 62.

Q. Atrius navium Cæſarianarum præfectus G. v, 9.

Q. Attius Varus præfectus equitum G. VIII, 28.

Q. Cassius trib. pleb. Cæſarianus C. II, 19.

Gaditanorum præfectus C. II, 21.

Q. Cassii Longini odium in Hispanos & contra Al. 48, 50.

vulnus Al. 52. *mo s* Al. 64.

Q. Cominius Cæſarianus, ad Scipionem deductus Af. 44.

Q. Coponius Rhodiæ classis Pompejanæ præfectus C. III, 26.

Q. Cornificius Cæſaris quæſtor

Al. 42.

Q. Cicero Cæſarianus G. v, 24.

ejus castra oppugnantur a Nerviiis G. v, 39.

ejusdem valetudo tenuissima G. v, 40.

Q. Fabius Max. legatus Cæſaris H. 2.

Q. Fulginii mors C. I, 46.

Q. Fufius Kalenus legatus Cæſaris C. III, 55.

Q. Junius Hispanus G. v, 27.

Q. Laberii Duri trib. mil. mors

G. v, 15.

Q. Ligario Cæſar ignoscit Af.

89.

Q. Lucanii Centurionis mors

G. v, 35.

Q. Lucretius senator C. I, 18.

Q. Marcius trib. mil. Pompejanus ad Cæſarem transfugit

H. II.

Q. Patifius Cæſarianus Al. 34.

Q. Pedius legatus Cæſaris G.

II, 2, II. C. III, 22. H. 2.

Q. Pompeji Nigri equitis Rom. Italicensis robur H. 25.

ejusdem cum Antistio Turpione

singulare certamen ibid.

Q. Sertorii milites G. III, 23.

Q. Sabinus C. III, 55.

Q. Sextius de vita pecuniam

paciscitur Al. 55.

Q. Titurius Sabinus legatus

Cæſaris G. II, 5, 9. *ejusdem*

provincia G. III, 11.

apud Unellos acta G. III,

17. *strategema* III, 18, 24.

v, 27. *ejusdem mors* G. v,

37.

Q. Tullius Cicero G. VI, 32.

Q. Varus præfectus equitum

Domitii, Cæſarianus C. III, 37.

Q. Velanius G. III, 7.

R.

Rabirius Postumus Af. 8.

radix, qua vice panis utebantur

Cæſariani C. III, 48.

radicibus arundinum pasti equi

C. III, 58.

- rapinas suorum castigat* Cæsar Af. 54.
ratione & consilio Romanos barbaris nationibus in bello præstare G. I, 40.
Ravenna oppidum C. I, 5.
Rauraci populi G. VII, 75. *se Helvetiis domos suas relinquuntibus jungunt* G. I, 5, 29.
rebellionis reprimendæ apud Gallos consilium G. VI, I.
Rebilus, legatus Cæsar's, magni usus militaris vir C. II, 34.
reditus Cæsar's in Italiam quam honorificus G. VIII, 51.
regem a Romanis appellari & amicum, maximum beneficium G. I, 43.
regis pueri ætas a militibus elusa Al. 25.
regem ad dicendam causam evocari indignatur regni procurator C. III, 108.
reges Ægyptiis constituit Cæsar Al. 33.
reges Britannici quatuor G. v, 22.
regnum Jubæ in provinciam conversum Af. 97.
regni ambitio odiosa C. VII, 4.
regum controversiis se interponit Cæsar C. III, 109.
rei ex vinculis causam apud Helvetios dicebant G. I, 4.
religio sacerdotum Gallicorum G. VI, 13.
ne Respublica detrimentum capiat, cautio extrema C. I, 5.
Rhascypolis Pompejanus C. III, 4.
Rhedones Romanis dediti G. II, 34.
Rhemi Romanorum amici G. VII, 63. *in insidias Bellovarorum incidunt* G. VIII, 12.
Rhemi se Cæsari dedunt G. II, 3. *eorum amicitie usus Cæsari ibid. eorundem apud Cæsarem auctoritas & gratia* G. v, 54. VI, 4.
Rheni fluminis latitudo & altitudo, origo, fluxus, & insulæ G. IV, 10, 16.
Rhenum transire Cæsar statuit G. IV, 16. VI, 9.
Rhodanus fluvius G. I, I, 2. &c.
Rhodiæ classis Pompejanæ præfectus C. Marcellus cum C. Pomponio C. III, 5.
Rhodiæ in maritimis præliis virtus Al. II, 15.
robur & magnitudo corporis ut paretur G. IV, I.
Roma male administrata Al. 65.
Roma terrore completur C. I, 14.
Romæ omnia divina humanaque jura miscentur Pompeji ac Cæsar's dissensione C. I, 6.
Romani ab armato hoste conditionem non accipiunt G. v, 41.
Romani ab Helvetiis cæduntur G. I, 7. *admirationi sunt Uxellodunensibus* G. VIII, 43.
Romani arbitri regni Ægyptii testamento electi C. III, 108.
Romani armis graves G. v, 16.
Romani secundis rebus confirmantur, adversis incitantur Galli G. VIII, 12, 15.
Romani sociorum dignitatem augere soliti, non minuere G. I, 43.

- Romani negotiatores Genabi a Gallis opprimuntur G. VII, 3.
- Romani populi disciplina & opes G. VI, 1. divisio C. I, 32. & seq.
- Romani non sine deorum ope bellum gerere Gallis visi G. II, 13.
- Romani Sicambris produntur G. VI, 25.
- Romani statura brevi, Gallis ludibrio sunt G. II, 30.
- Romani milites desperata salute seipfos interficientes G. V, 37. detrimento accepto diligentiores fiunt G. VIII, 12. in insidiis a Gallis deprehensi G. V, 33. & seqq.
- Romanorum militum magnanimitas G. V, 35. VII, 19. praesens in repentina re animus G. II, 20. opprimendorum consilium apud Britannos G. IV, 31. trepidatio G. I, 39. virtus C. I, 51. Al. 34.
- Romanorum ambitio G. VII, 77.
- Romani au ilio Aeduorum adversus Allobroges usi G. I, 44.
- Romanorum ac Britannorum dispar pugna G. V, 16.
- Romanorum civium etiam hostium suorum misericordia movetur Cæsar C. I, 72.
- Romanorum civium injurias in Ponto acceptas Pharnaci Cæsar remittit Al. 70.
- Romanorum in Galliam evocatio per Divitiacum G. VI, 12. incautorum oppressio ab Aeduis G. VII, 42. mos in pugna committenda C. III, 92. servitutem excutere Galli conantur G. III, 8. timor apud Aeduos G. I, 14. apud barbaros G. IV, 16.
- Romanis obmurmurant Alexandrinorum principes Al. 3.
- Romanos in Gallia inveterascere indignantur Belgæ G. II, 1.
- Romani imperii dignitas ut conservetur Al. 33.
- Romanæ naves ad Massiliam C. I, 36.
- Romanarum legionum laus H. 42.
- Romanum praesidium crudeliter ab Aeduis interfectum G. VII, 38.
- ros pellibus, quibus naves tegebantur, exceptus C. III, 15.
- Roscillus & Ægus Allobroges fratres a Cæsare ad Pompejum deficiunt C. III, 59. & seq.
- Roscus prætor Pompejum Cæsari purgat C. I, 10.
- rostra actuariis navibus Vatinius imponit Al. 44.
- rumoribus incertis sæpe Galli serviunt G. IV, 5.
- rumorum coercendorum ratio G. VI, 20.
- Ruspina oppidum Af. 6. prima ad amicitiam Cæsaris Af. 9.
- Rutheni G. I, 45. Arvernus conciliantur G. VII, 7. C. III, 55. (G. VII, 75.)
- Rutilius Lupus pr. C. I, 24.

S.

Sabis fluvius G. II, 16, 18.

Sabura Jubæ regis præfectus

- C. 11, 38. *eiusdem strategema*
 C. 11, 40. *mors* Af. 95.
Sacerdotum auctoritas G. VII,
 33.
Sacerdotes Galliae *Druides* G.
 VI, 13. & seqq.
Sacramentum apud se dicere Do-
 mitianos *milites* Cæsar *jubet*
 C. 1, 23.
Sacramenti Domitiani *religione,*
milites suos liberat Curio C.
 11, 32.
Sacramentum militare ut solvatur
 C. 11, 32.
Sacramenti redemptione, pecuniæ
cogendæ inventum Al. 56.
Sacrativiri cædes G. 111, 71.
Sacrificia Gallorum G. VI,
 13.
Sacrificiorum interdictio gravis-
sima G. VI, 13.
Sadales Coti regis filius inter
Pompeji copias C. 111, 4.
sagittarii Galli G. VII, 31.
sagittariorum & funditorum Pom-
pejanorum cædes C. 111,
 93.
sagittarum triginta millia in cas-
tellum Cæsarianum coniecta C.
 111, 53.
Saguntinorum signa v relata H.
 10.
salinarum stagnum Af. 80.
Salonæ oppidum C. 111, 8, 9.
 Al. 43.
Salonarum conventus C. 111, 9.
oppugnatio ibid.
Salsum fluvius H. 9.
saltus Castulonensis C. 1, 38.
sali & nausæ molestia C. 111,
 28.
Sallustii ad Cercinam insulam
gesta Af. 8.
- salutatio militaris* Af. 85.
salutem omnium paucis committi,
grave ac miserum Al. 16.
Samarobriva oppidum G. V, 24,
 47.
Samarobrivense Gallorum concilium
 G. V, 24.
Santones Tolosatium vicini G.
 1, 10.
Sarfura oppidum Af. 75.
Saferna præfectus Lepti Af. 10,
 29.
Saturnini & Gracchorum casus
 C. 1, 7.
Scævæ centurionis virtus C. 111,
 53. *ejus scutum cccxxx forami-*
nibus confossus ibid.
Scaldis G. VI, 33.
Scapula rogo extracto sibi exiti-
um parat H. 33.
sceleratum Cæsarem vocat Sci-
 pio Af. 44.
sceleris conscientia C. 111, 60.
Scipio jussu Jubæ *regis vestitum*
mutat Af. 57. *elephantos ad*
pugnam assuefacit Af. 27. *Im-*
peratorem se appellat C.
 111, 31. Af. 44. *Pompeji*
fautor & affinis C. 111, 4,
 37, 82.
Scipionis copiæ Af. 1. *sententia de*
Pompejo & Cæsare C. 1, 1,
 2. *largitio & avaritia* C.
 111, 31, 32. *diligentia & ce-*
leritas C. 111, 36. *fuga* C.
 111, 37. *clades* Af. 52.
Scipionis commiseratur Cæsar Af.
 8.
Scipionis legionarii multi ad Cæ-
sarem deficiunt Af. 52. *ejus*
oratio ad captivos Cæsarianos
 Af. 44. *crudelitas adversus*
eosdem Af. 46. *acies ad pug-*

- nam instructa Af. 48. ejusdem victoriola Af. 61.*
- Scipioni legatos Cæsar de pace mittit C. III, 57. suppetias fert Juba rex Af. 48.
- Scipionem unum esse populi Romani Imperatorem, Confidii vox Af. 4.
- Scipionis milites ad unum omnes cæsi Af. 85.
- Scipionis mors Af. 96.
- scorpio bellicum instrumentum G. VII, 25. Af. 31.
- Scribonius Libo C. I, 26. Achaicæ classis Pompejanæ præfectus C. III, 5. cum Cæsare ad Oricum colloquitur C. III, 16.
- scuta & pila pro vallo posita H. 32.
- scuta ex cortice facta & viminibus intexta G. II, 33.
- scutorum cælatura H. 25.
- scutis se a grandine protegentes Cæsariani Af. 47.
- sectio oppidi Aduatici vendita G. II, 33.
- seditionum Romanarum cura Cæsari Al. 65.
- Sedulii Lemovicum ducis mors G. VII, 88.
- Seduni Galli G. III, 1.
- Sedusii Germani G. I, 51.
- Segni populi Germaniæ G. VI, 32.
- Segonax rex G. V, 22.
- Segontiaci Britannæ populi G. V, 21.
- Segovia oppidum Al. 57.
- Segufiani G. I, 10. VII, 64.
- Senatores Rom. in Cæsaris potestatem redacti C. I, 23.
- Senatores tres ex sexcentis reliqui, quingenti milites ex sexaginta millibus G. II, 28.
- Senatus a Gallis interfectus quod bellum cum Romanis gerere nollet G. III, 17.
- Senatus omnis Venetus necatus, reliqui sub corona venditi G. III, 16.
- Senatus reverentia apud Cæsarem G. VIII, 52.
- Senatui populoque Romano se Cæsar subicere vult, ut pacem cum Pompejo faciat C. III, 10.
- Senatusconsultum adversus Cæsarem G. VIII, 53, 54.
- Senatusconsultum extremum, dent operam magistratus ne Respublica detrimentum capiat C. I, 5. quando id fieret C. I, 5.
- senectus apud Gallos a militia non excusat G. VIII, 12.
- senes bello inutiles, Cimbrico bello apud Gallos comesti G. VII, 77.
- senis honor propter peritiam G. VII, 57.
- Senones in fide Æduorum G. VI, 4.
- Senonum conscientia facinoris adversus Romanos G. V, 56. eorumdem motus G. V, 54. rebellio & deditio G. VI, 4.
- Sequana fluvius G. I, I. VII, 57.
- Sequanus ager optimus totius Galliæ G. I, 31.
- Sequani Germanos in Galliam inducunt G. VI, 12. principatu dejiciuntur ibid.
- Sequanorum demissus animus G. I, 32.
- Sequanorum & Æduorum factiones G. VI, 12.

- Sequanorum *miseria a Germanis* G. I, 31, 35. *ab Ariovisto* G. I, 32.
 Sequanis *Ædui subditi* G. I, 31. VI, 12.
 Sequanos *sibi Helvetii per Dumnorigem conciliant* G. I, 9.
 Serapion *legatus Alexandrinorum* C. III, 109.
 Sergius Galba *Cæsari amicus* G. VIII, 50. *legatus* G. III, 6. *ejus perplexitas* G. III, 1.
servus dominum jugulans H. 18. *punitus* H. 20.
servi pastores armantur a Pompejo C. I, 24.
servi puberes armati Alexandrino bello Al. 2.
servi puberes omnes in extrema necessitate manumissi C. III, 9.
servi speculatores capti, in crucem sublati H. 20.
servos se mentientes milites intercepti H. 12.
Servilis tumultus in Italia G. I, 40.
 Servilius *consul* C. III, 21.
servitus, conditio odiosa G. III, 10.
 Servius Sulpitius C. II, 44.
sestertia c militibus donat Longinus Al. 48.
 Sefuvii *Romanis dediti* G. II, 34.
severitas Cæsaris G. III, 16. *Vercingetorigis* G. VII, 4.
sex prælia uno die a Cæsare facta C. III, 53.
 Sexti Baculi *ægri ingens animus adversus hostes* G. VI, 38.
 Sextus Cæsar C. II, 20. *Julii Cæsaris amicus & necessarius* Al. 66.
 Sextus Pompejus *filius Cn. Pompeji Magni* H. 3. *a fratre Cn. Pompeji auxilium petit* H. 4.
 Sextus Quintilius Varus *quæstor* C. I, 23. C. II, 28.
 Sibutzates *Aquitani, Rom. dediti* G. III, 27.
 Sicilia ac Sardinia *a Cæsare recipiuntur* C. I, 30.
 Sicoris *fluvius* C. I, 40, 48, 63.
 Sigambri, vel Sicambri, G. IV, 18.
signorum cantus in bellis utilitas C. III, 92.
signa militaria septuaginta quatuor de Gallis capta G. VII, 88.
signa militaria triginta duo Cæsariana amissa C. III, 71.
signorum militarium conferendorum mos Gallicus G. VII, 2.
signorum militarium Pompejanorum ad Cæsarem delatorum numerus C. III, 99.
signiferi ignominia notati C. III, 74.
signifer Pompejanus ad Cæsarem transfugiens H. 18.
 Silicense *flumen* Al. 57.
silvarum latibula & munimenta G. II, 17, 19. III, 28. IV, 19. V, 15.
fitis ingens G. VIII, 41.
 Sities, *Jubæ fines invadit* Af. 36.
socios de se bene meritos Romani non deferebant G. I, 43. VIII, 6.

- Solduriorum devotorum fides* G. III, 22.
solitudines circum civitates suas amant Germani G. VI, 23.
Soritia oppidum H. 27.
sortes & vaticinationes matrum-familias Germanarum in præliis ineundis G. I, 50.
Sotiates a Cæsare victi G. III, 20, 21.
speculæ Hispaniæ H. 8.
speculator Pompejanus captus & occisus H. 13.
speculatores, suorum consilia hosti aperiunt Af. 35.
speculatorum comprehensorum pæna H. 20.
speculatoria navigia G. IV, 26.
spes inopiam sustentat C. III, 49.
spes una miseris reliqua C. II, 42.
Squillus index conjurationis Al. 55.
stagnum Salinarum Af. 80.
Statius Murcus Cæsaris legatus C. III, 15.
statura quibus rebus alatur G. VI, 21.
stimuli in operibus bellicis G. VII, 73.
stipendium duplex bene meritis Cæsar largitur C. III, 53.
stipendium militum avertentes delati C. III, 59.
stipendium victores victis imponunt jure belli G. I, 44.
storiarum usus in bellis C. II, 9.
strategema Ambiorigis G. V, 34. *Bellovacorum* G. VIII, 14, 19. *Cæsaris* G. VII, 44, 45. *Domitii* C. III, 38. *Jubæ regis* C. II, 40.
strategema peditum perniciousum equitibus in pugna permiscendorum Al. 29.
strategema Pompeji in eruptione C. III, 62.
strategema Salonensium civium adversus Octavium C. III, 9.
strategema Vercingetorigis in fallendis suis G. VII, 20.
structores ut se muniant a telis hostium C. II, 9.
subcoactæ vel coactæ, thoracis genus ad vitanda tela C. III, 44.
sudes in bello paratæ Af. 20.
Suessiones Rhemorum fratres G. II, 3. *Rhemis attributi* G. VIII, 6. *Cæsari deduntur* G. II, 13.
Suevi G. I, 37, 51, 54. *Germanorum bellicosissimi* G. IV, 1. *eorum delectus adversus Romanos* G. IV, 19.
Suevis ne Deos quidem pares ajunt Germani G. IV, 7.
Suevis vectigales Ubii G. IV, 3.
Sulcitanorum multa a Cæsare Af. 98.
Sulmonenses Cæsaris fautores C. I, 18.
Sulpitius legatus Cæsaris C. I, 74.
supplicatio Cæsari decreta xv dierum G. II, 35. *xx dierum* IV, 38.
supplicia apud Gallos G. VI, 16.
supplicum ritus ad victores exentium Al. 32.
supplicibus Cæsar ignoscit Al. 70.
Surus Æduus captus G. VIII, 45.

- Sylla *alter*, Lentulus C. 1, 4.
 Sylla *intercessionem tribunitiam non sustulit* C. 1, 5, 7.
 Syllæ (*prænomine P.*) *castrorum Cæsaris præfecti industria* C. 111, 51.
 Syllæ *Fausti largitio* Af. 87.
 Syriacæ *res Cæsaris* Al. 65. & seqq.
- T.
- T** *Abulæ tres judicum* C. 111, 83.
tabellarii Cæsaris a Pharnace intercepti Al. 38.
tabellarii capti, manibus præcis, dimissi H. 12.
tabernaculorum Pompejanorum luxuries C. 111, 96.
tabulæ in Helvetiorum castris repertæ literis Græcis confectæ G. 1, 29.
tabulæ novæ C. 111, 1. *earum lex* C. 111, 21.
Tarbelli populi G. 111, 27.
Tarcundarius Castor ccc equites Pompejo suppeditat C. 111, 4.
Tarraconenses ad Cæsarem transeunt C. 1, 21, 60.
Tarsus Ciliciæ urbs Al. 66.
Tarusates Romanis dediti G. 111, 23, 27.
Tasgetius Carnutensis a suis civibus cæditur G. v, 25.
Tauris insula Al. 45.
Taurois, Massiliensium castellum C. 11, 4.
taxi venenum G. vi, 31.
Taximagulus rex G. v, 22.
Tectofages Volcæ G. vi, 24.
Tegea oppidum Af. 78.
tela ut vitent milites C. 111, 44.
temeritas Gallis innata G. vii, 42.
temeritatis & festinantiae exitus C. 11, 41, 42.
tempestas naves Cæsaris affligens G. iv, 29. v, 10.
tempestatis incommodum in bonum versus H. 3.
tempestatum vis G. 111, 29. C. 1, 48.
temporum spatia Galli non dierum sed noctium numero definiunt G. vi, 18.
Tenchtherorum bellum G. iv, 1, 4.
tentoriola Cæsarianorum Af. 47.
Tergestinatorum oppressio G. viii, 24.
testamenta Ptolemæi regis C. 111, 108. Al. 33.
testamenta pavore condunt Cæsariani milites adversus Germanos pugnaturi G. 1, 39.
testudo pedum LX C. 11, 2.
tetrarchia Dejotaro adimitur Al. 78.
Teutomatus Nitiobrigum rex G. vii, 31, 46.
Teutoni & Cimbri G. 1, 33, 40. vii, 77. *a finibus Belgarum arcentur* G. 11, 4.
Thabena oppidum Af. 77.
Thabenenses Cæsaris auxilium invocant Af. 77.
Thamesis seu Tamesis fluvius G. v, 11, 18.
Thapsus oppidum Af. 44. *ejus custodes Cæsar ignominiose mittit* Af. 46.
Thapsitanorum angustia Af. 79. *multa* Af. 97.
Thebas Kalenus recipit C. 111, 55.

- Theologia Gallorum* G. VI, 14.
 & *Germanorum* G. VI, 21.
Theophanes Pompejanus C. III, 18.
Thermus prætor C. I, 12.
Theffali in copiis Pompeji C. III, 4.
Theffaliæ & Ætoliæ legati ad Cæsarem C. III, 34.
Theffaliæ divisio C. III, 36.
Theffalia in Cæsaris potestatem venit C. III, 81.
Thoraces ad vitandos telorum ictus C. III, 44.
Thurii C. III, 22.
Tiberius Nero Cæsarianus Al. 25.
Tiberius Tullius H. 18.
Ticida Af. 46.
Tigurinus pagus G. I, 12.
timor misericordiam non recipit in summo periculo G. VII, 26.
mentem homini eripit Al. 18.
timoris excusatio ac prætextus G. I, 39. *ejus vanitas* C. II, 41. *vis* C. II, 42, 43. C. III, 13. *ejus simulandi astus* G. III, 18. v, 50, 57.
timorem a Germanis, militibus suis adimit Cæsar G. I, 40.
Tifdra oppidum Af. 36, 86, 93.
Tifdritanorum multa Af. 97.
Titii duo Hispani adolescentes Cæsariani ab inimicis intercepti Af. 28.
Titurii Sabini trepidatio G. v, 33.
T. Ampii sacrilegium impeditur C. III, 105.
T. Balventii primipilaris mors G. v, 35.
T. Cæciliæ centurionis mors C. I, 46.
T. Labienus Cæsaris legatus G. I, 10. II, 26. III, II, v, 24. VI, 33.
T. Pulcio C. III, 67.
T. Pulfionis centurionis inimicitia cum L. Vareno, ejusdemque Pulfionis virtus G. v, 44.
T. vel C. Rebellus proconsul Af. 86.
T. Salienus centurio Af. 28, 54.
T. Sextius G. VI, I. VII, 49, 90.
T. Silius G. III, 7.
T. Terrasidius G. III, 8.
T. Thorius Italicensis, dux a legionibus quibusdam eligitur in odium Cassii Al. 57.
T. Vafius Al. 52.
Togata Gallia G. VIII, 24, 52.
Tolosa & Tolofates G. I, 10. III, 20. VII, 7.
Torquatus Orici præfectus C. III, II. *mors* Af. 96.
Torques aurei quinque honoris ergo præfecto turmæ a Cæsare dati H. 26.
Tragulæ amento epistola deligata G. v, 48.
trajectus Britannicæ brevissimus G. IV, 21.
Transrhenani populi legatos ad Cæsarem mittunt G. II, 35.
Trebonius legatus C. I, 36. *proconsul* Al. 64. *vi de tribunali deturbatus* C. III, 21. *ejusdem mira in reficiendis operibus industria* C. II, 15. *humanitas* C. III, 20.
trecentis, qui Varo ac Scipioni pecunias contulissent, uno nomine pecunia imperata Cæsar ignoscit Af. 90.
tres aut quatuor milites Cæsariani

- duo millia Numidarum in fugam vertunt Af. 70.*
- Treviri G. 1, 37. 111, 11. *equitatu cæteris Gallis præstant G. 11, 24. v, 3. Germanos adversus Romanos sollicitant G. v, 2, 55. eorum ferocia G. VIII, 25. clades G. VI, 8. VII, 63. VIII, 45.*
- Triboces Germani, seu Tribocci G. 1, 51.
- Tribuni militum & centuriones Afraniani ad Cæsarem deficientes C. 1, 77.
- Tribuni plebis ad Cæsarem fugiunt C. 1, 5. octavo demum mense rationes exigebantur C. 1, 5.
- Tribuni quidem militum a Cæsare ignominiose dimittuntur Af. 54.
- Tribunitiæ intercessionis violatio C. 1, 5, 7.
- tributum in capita singula servorum ac liberorum inpositum C. 111, 32.*
- triginta equites Galli duo millia Maurorum equitum repellunt Af. 6.*
- Trinobantes Britanni G. v, 20.
- triumphi Cæsaris ornamenta Af. 28.*
- triumphus Pompejanorum ante victoriam C. 111, 83.*
- tubæ soni non exauditi malum in receptu canendo G. VII, 47.*
- Tubero ab Attio Varo appulsu litoris Africani prohibetur C. 1, 31.
- Tulingi populi G. 1, 5, 25, 28.
- Tullius legatus H. 17.
- Tullii Rufi quæstoris mors Af. 85.
- Thurinum oppidum, & Turini a Milone sollicitantur C. 111, 21, 22.
- Turios Cælius sollicitans interficitur C. 111, 22.
- Turmæ præliares nimis densæ esse non debent G. VIII, 18.*
- Turones populi G. 11, 35. VII, 4. VIII, 46.
- turris altius tuto attollendæ ratio C. 11, 9.*
- turris Phari admirabilis C. 111, 112.*
- turres bellicas Romani quo volunt promovent G. 11, 31.*
- turres cxx celerrime a Cæsarianis excitatæ G. v, 40.*
- Tuticani cædes C. 111, 71.
- tympanorum in adytis spontaneus sonus C. 111, 105.*
- Tyrannos Cæsar in fidem recepit Al. 65.
- Tyrones ut hortandi Af. 81.*
- tyrones Cæsariani capti inter legiones Scipionis dispartiti Af. 46.*
- tyronum legio C. 111, 28, 34. mollities & ignavia C. 111, 28. timiditati Cæsar prospicit Af. 31, 32.*

V.

- Vacca oppidum Af. 74.
- Valerius adolescens H. 32.
- Valerius Flaccus legatus Cæsaris C. 1, 30. ejus mors C. 111, 53.
- Vangiones Germani G. 1, 51.
- Vareni centurionis virtus G. v, 44.
- Varro legatus Pompeji C. 1, 38.
- Varronis cohortes a Carmonensibus ejiciuntur C. 11, 19.

- Varronis *erga Cæsarem animus* C. 11, 17. *deditio* C. 11, 20.
- Varus *in Africa* Af. 64. *Jubæ resistere non audeat* C. 11, 44. *ejus fuga* C. 11, 34, 35. Af. 63.
- Varus *fluvius* C. 1, 87.
- vastitatem circum se amant* Suevi G. 1V, 3.
- Vatinius Cæsarianus C. 111, 100. *ejus virtus & victoria adversus Octavium* Al. 44, 46.
- Vatinianorum *militum fortitudo* Al. 45.
- Ubbi G. 1, 54. 1V, 3. *auxilium contra Suevos a Romanis petunt* G. 1V, 16. *Suevis vectigales* G. 1V, 3. *Cæsari conciliati* G. 1V, 8, 19.
- Ucubis *oppidum* H. 8, 20.
- vectigalia Hispalensibus remitti* Cæsar *a populo Romano impetraverat* H. 42.
- vectigalium multiplicatio* C. 111, 32.
- Valetiacus *Coti frater* G. VII, 32.
- Velauni G. VII, 75.
- Vellaunodunum *oppidum deditur* G. VII, 11.
- Velocassium *potestas* G. 11, 4.
- velorum navibus inutilium reddendorum ratio* G. 111, 14.
- ventionis exercitium & laus* G. VI, 21, 27. *ejus studiosi* Suevi G. 1V, 1.
- Venetia G. 111, 9.
- Veneti Galli G. 111, 8. *Romanis dediti* G. 11, 34.
- Venetorum *Senatus a Cæsare necatus* G. 111, 16.
- Venetici *belli confectio* G. 111, 16. 1V, 21.
- Ventisponde *oppidum* H. 27.
- ventus Cæsari velut ad nutum serviens* C. 111, 27.
- Veragri Galli G. 111, 1.
- Vercingetorix *Celtilli filius* G. VII, 4. *rex a suis adpellatur* ibid. *ejus consilia* G. VII, 8. *proditionis accusatur* G. VII, 20. *ejusdem res* G. VII, 28. *Cæsari deditur* G. VII, 89.
- Vergasillaunus *Arvernus Gallicarum copiarum dux* G. VII, 76, 83. *captus* G. VII, 88.
- Vergilius *Pompejanus Thapsi præfectus* Af. 79.
- Vergiliarum *signum confectum* Af. 47.
- Vergobretus *magistratus Æduorum* G. 1, 16.
- vernacularum legionum duarum robur* H. 7.
- Verudoctius G. 1, 7.
- Veromandui G. 11, 4, 16.
- Verfaonenses H. 28.
- Vertico Nervius G. V, 49.
- Vertiscus *Rhemorum præfectus occiditur* G. VIII, 12.
- Vesontio *Sequanorum oppidum* G. 1, 38.
- vestitus regius* Dejotaro *a Cæsare restitutus* Al. 68.
- vestitu insigni utebatur* Cæsar *in præliis* G. VII, 88.
- veteranarum legionum fiducia* Af. 31.
- veterani militis mira adversus elephantum fortitudo* Af. 84.
- veterani militis Cæsariani ad Labienum insultabundum verba* Af. 16.
- veterani milites Cæsariani in na-*

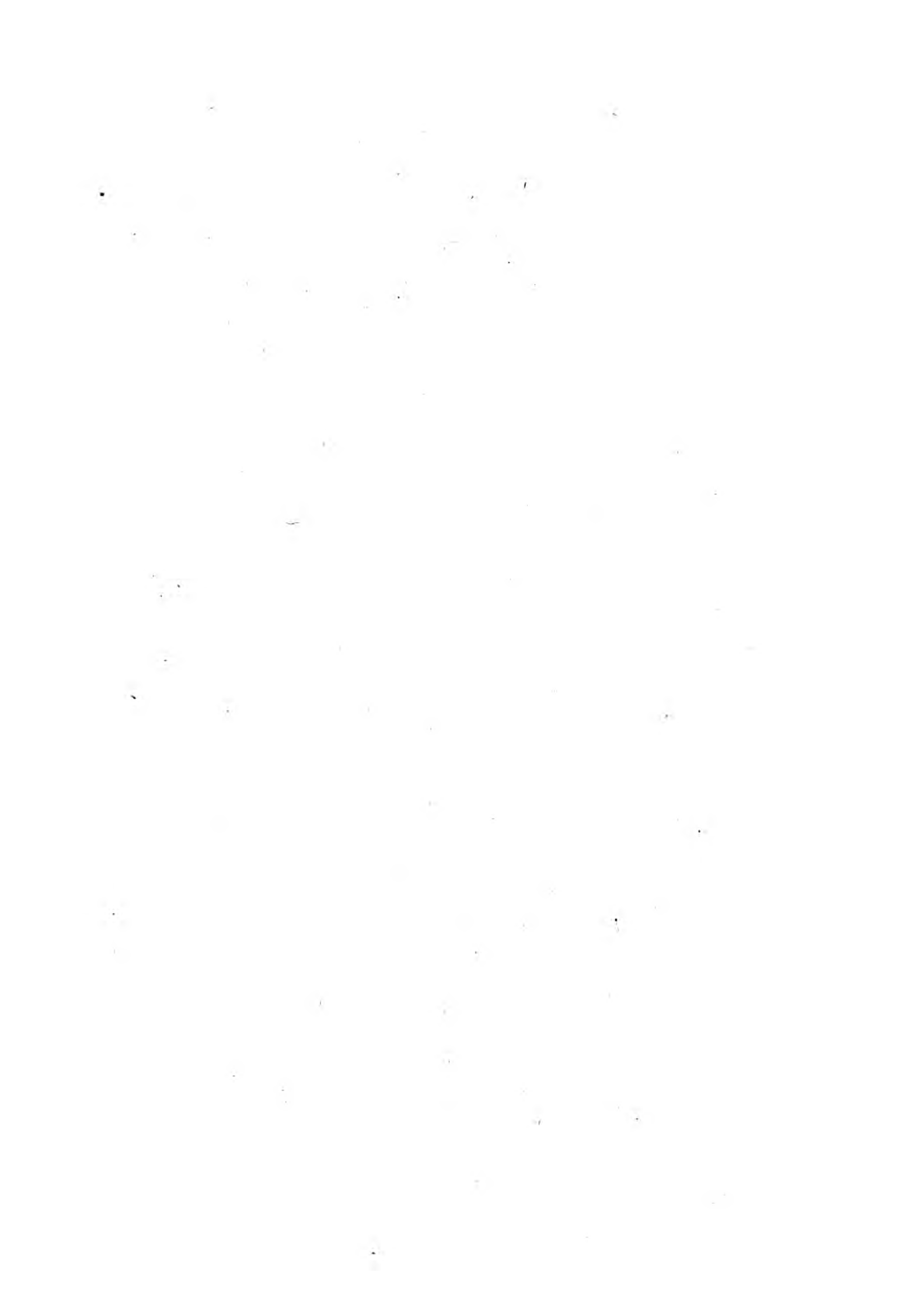
- ve capti ad Scipionem deducti, & male mulctati* Af. 46.
veteranorum hortatio Af. 81.
veteranorum militum irritatorum gravis ultio Af. 85. *prudencia & fortitudo animi* C. 111, 28. *tolerantia* Af. 24.
Vettones populi C. 1, 38.
vetustati oppidi Massiliensium Cæsar defert C. 11, 22.
vexilli proponendi mos Cæsari G. 11, 20.
Vibullius Rufus Pompejanus C. 1, 15, 23, 34.
victori auctoritas adest Al. 26.
victorum in victos potestas G. 1, 36.
victi a victoribus pacem supplices petunt Al. 32.
victoria non præsumenda solum, sed cogitandum etiam ut pareatur C. 111, 82.
victoriæ Cæsaris nuncii terror hostibus C. 111, 101.
victoriæ conditio expendenda C. 111, 72. Af. 31.
victoriæ gloria G. VIII, 19.
victoriæ simulacrum se convertens C. 111, 105.
victoriæ spei stimulus G. 111, 3.
victoriam non qualemcumque Cæsar volebat, sed incruentam & mitem C. 1, 2. Af. 31.
victoriam certo sibi præsumit Pompejus C. 111, 83, 86.
vicorum ac castellorum gravamina C. 111, 105.
Vienna oppidum G. VII, 9.
vinum ad se inferri nolunt Nervii G. 11, 15.
vinum Suevi non utuntur G. IV, 2.
vinum & nardum identidem sibi infundens Scapula mori certus H. 33.
vires & magnitudo corporis ut parentur G. IV, 1.
virilitas Romanis negotiatoribus in Ponto exsecta Al. 70.
virorum potestas adversus uxorem & liberos olim in Gallia G. VI, 19.
Viridomarus seu Virдумarus Æduus G. VII, 38, 40, 54.
Viridovix Unellorum rex G. 111, 17, 18.
virtus fortunæ incommodum vincens Al. 42.
virtuti multa concedenda C. 111, 60. *per virtutem interfecti videri volunt* Juba & Petrejus *se ipsos conficientes* Af. 94.
virtutem suorum militum Cæsar honorat C. 111, 53.
virtute non dolo certare soliti Galli Af. 73. *item Helvetii* G. 1, 13.
virtute Romanos Galli superabant G. 111, 14.
vita pecunia redempta Al. 55.
vitam fidei posthabent Cæsariani milites capti Af. 45.
viros homines diis sacrificabant Galli veteres G. VI, 16.
Ulcilles Hirrus Pompejanus C. 1, 15.
Ulia oppidum Al. 61. H. 3.
ultio Romanorum militum Af. 35.
ultionis cupiditas C. 1, 35, 36.
Unelli populi G. 11, 34. 111, 17.
vocabulorum armamentorum imperitiæ malum in gubernatoribus C. 1, 58.

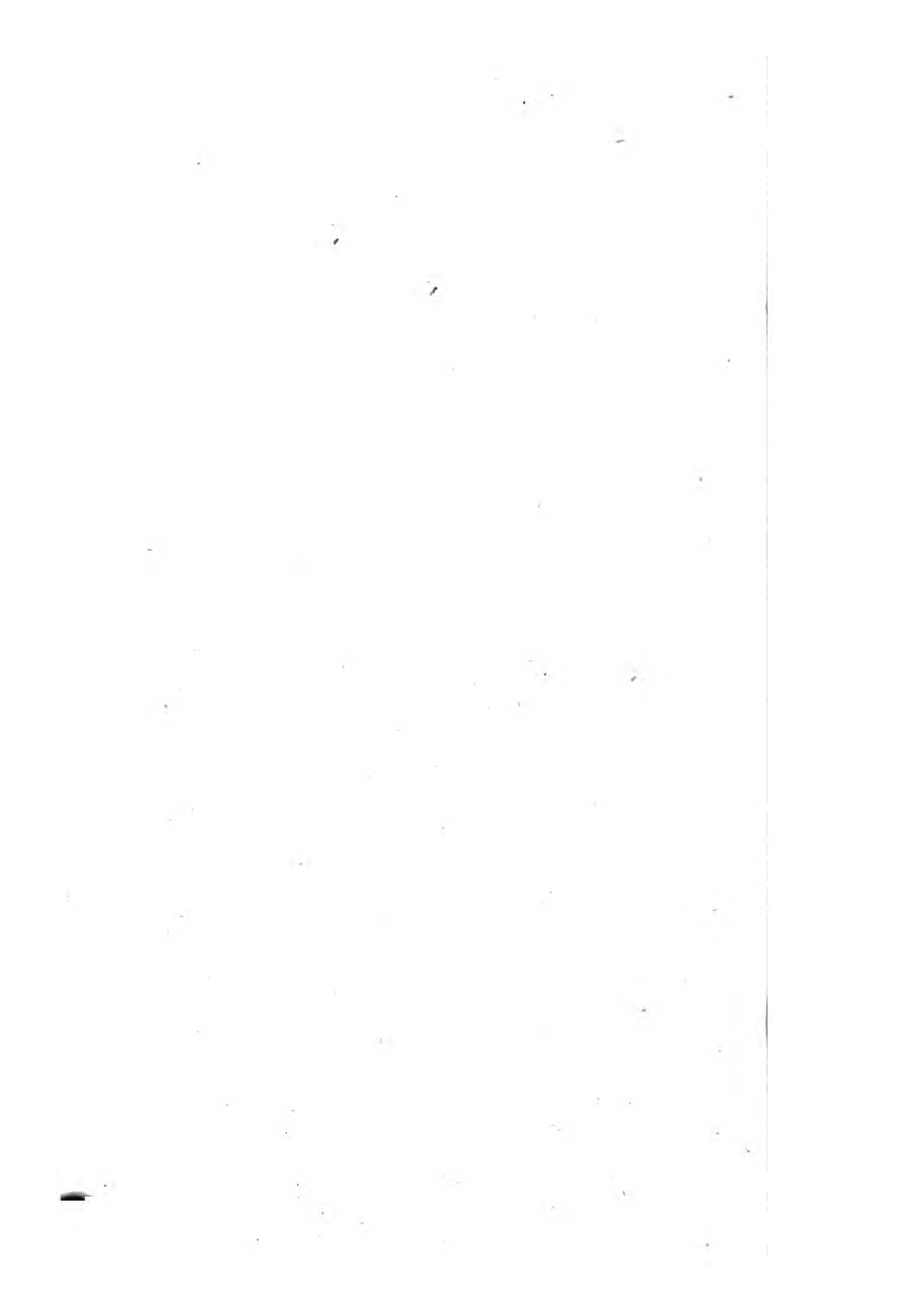
- Vocates Aquitani G. III, 23, 27.
 Vocio Noricorum Rex G. I, 58.
 Vocontii *populi* G. I, 18.
 Vogesus *mons* G. IV, 10.
 Volcatius Tullus Cæsarianus C. III, 52.
 Volcæ G. VII, 7. C. I, 35.
vota Gallorum G. VI, 16.
urbs civitati præsidio G. VII, 15.
urbes a Cæsare occupatæ G. I, 11.
urbes xx Biturigum *uno die incensæ* G. VII, 15.
 Urbigenus *pagus* G. I, 27.
uri feræ G. VI, 28.
 Urfao *oppidum natura munitum* H. 41.
 Uripetes & Ténchtheri Germani G. IV, 1. *a Suevis expulsi* G. IV, 1, 4. Sigambris *se jungunt* G. IV, 16.
usuræ gravissimæ C. III, 32.
usurarum levatio C. III, 1.
usus rerum magister C. II, 8.
 Utica *oppidum* C. I, 31. II, 36. Af. 87.
 Uticensis *expeditio* Curionis Cæsariani C. II, 24. & seq.
- Uticenses Cæsaris *amici* C. II, 36. *eorum erga Catonem animus* Af. 88.
utrium in bellis usus C. I, 48.
vulgi inscientia & levitas civitati exitiosa esse non debet G. VII, 43.
vulnera corporis tegenda C. II, 31.
vulneribus confecti milites prælium redintegrant C. II, 22.
vultus Germanorum formidabilis Gallis *visus* G. I, 39.
vultu Imperatoris sui milites animantur Af. 10.
 Uxellodunum *oppidum ejusque obsidium & expugnatio* G. VIII, 32, 40, 43.
uxores Ariovisti duæ G. I, 53.
uxores multis communes apud Britannos G. V, 14.
 Uzita *oppidum* Af. 41, 51, 56, 58.
- Z.
- Zama *regia* Jubæ, *illum excludit* Af. 91.
 Zamenfes Cæsarem *arcessunt, qui se a Juba rege suo tueatur* Af. 92.
 Zetta *oppidum* Af. 68.
 Ziela *oppidum* Ponti Al. 72.

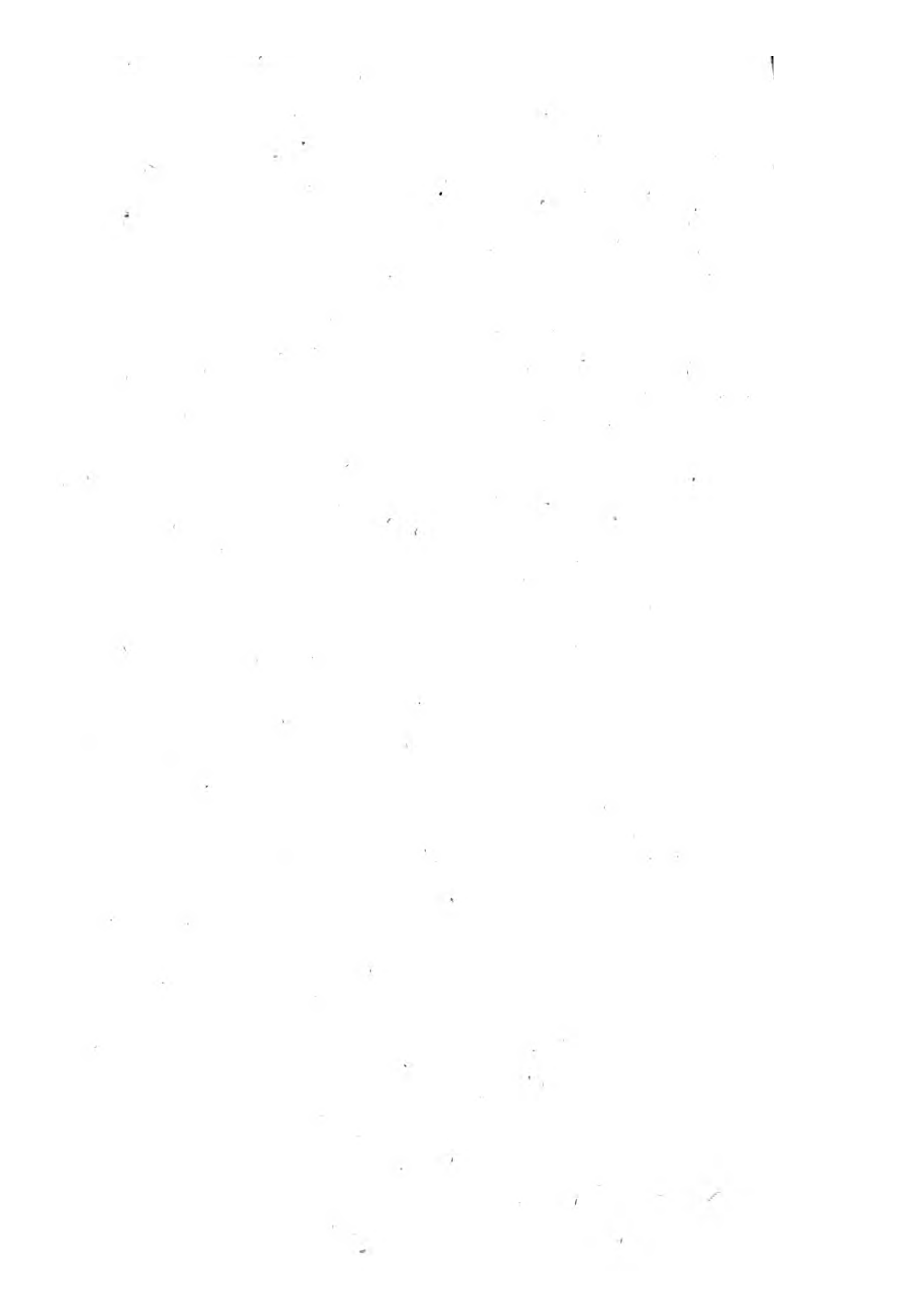
E R R A T A.

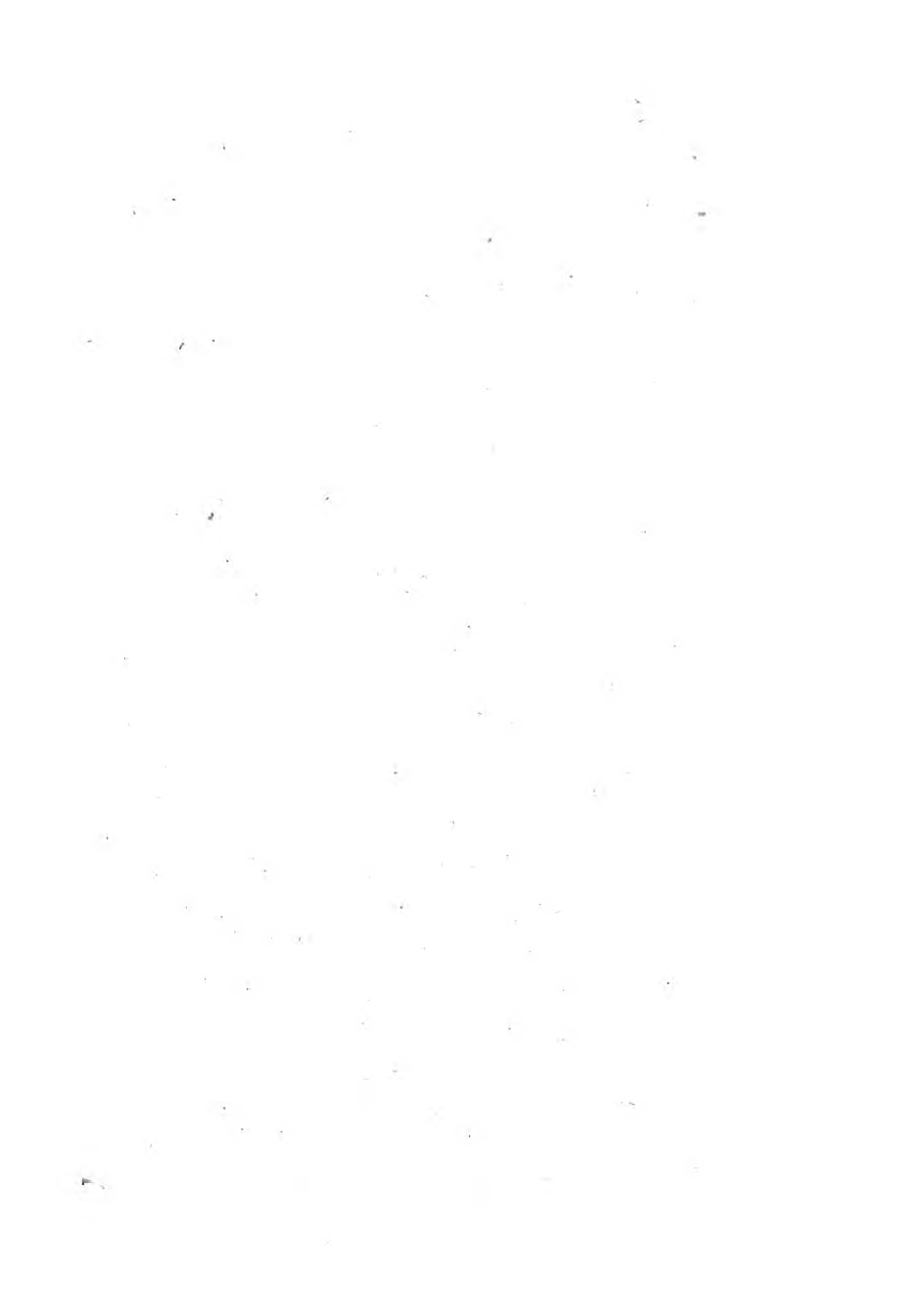
Tom. 1:	pag. 353.		lin. 11.	lege, <i>diacefim</i>
	1. 380.	col. 1.	2.	lege, <i>Eleutheri</i>
	1. 398.		1.	lege, <i>is</i>
	1. 402.		7.	lege, <i>macellum</i>
	1. 411.		17.	lege, <i>Dipas</i>
Tom. 2.	395.	col. 1.	lin. 22.	lege, <i>suspectam</i>
	2. 407.	2.	31.	lege, <i>vastantur</i>
	2. 408.	1.	4.	lege, <i>Cæsarianos</i>
	2. 408.	2.	39.	lege, <i>major</i>
	2. 424.	1.	10.	lege, <i>equitatu</i>
	2. 426.	1.	1.	lege, <i>barbari</i>
	2. 431.	1.	29.	lege, <i>auxilio</i>
	2. 406.	1.	21.	pro C. 1, 2, 23.
				lege, C. 11, 23.

[Faint, illegible text]

[Faint, illegible text]

